

**WOJEWÓDZKI PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM
NA LATA 2014–2017**

Katowice 2014

Śląskie. Pozytywna energia

Zabytki to ślady działalności ludzkiej. Są niezastąpionym źródłem informacji o życiu i działaniach człowieka oraz historycznym rozwoju umiejętności artystycznej i technicznej. Zabytki są zasobami nieodwracalnymi, decydującymi o tożsamości miejsca. Chcąc zachować łączność pomiędzy przeszłymi i przyszłymi pokoleniami, musimy je pielęgnować. Złożoność i interdyscyplinarność działań w tej sferze, w warunkach gospodarki rynkowej, wymaga strategicznego zarządzania zabytkami opartego na długookresowej wizji rozwoju. Narzędziem realizacji strategii opieki nad zabytkami są programy opieki nad zabytkami województwa, powiatu lub gminy.

Tendencje europejskie i polityka państwa skłaniają się do skoncentrowania ochrony i opieki nad zabytkami w regionach jako obszarach najbardziej efektywnych i docelowych miejsc oddziaływania wdrażanych polityk i programów. Projekty kulturalne finansowane z funduszy strukturalnych traktowane są jako inwestycje wpływające na wzrost konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Kultura, w tym zabytki, traktowana jest tym samym jako środek do osiągnięcia celu, jakim jest wspieranie rozwoju regionu, podnoszenie jego atrakcyjności, tworzenie miejsc pracy, generowanie dochodów etc.

Na terenie województwa śląskiego od wieków krzyżowały się główne europejskie trakty handlowe łączące północ z południem - doliną Odry oraz zachód ze wschodem - pasmem nizin położonych wzdłuż północnego przedgórza Sudetów i Karpat. Takie usytuowanie ziem województwa umożliwiało wielowiekowe kontakty z Europą Południową i Zachodnią, co zaowocowało swoistą mieszkanką narodów, kultur i religii. Wielokulturowość ziem województwa przejawia się w dziełach pochodzących z różnych prądów kulturowych oraz w bogactwie kultury duchowej znajdującej odzwierciedlenie w wierzeniach, języku, obrzędowości – jest atutem i szansą rozwoju województwa.

SPIS TREŚCI

I. Wprowadzenie /4

- I.1. Uwarunkowania prawne opracowania programu /4
- I.2. Zasady opracowywania programu /5

II. Charakterystyka województwa /7

- II.1. Położenie administracyjne i geograficzne /7
- II. 2. Wybrane czynniki społeczno-gospodarcze /7
- II.3. Zasoby zabytków województwa /8
- II.4. Czynniki tożsamości regionalnej /11
- II. 5. Ochrona zabytków /12
- II.6. Finansowanie opieki nad zabytkami /16
- II.7. Dziedzictwo kulturowe jako element gospodarki /21
- II.8. Analiza SWOT /24

III. Dziedzictwo kulturowe w dokumentach strategicznych /27

- III.1. Zabytki w polityce państwa /27
- III.2. Zabytki w polityce województwa /27

IV. Cele i kierunki działań *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2014-2017* /28

V. Wdrażanie programu /36

VI. Monitoring i ewaluacja /49

Aneksy /

- Aneks 1. Opieka nad zabytkami w krajowych dokumentach strategicznych /52
- Aneks 2. Opieka nad zabytkami w wojewódzkich dokumentach strategicznych /63
- Aneks 3. Możliwości finansowania inwestycji w dziedzinie opieki nad zabytkami i ich konserwacji /65
- Aneks 4. Programy ministra kultury i dziedzictwa narodowego 2014 /70
- Aneks 5. Opieka nad zabytkami w *Projekcie Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014-2020* /71

Załączniki /

- Załącznik 1. Charakterystyka zabytków nieruchomych województwa śląskiego oraz czynniki wpływające na kształtowanie się krajobrazu kulturowego regionu /72
- Załącznik 2. Szlaki kulturowe /95
- Załącznik 3. Miejsca pamięci /99
- Załącznik 4. Muzea o charakterze regionalnym, których organizatorem jest województwo śląskie /101
- Załącznik 5. Wojewódzki park kultury i wypoczynku /102

Literatura (wybór) /103

I. WPROWADZENIE

I.1. UWARUNKOWANIA PRAWNE OPRACOWANIA PROGRAMU

Obowiązek opracowania programu wynika z:

1. Ustawy z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. 2013 poz. 596 z późn. zm.) stanowiącej, że jednym z zadań samorządu województwa jest wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie kultury i ochrony jej dóbr (art. 14.1.3),
2. Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.), zwanej dalej ustawą, stanowiącej, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami (art. 87.1).

Procedura sporządzania i kontroli realizacji programu została określona w art. 87 ust.1, 3, 4, 5, 6 ustawy:

1. Program sporządza zarząd województwa na 4 lata.
2. Program przyjmuje sejmik województwa po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
3. Program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
4. Zarząd województwa co 2 lata sporządza sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia sejmikowi województwa.
5. Sprawozdanie z realizacji programu przekazuje się Generalnemu Konserwatorowi Zabytków w celu wykorzystania go przy opracowywaniu, realizacji i aktualizacji *Krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami*.

Przedmiotem programu są wszystkie zabytki niezależnie od form ochrony, jakimi są objęte, przy czym za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 ustawy).

Podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków (art. 21). Opiece podlegają, bez względu na stan zachowania (art. 6, ust. 1 i 2)

1. Zabytki nieruchome, będące w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
2. Zabytki ruchome, będące w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami, stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w [art. 5](#) ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 1998 nr 85 poz. 539 z późniejszymi zmianami),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3. Zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

4. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Podstawą sporządzenia programu jest ewidencja zabytków (art. 21)

Program obejmuje obszar województwa śląskiego w granicach administracyjnych.

Celem głównym programu jest poprawa stanu zachowania zabytków oraz włączenie zabytków w procesy rozwoju gospodarczego i społecznego województwa z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju.

Program realizuje między innymi cele określone w art. 87 ust. 2 ustawy, takie jak:

1. włączanie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. określanie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką na zabytkami.

Program jest instrumentem realizacji wojewódzkiej strategii działań wobec obiektów zabytkowych zawartej w dokumentach strategicznych. Określa warunki włączania zabytków w procesy gospodarczego rozwoju województwa przy pomocy zróżnicowanych podmiotów gospodarczych. Program nie obejmuje zakresu działań związanych z ochroną zabytków, wynikających z kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków, ale jego realizacja będzie wymagała ścisłej współpracy z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

1.2. ZASADY OPRACOWYWANIA PROGRAMU

Niniejszy projekt *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim* jest programem trzecim (na lata 2014–2017). Będzie realizowany w odmiennych warunkach niż programy poprzednie w związku z rozpoczęciem nowej perspektywy finansowej 2014–2020 oraz wejściem w życie dokumentów strategicznych wyższego rzędu powstałych w nowym systemie zarządzania rozwojem, którego podstawę stanowi ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju.

Przy opracowaniu aktualnego programu wykorzystano wyniki monitoringu prowadzonego przez Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach. Na ich podstawie wprowadzono zmiany w ocenie stanu zachowania zasobów zabytkowych województwa i stanu opieki nad zabytkami: (Rozdział II: *Charakterystyka województwa*, podrozdziały II.3-II.8, Załączniki 1-4); w ustaleniach dotyczących sposobu realizacji celów strategicznych (rozdział IV: *Cele i kierunki działań Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim*) oraz wprowadzono korektę wskaźników realizacji celów (rozdział VI: *Monitoring i ewaluacja*).

W programie uaktualniono informacje dotyczące dokumentów strategicznych, możliwości finansowania prac przy zabytkach, oraz uaktualniono tabelę 12: *Źródła finansowania i szacowane alokacje*.

Efektem tych prac jest niniejsza propozycja projektu programu wykonana przez Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, którą po konsultacjach z odpowiednimi wydziałami Urzędu Marszałkowskiego przekazano do zaopiniowania Śląskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, a następnie przedstawiono Zarządowi Województwa Śląskiego do akceptacji celem przedłożenia Sejmikowi Województwa Śląskiego.

II. CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA

II.1. POŁOŻENIE ADMINISTRACYJNE I GEOGRAFICZNE

Województwo śląskie leży w południowej części Polski, w centralnej części Europy Środkowej u wrót Bramy Morawskiej. Jest to obszar zróżnicowany krajobrazowo, rozciągający się od Beskidu Śląskiego, Żywieckiego i Małego na południu po Wyżynę Wieluńską na północy oraz od Kotliny Raciborskiej i doliny Liswarty na zachodzie po dolinę Pilicy i dolinę Warty na wschodzie. Teren województwa przecinają górne odcinki dwóch największych rzek Polski – Odry i Wisły. Pod względem administracyjnym od południa graniczy ze Słowacją i Czechami, od zachodu z województwem opolskim, od północy – z województwem łódzkim, a od wschodu – z województwami świętokrzyskim i małopolskim. Województwo śląskie powstało w 1999 r. w wyniku reformy administracyjnej wprowadzającej nowy podział terytorialny państwa. W skład województwa śląskiego weszło 86% obszaru byłego województwa katowickiego, 70% częstochowskiego i 60% bielskiego. W obrębie województwa śląskiego znalazło się 17 powiatów ziemskich (będziński, bielski, bieruńsko-lędziński, cieszyński, częstochowski, gliwicki, kłobucki, lubliniecki, mikołowski, myszkowski, pszczyński, raciborski, rybnicki, tarnogórski, wodzisławski, zawierciański, żywiecki) oraz 19 miast na prawach powiatu (Bielsko-Biała, Bytom, Chorzów, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jastrzębie Zdrój, Jaworzno, Katowice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Rybnik, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tychy, Zabrze, Żory). Wydzielając w 1999 roku granice województwa śląskiego nie kierowano się granicą historycznego regionu śląskiego (górnosłańskiego).

II. 2. WYBRANE CZYNNIKI SPOŁECZNO-GOSPODARCZE ¹

Podstawowa charakterystyka województwa śląskiego na tle kraju – pozwalająca ocenić jego potencjał społeczny i ekonomiczny – przedstawia się następująco:

Według danych w końcu 2012 r. w województwie mieszkało 4,63 mln osób, co stanowiło 12,0% ludności w kraju. Pod względem liczby ludności województwo śląskie zajmowało 2 miejsce w kraju, po województwie mazowieckim.

Pod względem liczby ludności dominuje subregion centralny (2 794,6 tys. mieszkańców). Na tym terenie zauważa się również najwyższy wskaźnik gęstości zaludnienia – 501 os./km². Nieco mniejszą gęstością zaludnienia charakteryzuje się subregion zachodni (473 os./km²). Subregion południowy zamieszkuje 282 os./km², a subregion północny 174 os./km².

Z roku na rok liczba ludności w województwie spada, co jest wypadkową ujemnego przyrostu naturalnego oraz ujemnego salda migracji. Dodatnie saldo migracji na 1 000 ludności występuje tylko w subregionie południowym (1,5‰). W pozostałych salda jest ujemne (północny: - 0,4‰; zachodni: - 2,0‰; centralny: - 1,9‰).

W województwie śląskim na tle kraju występuje stosunkowo niski poziom bezrobocia, tym niemniej w ostatnich latach obserwuje się wzrost liczby bezrobotnych. W końcu 2011 roku stopa bezrobocia wyniosła 10,1 % i była niższa od stopy krajowej, która wyniosła 12,5%. Województwo śląskie zajmowało trzecie miejsce wśród regionów z najniższą stopą bezrobocia. Jednocześnie występowało duże terytorialne zróżnicowanie stopy bezrobocia w województwie, która zawierała się w granicach od 4,3% (Katowice) do 19,1% (Bytom). Poziom stopy bezrobocia jest podobny zarówno w miastach jak i na obszarach wiejskich województwa śląskiego.

Pod względem siły nabywczej i potencjału ekonomicznego mieszkańców województwo śląskie lokuje się powyżej średniej krajowej. W 2012 r. nominalne dochody do dyspozycji brutto na 1 osobę w gospodarstwach domowych osiągnęły poziom 27638 zł (w kraju 24253 zł). Region zajmuje 2. miejsce wśród województw pod względem produktu krajowego brutto osiągając 198301 mln zł, co stanowi 13,1% w skali kraju. W 2012 roku odnotowano poziom produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca w wysokości 42830 zł, czyli przekraczający przeciętną w kraju – 108% średniej krajowej.

¹ Na podstawie Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego *Śląskie 2020+*

Aktywność społeczną mieszkańców regionu mierzoną udziałem w wyborach można uznać za bliską średniej krajowej. W głosowaniu na Prezydenta RP w 2010 r. frekwencja w województwie wyniosła 54,29% i była nieznacznie niższa od frekwencji ogólnokrajowej (55,31%). Ogólnokrajowa frekwencja w wyborach do Sejmu i Senatu w 2011 r. wyniosła 48,92%, natomiast w Okręgowych Komisjach Wyborczych na terenie województwa frekwencja była zbliżona i wahała się od 46,19% w Gliwicach do 53,32% w Bielsku-Białej.

Liczba aktywnych organizacji społecznych w województwie plasuje region na czwartym miejscu w kraju (6,5 tysiąca organizacji) z wartością znacznie przekraczającą średnią krajową (4,7 tys.), niestety wskaźnik liczby organizacji na 1 000 mieszkańców plasuje region na ostatnim miejscu w kraju (1,40 przy średniej 1,95).

Województwo śląskie legitymowało się w 2010 r. drugim najwyższym wkładem w tworzenie Produktu Krajowego Brutto, tj. 184 038 mln zł.

Wartość PKB w województwie w przeliczeniu na jednego mieszkańca w 2010 r. kształtowała się na poziomie 39 677 zł i była wyższa od średniej krajowej o 7% (3. miejsce w Polsce).

Najwyższy wskaźnik zanotowano w subregionie centralnym (ok. 43,2 tys./os.), zachodnim (36,3 tys./os.) i południowym (36,3 tys./os.), a najniższy w subregionie północnym (30,4 tys./os.).

W roku 2012 w stosunku do roku 2008 r.² w województwie śląskim spadła liczba bibliotek z 821 (na wsi 345) bibliotek na 804 (na wsi 336). Natomiast przeciętnie na 1 placówkę biblioteczną przypadało więcej czytelników **5575 (2008 - 5377 osób)**, w kraju – 3823 osoby.

Na terenie województwa śląskiego w końcu 2012 r. działalność wystawienniczą prowadziło 56 muzeów (5 na wsi) co wynosi o 4 mniej niż w roku 2008 – 60 muzeów (7 na wsi). Muzea i wystawy muzealne zwiedziło 1159, 9 tys. co wynosi o 10 % mniej niż w 2008 roku – 1287,8 tys. osób.

II.3. ZASOBY ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA³

Województwo śląskie jest obszarem o wyjątkowym, zróżnicowanym i bogatym dziedzictwie kulturowym. Zasoby dziedzictwa kulturowego, zarówno materialne, jak i niematerialne, mają szczególne znaczenie w zachowaniu tożsamości regionu, kształtowaniu atrakcyjności gospodarczej i turystycznej województwa.

W krajobrazie kulturowym województwa ważne miejsce zajmują stanowiska archeologiczne pochodzące z różnych okresów, od paleolitu środkowego aż po czasy współczesne. Są to m.in. osady otwarte, cmentarzyska płaskie, grodziska, kurhany i zamieszkałe przez człowieka jaskinie.

W granicach województwa śląskiego znajduje się 45 miast historycznych. Powstawały one przy historycznych traktach. Duża część miast pozostających w granicach zaboru rosyjskiego po powstaniu styczniowym, około roku 1870, utraciła prawa miejskie i tylko niektóre z nich odzyskały je w XX wieku. Miasta historyczne (m.in. Częstochowa, Gliwice, Bytom) uległy głębokim przeobrażeniom na skutek procesów industrializacji, które zachodziły od XVIII do XX w. Był to również okres dynamicznego kształtowania się nowych miast (m.in. Katowice, Zabrze, Chorzów). Najnowsze układy urbanistyczne kształtowano już w 2. połowie XX wieku. Należy do nich Miasto Tychy i mniejsze układy tzw. osiedli socrealistycznych.

Specyficznym dziedzictwem kulturowym okresu industrializacji (od XVIII do XX w.) są zespoły obiektów związanych z:

- **górnictwem węgla kamiennego** (m.in. zespół budynków kopalni „Ignacy” w Rybniku Niewiadomiu; zespół ruchu I kopalni „Saturn” w Czeladzi; zabudowa szybu „Andrzej” dawnej kopalni „Błogosławieństwo Boże”, obecnie „Pokój”, w Rudzie Śląskiej-Wirku; zabudowa szybu „Franciszek”

² Warunki życia ludności w województwie śląskim w 2008 r. Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice, listopad 2009

³ Charakterystyka zasobów zabytkowych województwa zawarta jest w Załączniku 1

kopalni „Wawel” w Rudzie Śląskiej; kopalnia „Królowa Luiza” w Zabrze-Zaborzu; dawna kopalnia „Guido” oraz Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna w Zabrzu; zespół szybu „Alfred” kopalni „Wełnowiec” w Katowicach-Wełnowcu; zespół szybu „Bartosz” kopalni „Katowice” w Katowicach);

- **wydobywaniem i przetwórstwem metali nieżelaznych** (m.in. Zakłady Metalowe „Silesia” w Świętochłowicach-Lipinach; podziemia Zabytkowej Kopalni Rud Srebronośnych i Sztolnia Czarnego Pstrąga w Tarnowskich Górach);
- **hutnictwem żelaza** (m.in. wieża wsadowa huty „Waleska” w Palowicach; wieża wyciągowa do wsadu wielkopiecowego w Porębie; dawna Królewska Odlewnia Żeliwa, obecnie GZUT S.A., w Gliwicach; zespół huty w Tychach-Paprocach).

Dziedzictwem procesów industrializacyjnych są także zespoły fabryczno-rezydencjonalne. Charakteryzują się one powiązaniem funkcjonalno-przestrzennym fabryki, osiedla robotniczego i pałacu lub willi właściciela. Najbardziej wartościowe założenia tego typu to m.in. zespół Dietla i Schöna w Sosnowcu, zespół Hantkego w Częstochowie. W województwie śląskim znajduje się ponad 200 osiedli patronackich, takich jak kolonie i osiedla robotnicze. Historia tego rodzaju budownictwa sięga końca XVIII w. i wiąże się z kierowaną przez państwo pruskie wieloletnią akcją zasiedlania przez osadników z Prus ziem m.in. Prowincji Śląskiej – tzw. osadnictwo fryderycjańskie. Większość osiedli i kolonii powstających na przełomie wieków XIX i XX była projektowana z wykorzystaniem idei miasta-ogrodu E. Howarda (m.in. Giszowiec w Katowicach, Rokitnica w Zabrzu, kolonia III w Knurowie). Osiedla i kolonie robotnicze o największych walorach urbanistycznych i architektonicznych to m.in. Nikiszowiec w Katowicach, Borsig i Sandkolonie w Zabrzu, Ficinus i Kaufhaus w Rudzie Śląskiej, osiedle w Czerwionce-Leszczynach, osiedle TAZ w Zawierciu, osiedle Czeladź-Piaski w Czeladzi.

Procesy industrializacyjne miały bezpośredni wpływ na wykształcenie się krajobrazu miejsko-przemysłowego. Można go oglądać na obszarze Aglomeracji Górnośląskiej i Podregionu Rybnickiego. Sieci osadniczej towarzyszą zespoły przemysłowe i tereny poprzemysłowe z hałdami i wyrobiskami.

O wyrazie architektonicznym takich miast, jak np. Bytom, Chorzów, Cieszyń, Gliwice decydują obiekty powstałe w XIX w., w stylach eklektyzmu, historyzmu, secesji, a także realizacje reprezentujące różne fazy modernizmu z lat 1918–1939. Architektura powstająca w tych okresach na terenie województwa śląskiego ma zróżnicowany charakter ze względu na odmienne uwarunkowania legislacyjno-gospodarcze obowiązujące na terenach, gdzie była tworzona.

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego województwa śląskiego są historyczne kompozycje krajobrazowe, m.in. w Koszęcinie, Rudach, Świerklańcu, Złotym Potoku i Żywcu, a także zespoły rezydencjonalne i pałacowo-parkowe, m.in. w Brynku, Irządzach, Kamieńcu, Krowiarkach, Łubiu, Nakle, Pilicy, Pławniowicach, Siemianowicach Śląskich, Sławikowie, Szczekocinach i Wierbce. Godne uwagi jest założenie pałacowo-parkowe w Pszczynie. Pałac powstał na miejscu zamku z XV w., a jego obecna forma została ukształtowana w latach 1870–1876 według projektu Aleksandra Destailleura.

Na szczególną uwagę zasługują charakterystyczne krajobrazy kulturowe województwa, będące wynikiem długowiecznego gospodarowania w określonych warunkach przyrodniczych. Szczególnie interesującym przykładem mogą być tereny kształtowane w wyniku 500-letniego gospodarowania zakonu cystersów, a następnie książąt raciborskich. Centrum tego układu stanowi zespół klasztorny w Rudach, który siecią promienistych i koncentrycznych dróg został skomunikowany z leśniczówkami i stawami hodowlanymi. Zespół klasztorny składa się z kościoła p.w. Wniebowzięcia NMP i klasztoru pocysterskiego. Klasztor został ufundowany w latach 1252–1257 dla cystersów sprowadzonych z Jędrzejowa przez Władysława I, księcia opolskiego. Obecnie obszar ten objęty jest ochroną w formie Parku Krajobrazowego „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich”.

Na ziemi raciborskiej, a także w okolicach Tarnowskich Gór i Gliwic zachował się harmonijny krajobraz rolniczy z czytelnymi układami ruralistycznymi (np. ulicówki, wielodrożnice; zabudowa zagrodowa typu frankońskiego).

Obszarem bardzo interesującym pod względem krajobrazowym jest Jura Krakowsko-Częstochowska. Naturalne formy terenu sprzyjały osiedlaniu się tutaj ludzi już w czasach paleolitu. W okresie od XIV do XVI w. na terenie

Jury powstała linia zamków i strażnic obronnych, których ruiny są do dzisiaj wyróżniającą cechą krajobrazu tego obszaru (np. Bobolice, Mirów, Morsko, Olsztyn, Podzamcze).

Architekturę obronną reprezentują również obiekty Obszaru Warownego „Śląsk” oraz umocnienia niemieckie z lat 30. XX wieku. Są to obiekty żelbetowe znajdujące się m.in. w Bytomiu, Chorzowie, Łaziskach Górnych, Nieborowicach, Rudzie Śląskiej, Tarnowskich Górach i Wyrach.

Na południu województwa, na terenach górskich, rozciąga się specyficzny krajobraz kulturowy, ukształtowany w wyniku gospodarki pasterskiej. Na obszarze tym zachowało się dużo przykładów architektury drewnianej, zarówno świeckiej, jak i sakralnej (np. Istebna, Jeleśnia, Milówka, Wisła, Złatna). Liczne przykłady architektury drewnianej znajdują się także w powiatach: gliwickim, lublinieckim, pszczyńskim, rybnickim (np. Grzawa, Koszęcin, Księży Las, Łąka, Miedźna, Poniszowice). Są to przede wszystkim kościołki drewniane, dzwonnice i spichlerze. W północno-wschodniej części województwa ciągle można jeszcze spotkać typowe dla tych terenów drewniane zagrody. Od lat 60. XX wieku wiele cennych obiektów jest przenoszonych do skansenów, m.in. w Chorzowie i Pszczynie oraz ostatnio uruchomionym Żywiecki Park Etnograficzny w Ślemieniu.

Na obszarze województwa znajdują się liczne sanktuaria, wśród których obiektem o znaczeniu ogólnopolskim i europejskim, ze względu na wartości historyczne, religijne i artystyczne, jest klasztor oo. paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Paulini zostali sprowadzeni do Polski z Węgier w 1382 r. dzięki staraniom księcia opolskiego Władysława. Jasna Góra jako ośrodek artystyczny czerpała z doświadczeń Krakowa, Warszawy i Wrocławia, a także rozwijała własne środowiska twórcze. Ponadto na obszarze województwa znajdują się sanktuaria o znaczeniu regionalnym i lokalnym (np. Koziegłówki, Lubecko, Piekary Śląskie, Pietrowice Wielkie, Pszów, Żarki-Leśniów).

W województwie śląskim znajdują się liczne przykłady budowli sakralnych o wysokich walorach historycznych i artystycznych. Należą do nich kościoły romańskie (np. Cieszyn, Siewierz), gotyckie (np. Racibórz – kaplica zamkowa p.w. św. Tomasza Kantuarijskiego, koniec XIII w.; Gliwice; Kłobuck; Krzepice), renesansowe (np. Dąbrowa Zielona), barokowe (np. Cieszyn – ewangelicki kościół Jezusowy, tzw. Łaski; Koniecpol; Danków; Pilica), neostylowe (Aglomeracja Katowicka), modernistyczne (np. Zabrze, Katowice, Gliwice, Chorzów), synagogi (np. Krzepice, Lelów) i cerkwie (np. Sosnowiec).

Na terenie województwa znajdują się zabytkowe cmentarze. Najwięcej jest cmentarzy wyznaniowych, przede wszystkim rzymskokatolickich (np. Bielsko-Biała, Bytom, Katowice, Syrynia), ewangelicko-augsburskich (np. Cieszyn, Jasienica, Katowice, Molna) oraz cmentarzy żydowskich (np. Gliwice, Katowice, Krzepice). Od końca XIX wieku na terenie województwa, najczęściej w miastach, obok cmentarzy wyznaniowych powstawały cmentarze komunalne. Wśród innych cmentarzy możemy wyróżnić m.in. epidemiczne, przyszpitalne i przyklasztorne.

Do wielu miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne należą m.in. pole bitewne pod Szczekocinami, pole bitwy pod Mokrą, Kopiec Wolności w Piekarach Śląskich oraz zespół radiostacji gliwickiej.

Zabytki ruchome pozostające poza zbiorami muzealnymi znajdują się przede wszystkim w obiektach sakralnych i w zbiorach prywatnych. Zabytki ruchome w obiektach sakralnych to głównie wyposażenie wnętrz kościołów. Dzielą się one na trzy grupy: rzeźba, malarstwo, rzemiosło artystyczne. Reprezentują różne style począwszy od średniowiecza poprzez okresy nowożytne do czasów współczesnych. Ruchome zabytki sakralne będące własnością kościołów i innych obiektów kultu, o szczególnej wartości artystycznej i historycznej, wpisane są do rejestru zabytków. Pozostałe ujęte są jedynie ewidencją. O zabytkach ruchomych pozostających w kolekcjach prywatnych istnieje bardzo niewiele dostępnych informacji. Do tej grupy zabytków możemy zaliczyć m.in. kolekcje prywatne pozostające w depozytach muzealnych i tam udostępniane, kolekcje etnograficzne udostępniane w prywatnych izbach regionalnych oraz inne kolekcje dzieł sztuki, numizmatyczne, filatelistyczne, militariów i inne. Liczba zabytków ruchomych zebranych w zbiorach prywatnych jest nieznana.

Województwo śląskie charakteryzuje duże zróżnicowanie etnograficzne. Zamieszkują je:

- 1) Ślązacy (zachodnia część województwa): grupa bytomsko-rozbarska; Opolanie: podgrupa Kobylorze; Lachy śląskie; Dolanie; Raciborzanie i Krawaki; Wałasi; Górale śląscy; grupa pszczyńsko-rybnicka;
- 2) Małopolskie (wschodnia część województwa): Górale żywieccy; Krakowiacy zachodni; Wilamowiczanie;
- 3) Sieradzanie przemieszani z ugrupowaniem Małopolan (północno-wschodni skrawek województwa).

Odrębnym zjawiskiem etnograficznym są grupy osadnicze, takie jak: Żydzi, Cyganie, przesiedleńcy z dawnych kresów II RP, nowi osadnicy przybyli po II wojnie światowej z Polski centralnej w wyniku migracji zarobkowych. Zróżnicowanie etnograficzne pociąga za sobą różnorodność strojów ludowych, wśród których można wyróżnić między innymi strój: bytomski, cieszyński, częstochowski, Górale śląskich, mieszkańców powiatu lublinieckiego, Lachów śląskich, opolski, pszczyński, raciborski, rybnicki, siewiersko-będziński, śląski, żywiecki.

II.4. CZYNNIKI TOŻSAMOŚCI REGIONALNEJ

Województwo śląskie to obszar obejmujący historyczne ziemie śląskie, małopolskie i niewielki fragment ziemi wielkopolskiej. Przez wieki centralna część województwa była terenem przygranicznym księstw i państw, podlegających przekształceniom geopolitycznym. Równocześnie specyficzne usytuowanie przy Bramie Morawskiej umożliwiało łatwy kontakt z kulturą Europy Południowej. Dziedzictwo kulturowe województwa było kształtowane pod wpływem różnych kultur i w różnych warunkach ustrojowych, co jest zauważalne do dzisiaj i przejawia się w jego zróżnicowaniu kulturowym.

1. Mikroregiony kulturowe:
 - Konurbacja Górnos Śląska,
 - Zagłębie⁴
 - Jura Krakowsko-Częstochowska
 - ziemie zachodniej Małopolski,
 - wschodni fragment ziemi opolskiej,
 - ziemia cieszyńska,
 - ziemia pszczyńska,
 - ziemia raciborska,
 - Beskid Śląski,
 - Żywiecczyzna.
2. Liniowe obszary kulturowe:
 - Brama Morawska (obszar przenikania kultury Europy Południowej na tereny Polski i dalej na wschód),
 - dolina Odry (najdawniejszy szlak handlowy),
 - „Strata Magna” (pierwsza średniowieczna droga z Poznania do Krakowa),
 - szlaki handlowe łączące Europę Zachodnią ze wschodem,
3. Specyficzne dziedzictwo krajobrazu kulturowego:
 - krajobraz pocysterski z ośrodkiem w Rudach,
 - krajobraz jurajski (Jura Krakowsko-Częstochowska),
 - krajobraz gospodarki pasterskiej (Beskid Śląski i Żywiecki),
 - krajobraz gospodarki stawowej (Żabi Kraj),
 - krajobraz przemysłowy (Aglomeracja Górnos Śląska),
 - krajobraz górnictwa i hutnictwa kruszcowego oraz rudy darniowej żelaza,
 - krajobraz rolniczy o cechach historycznych.
4. Specyficzne dziedzictwo materialne:
 - układy urbanistyczne i ruralistyczne,
 - rezydencje ziemiańskie wraz z komponowanym krajobrazem dominium (m.in. Koszęcin, Pszczyna, Świerklaniec, Złoty Potok, Żywiec),

⁴ Wyodrębniony historycznie obszar Konurbacji Górnos Śląskiej

- architektura drewniana sakralna i świecka,
- zamki Jury Krakowsko-Częstochowskiej,
- nowożytna architektura obronna,
- zabytki kultury przemysłowej (rezydencje przemysłowców i fabrykantów, zakłady przemysłowe, budownictwo patronackie),
- zabytki architektury modernistycznej.

5. Specyficzne dziedzictwo niematerialne:

- świadomość odrębności etnicznej Ślązaków, Górali, Małopolan (odrębny strój, gwara),
- Częstochowa i Piekary Śląskie – główne miejsca kultu Matki Boskiej, liczne pozostałe miejsca pielgrzymek; religijno-patriotyczne motywy pielgrzymek,
- tradycje górnicze,
- kultywowanie elementów kultury ludowej związanych z obrzędami religijnymi (rok liturgiczny), zwyczajami, folklorem, tradycjami,
- tradycyjne sposoby uprawy i hodowli,
- dziedzictwo kulinarne,
- tolerancja religijna i narodowościowa,
- pamięć o zrywach niepodległościowych, pomniki pamięci wielu narodów,
- obszar oddziaływania sanktuarium na Jasnej Górze, na Górze Świętej Anny, w Piekarach Śląskich, w Kalwarii Zebrzydowskiej,
- miejsce działalności znanych twórców europejskich,
- ojczyzna wielu wybitnych postaci historycznych.

II. 5. OCHRONA ZABYTKÓW

Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa (art. 22 ust. 2). Ewidencja zabytków województwa śląskiego jest obecnie tworzona. Docelowo liczba zabytków nieruchomych ujętych w ewidencji może wynosić około 47 tysięcy⁵. W końcu 2012 roku Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków posiadał karty ewidencyjne około 6 tysięcy zabytków.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewiduje następujące formy ochrony zabytków (art.7):

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) uznanie za pomnik historii ,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w poszczególnych decyzjach lokalizacyjnych

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków (art. 8). W latach 2009–2012 Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał 228 decyzji o wpisie zabytku do odpowiedniego rejestru w tym 121 decyzji o wpisie zabytku nieruchomego oraz – 107 decyzji o wpisie zabytku ruchomego. W tym samym czasie z rejestru skreślono 19 obiektów, które utraciły wartość zabytkową.

Na terenie województwa śląskiego do rejestru zabytków nieruchomych wpisanych jest 3814 zabytków⁶, w tym:

- 69 założeń przestrzennych,
- 598 obiektów sakralnych,
- 6 założeń budownictwa obronnego,
- 325 budowli użyteczności publicznej,

⁵ Liczba szacunkowa wynikająca z liczby obiektów ujętych w spisach zabytków nieruchomych.

⁶ Projekt KPOZiOnZ, dane na koniec marca 2013 roku

- 36 zamków,
- 87 pałaców,
- 87 dworów,
- 203 założeń zieleni komponowanej,
- 166 założeń folwarcznych,
- 221 obiektów gospodarczych
- 1575 domów mieszkalnych
- 195 obiektów budownictwa przemysłowego
- 109 cmentarzy,
- 127 innych obiektów zabytkowych – ogrodzenia, bramy, kordegardy, pomniki i inne.

W rejestrze zabytków archeologicznych znajduje się 241 stanowisk archeologicznych.

Do rejestru zabytków ruchomych wpisanych jest na podstawie 915 decyzji:

- 39 zabytków techniki,
- 6821 zabytków sztuki i rzemiosła artystycznego,
- 4057 zabytków wyposażenia świątyni
- 3 kolekcje⁷
- 571 innych zabytków ruchomych

Stan zachowania zabytków wpisanych do rejestru nie jest najlepszy. Na podstawie przeprowadzonego w roku 2004 *Raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych* wiadomo, że w tamtym okresie zaledwie niecała 9 % obiektów wpisanych do rejestru z terenu województwa śląskiego nie wymagało prac konserwatorskich, a aż blisko 51 % obiektów wymagało remontów w tym remontów kapitalnych.

Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego we współpracy ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków prowadzi weryfikację zabytków z terenu województwa śląskiego wpisanych do rejestru przed wrześniem 2008 rokiem. Na ogólną liczbę 3485 zabytków zweryfikowano do marca 2013 roku 3353 obiekty, co stanowi 96,3 % wszystkich weryfikowanych zabytków. W ramach przeprowadzonej weryfikacji stwierdzono, że z liczby weryfikowanych zabytków:

- 113 obiektów nie istnieje,
- 32 obiekty utraciły wartość zabytkową,
- 8 obiektów przeniesiono do skansenów,
- 2 obiekty translokowano,
- 23 obiektów niezidentyfikowano
- 217 obiektów jest zagrożonych

Przedstawione dane wskazują, że ok. 5 % zweryfikowanych obiektów wymaga skreślenia z rejestru, a kolejnych 6% jest zagrożonych utratą wartości zabytkowych.

Zabytki nieruchome lub parki kulturowe o wybitnej wartości dla kultury (wartości narodowej) mogą zostać uznane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za pomnik historii. Na terenie województwa śląskiego za pomnik historii zostały do tej pory uznane cztery obiekty:

- **Częstochowa Jasna Góra, zespół klasztoru oo. Paulinów** (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 8 września 1994 roku, Monitor Polski 1994, nr 50, poz. 413),
- **Tarnowskie Góry, podziemia zabytkowej Kopalni Rud Srebrnośnych oraz Sztolni Czarnego Pstrąga** (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 14 kwietnia 2004 roku, Dz.U. nr 102, poz. 1062),

⁷ Na podstawie informacji ŚWKZ

- **Katowice, osiedle robotnicze Nikiszowiec** (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 14 stycznia 2011 roku, Dz.U. 2011, nr 20, poz. 101),
- **Katowice, Gmach Województwa i Sejmu Śląskiego** (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 22 października 2012 roku, Dz.U. 2012, poz. 1243).

Obecnie rozpatrywany jest wniosek o wpis na listę pomników historii „Zabytkowego zespołu Radiostacji w Gliwicach”.

Park kulturowy może zostać utworzony przez radę gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Celem utworzenia parku kulturowego jest zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

W województwie śląskim podjęto dwie uchwały o utworzeniu parków kulturowych:

- Park kulturowy „**Cmentarz żydowski**” w Żorach – uchwała nr 267/XXII/2004 Rady Miasta Żory z 24 czerwca 2004 roku w sprawie utworzenia parku kulturowego (Dz. Urz. Woj. Śląskiego nr 87 poz. 2498).
- Park kulturowy „**Hałda Popłuczkowa**” w Tarnowskich Górach – uchwała nr LXVIII/597/2006 Rady Miejskiej w Tarnowskich Górach z 25 października 2006 roku w sprawie utworzenia Parku Kulturowego „Hałda Popłuczkowa” zlokalizowanego w Tarnowskich Górach w rejonie ulic Długiej i Małej (Dz. Urz. Woj. Śląskiego nr 144 poz. 4184).

Wymienione parki nie posiadają opracowanych planów ochrony i tym samym nie mają określonych zasad ochrony. Dla obszarów wymienionych parków nie ma też opracowanych, aktualnych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W okresie od 2007 roku do końca 2013 roku gminy nie podjęły żadnej uchwały o utworzeniu parku kulturowego.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego to dokument prawa miejscowego określający przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu. W planach miejscowych określone są za pomocą zakazów i nakazów zasady postępowania wobec zabytków zarówno tych o wartościach regionalnych znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, jak i tych o wartościach lokalnych włączonych do gminnej ewidencji zabytków. Ponadto uwzględnia się ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. W planach miejscowych ustala się również zasady ochrony obszarowej dla stref ochrony konserwatorskiej, parków kulturowych oraz zasady ochrony wartości kulturowych chronionych na podstawie przepisów ustawy o ochronie przyrody. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w ramach procedury ich sporządzania są obligatoryjnie uzgadniane z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu oraz z dyrektorem regionalnej dykcji ochrony środowiska w zakresie ochrony wynikającej z przepisów ustawy o ochronie przyrody.

Plany zagospodarowania przestrzennego uzgodnione przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach uwzględniają problematykę konserwatorską w zakresie stref ochrony konserwatorskiej oraz często jedynie adresowego wyszczególnienia obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków i gminnej ewidencji zabytków. Tylko niektóre plany miejscowe zawierają ustalone za pomocą zakazów i nakazów zasady ochrony obiektów zabytkowych. Ze względu na wyznaczanie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego całych obszarów objętych ochroną konserwatorską (strefy ochrony konserwatorskiej) nie jest możliwe dokładne oszacowanie liczby obiektów podlegających tej formie ochrony.

Niepokojący jest fakt, że planów miejscowych brakuje dla terenów centralnych dużych miast, tam, gdzie znajdują się liczne obiekty zabytkowe. Niska jest też jakość opracowań planistycznych w zakresie uwzględnienia kwestii ochrony zabytków.

Tabela 1. Liczba gmin w podziale na procentowe pokrycie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego⁸

Procent obszaru gminy objęty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (dane z ankiet)	Liczba gmin			
	2007	2009	2011	2012
100 %	62	70	72	68
76–99 %	17	21	24	17
51–75 %	10	11	10	9
26–50 %	18	14	18	21
0,1–25 %	37	36	26	25
0 %	17	10	8	6
b.d.	6	5	9	21

Ochrona wartości kulturowych i historycznych jest uwzględniana przy tworzeniu form ochrony na podstawie ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2009 r. nr 151 poz. 1220). Na terenie województwa śląskiego ochrona wartości kulturowych uwzględniona jest w: parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu, zespołach przyrodniczo-krajobrazowych oraz niektórych rezerwach, stanowiskach dokumentacyjnych i obszarach Natura 2000.

W latach 2012–2013 nie zmieniała się w stosunku do okresu 2010–2011 powierzchnia obszarów chronionych na podstawie przepisów o ochronie przyrody chroniących poza wartościami przyrodniczymi również wartości kulturowe.

Na terenie województwa śląskiego znajduje się 8 parków krajobrazowych, których powierzchnia wynosi 229 808 ha, a powierzchnia otuliny tych parków (obszar chronionego krajobrazu) wynosi 118 837 ha⁹. W chwili obecnej żaden park nie posiada uchwalonego planu ochrony. Ochronę na terenach parków podobnie jak w roku 2009 sprawuje się na podstawie rozporządzenia wojewody.

Na terenie województwa ustanowionych jest 13 niewielkich obszarów chronionego krajobrazu, w tym 1 ustanowiony przez wojewodę i 12 przez samorządy lokalne. Wśród ustanowionych obszarów chronionego krajobrazu pod względem ochrony wartości kulturowych na szczególną uwagę zasługują Wzgórze św. Doroty oraz Góra Zamkowa w Będzinie¹⁰.

W województwie istnieje 20 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, w tym 3 ustanowione przez wojewodę i 17 przez samorządy lokalne. Do zespołów przyrodniczo-krajobrazowych obejmujących tereny o wartościach kulturowych należą: Wielikąt, gm. Lubomia; Wzgórze Gołonoskie w Dąbrowie Górniczej; Park w Reptach i Dolina Dramy, gm. Zbrosławice i gm. Tarnowskie Góry; Jaworze, gm.; Żabie Doły, gm. Chorzów; Góra Zamkowa w Cieszynie; Kaplicówka w Skoczowie¹¹.

Na terenie województwa śląskiego istnieją 64 rezerwy przyrody o łącznej powierzchni 4342,57 ha, z których co najmniej 6 obejmuje tereny o wartościach kulturowych. Są to:

⁸ Dane uzyskane na podstawie ankiet

⁹ Źródło:

http://katowice.rdos.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=43&Itemid=63
z 15.08.2013.

¹⁰ Źródło:

http://katowice.rdos.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=43&Itemid=63
z 15.08.2013 r.

¹¹ Źródło:

http://katowice.rdos.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=43&Itemid=63
z 15.08.2013 r.

- rezerваты leśne:
 - Łęszczok (396.21 ha) gm. Nędza, Racibórz, Rudy Raciborskie
 - Ostrężnik (4,1 ha) gm. Janów
 - Segiet (24,54 ha), Zamczysko (1.35 ha) gm. Bytom
- rezerwat krajobrazowy Parkowe (153.22 ha) gm. Janów
- rezerwat leśno-krajobrazowy Smoleń (4,32 ha) gm. Pilica

Powierzchnia tych rezerwatów wynosi 583,74 ha.

W województwie ustanowiono do tej pory 9 stanowisk dokumentacyjnych, z których Stanowisko Dokumentacyjne „Blachówka” (ok. 6 ha) położone na dawnych wyrobiskach galmanu na terenie nieistniejącej kopalni dolomitu w Bytomiu¹².

Ogółem na terenie województwa znajduje się 41 ustanowionych lub planowanych obszarów Natura 2000. Są to najczęściej obszary i obiekty już chronione. Wśród nich co najmniej 9 obejmuje tereny lub obiekty o wartościach kulturowych. Należą do nich: Beskid Mały i Śląski; Stawy Łęszczok, gm. Nędza, Racibórz, Rudy Raciborskie; Podziemia bytomsko-tarnogórskie, gm. Tarnowskie Góry; Ostoja Złotopotocka, gm. Janów Ostoja Olsztyńsko-Mirowska, gm. Niegowa; kościoły w Górkach Wielkich, gm. Brenna, i Radziechowach, gm. Radziechowy-Wieprz, młyn w Pierścu, gm. Skoczów¹³.

II.6. FINANSOWANIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W latach 2010–2013 na opiekę nad zabytkami w województwie śląskim pozyskiwano środki z różnych źródeł. Środki zdywersyfikowane były przez dotacje i konkursy.

Dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁴

Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru udzielana była przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego” na podstawie art. 74 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. nr 162 poz. 1568 z późniejszymi zmianami). Dotacje udzielane były w ramach programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”.

Tabela 2. Liczba rozpatrzonych pozytywnie wniosków z terenu województwa śląskiego o dotację MKiDN w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe” priorytet „Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych”

Wnioski o dotację	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Liczba wniosków rozpatrzonych pozytywnie	11	9	4	9	8	16
Przyznana kwota (zł)	4 349 514	2 330 000	312 000	1 050 000	840 000	2 464 421

¹² Źródło:

http://katowice.rdos.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=43&Itemid=63
z 15.08.2013 r.

¹³ Źródło:

http://katowice.rdos.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=43&Itemid=63
z 20.08.2013 roku.

¹⁴ Opracowane na podstawie stron internetowych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Od roku 2007, w którym miało miejsce najwyższe dofinansowanie zadań z terenu województwa śląskiego, obserwuje się stopniowy spadek przyznanych środków. W roku 2011 poziom dofinansowania był pięć razy mniejszy niż w roku 2007. W roku 2012 poziom finansowania wzrósł do poziomu z 2008 roku.

Prace przy obiektach zabytkowych finansowane są również z programu „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego”, który to program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wkładu krajowego do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych ze środków europejskich. W latach 2009–2012 w ramach tego programu nie były finansowane działania z terenu województwa śląskiego.

Dotacje Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Dotacje Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków były udzielane ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda na podstawie art. 74 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. nr 162, poz. 1568 z późniejszymi zmianami). Poza pracami przy zabytkach nieruchomych i ruchomych Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków finansował również prace archeologiczne (badania ratownicze, badania w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski) oraz wykonywanie dokumentacji, badań i ekspertyz konserwatorskich.

Tabela 3. Dotacje Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Zadania	Nakłady (zł)				
	2008	2009	2010	2011	2012
Dotacje na prace przy zabytkach nieruchomych	5 421 387	3 772 073	1 489 198	1 852 989	2 469 936
Liczba dotowanych obiektów	32	42	11	28	20
Dotacje na prace przy zabytkach ruchomych	1 340 482	887 076	867 820 ¹⁵	849 672	342 694
Liczba dotowanych obiektów	20	23	10	15	7
Prace archeologiczne	101 979	24 700	37 000	50 499	61 710
Liczba zadań	9	5	5	8	10
Dokumentacja konserwatorska,	b.d.	b.d.	b.d.	107 198	60 546
Liczba opracowań	b.d.	b.d.	b.d.	62	12
opinie, ekspertyzy	b.d.	b.d.	b.d.	69 736	40 794
Liczba opracowań	61	70	26	60	41
Ogółem kwota na ww. zadania	6 863 848	4 683 849	2 394 018	2 549 663	2 975 680

W latach 2010–2012 nastąpiło zmniejszenie sumy udzielonych przez ŚWKZ dotacji w stosunku do lat 2008–2009.

Dotacje Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska

Dotacje Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska dotyczące obiektów zabytkowych pochodzą z nakładów na ochronę przyrody i krajobrazu, w tym ochronę parków wpisanych do rejestru zabytków i parków o charakterze regionalnym.

¹⁵ Dotacja na prace planowane bez uwzględnienia refundacji.

Tabela 4. Dotacje i pożyczki WFOŚ na prace przy parkach zabytkowych oraz ochronę krajobrazu kulturowego

Zadania	Nakłady (zł)				
	2008	2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6
Dotacje na konserwację parków zabytkowych	372 287	3 240 396	3 238 977	468 860	531 665
Liczba dotowanych obiektów	4	12	11	8	7
Dotacje na konserwację krajobrazu kulturowego	-	478 993	26 663	155 589	-
Liczba dotowanych obiektów	-	3	2	3	-
1	2	3	4	5	6
Dotacje na organizację i pielęgnację ścieżek przyrodniczo-kulturowych	-	132 800	-	2 368	-
Liczba dotowanych obiektów	-	3	-	1	-
Inne	17 500	371 771	586 873	663 065	-
Liczba dotowanych obiektów	1	1	4	4	-
Pożyczki	-	-	-	1 016 809	-
Ogółem kwota na ww. zadania	389 787	4 223 960	3 852 513	2 306 691	531 665
Ogółem liczba zadań	5	19	17	18	7

Z zestawienia wynika, że w okresie analizowanym najwyższa suma dotacji została przyznana w roku 2009. W kolejnych latach zmniejszała się, by w roku 2012 spaść do niewiele ponad 20% sumy z roku 2009. Podobnie zmniejszała się liczba dotowanych zadań z 19 w roku 2009 do 7 w roku.

Środki z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego rozdysponowane w konkursach na cele związane z opieką nad zabytkami

Samorząd Województwa Śląskiego od 2009 roku organizuje Otwarty konkurs na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, ponadto Zarząd Województwa Śląskiego, realizując politykę wobec zabytków województwa określoną w „wojewódzkich programach opieki nad zabytkami” organizował otwarte konkursy ofert na realizację zadań publicznych mających na celu opiekę nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym, w tym konkursy dotyczące innych obszarów działań, ale uwzględniające również działania związane z opieką nad zabytkami. Liczba i rodzaj tych konkursów zmieniają się rokrocznie. W roku 2010 odbyły się 2 konkursy dotyczące tylko opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym (w tym jeden konkurs na zadania konserwatorskie) oraz 5 konkursów, w których realizowane działania mogły być związane z opieką nad zabytkami.

W roku 2011 zorganizowano odpowiednio 3 konkursy (w tym jeden dotyczący wyłącznie zadań konserwatorskich) i 4 konkursy, w których realizowane działania mogły być związane z opieką nad zabytkami. W roku 2011 po raz pierwszy ogłoszono: Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie kultury w zakresie realizacji filmów służących edukacji regionalnej oraz Konkurs fotograficzny pt. „Wieś województwa śląskiego okiem obiektywu”, w którym jedną z kategorii była „Tradycja”.

W latach 2009–2013 Zarząd Województwa Śląskiego zorganizował następujące otwarte konkursy na zadania publiczne województwa śląskiego obejmujące zagadnienia związane z opieką nad zabytkami:

Tabela 5. Wysokość dotacji w konkursach Zarządu Województwa Śląskiego na cele związane z opieką nad zabytkami.

Lp.	Nazwa konkursu	Kwota dotacji (zł)			
		2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	
1	Otwarty konkurs na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków	4 000 000	1 000 000	1 000 000	2 000 000
2	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego	-	-	401 000	84 000
3	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie kultury	-	-	66 000	65 000
4	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie kultury w zakresie realizacji filmów służących edukacji regionalnej	-	-	300 000	-
5	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego w 2009 r.	597 245	415 000	-	-
7	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie krajoznawstwa, w tym upowszechniania turystyki	13 000	158 600	403 600	507 500
8	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego wspomagające rozwój gospodarczy oraz rozwój wspólnot i społeczności lokalnych	7 600	59 000	9 000	31 000
9	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie integracji europejskiej oraz rozwijania kontaktów i współpracy między społecznościami	-	23 000	-	-
1	2	3	4	5	
10	Otwarty konkurs ofert na zadania publiczne województwa śląskiego w dziedzinie edukacji publicznej	-	5 000	12 600	12 000
11	Konkurs Przyjazna Wieś	-	-	2 000	-
12	Konkurs „Piękna wieś województwa śląskiego”	8 000	4 000	8 000	9 800
13	Konkurs Przedsięwzięć Odnowy Wsi	475 947	115 717	-	-
14	Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej — Owca Plus na lata 2008–2009 i 2010–2014	-	450 000	488 790	490 000

	Krajobraz Kulturowy Owca I				
15	Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej — Owca Plus na lata 2008–2009 i 2010–2014 Dziedzictwo Ludowe Owca II	100 000	100 000	76 000	79 895
16	Konkurs fotograficzny pt. „Wieś województwa śląskiego okiem obiektywu”	-	-	6 600	9 600
-	RAZEM	5 201 792	2 330 317	2 773 590	3 288 795

Z zestawienia wynika, że w okresie analizowanym najwyższa suma dotacji została przyznana w roku 2009. W kolejnych latach zmniejszała się by w roku 2012 wzrosnąć do 60% sumy z roku 2009.

Niezmiennie największe kwoty przeznaczane są na konserwację zabytków. Niestety z zestawienia wynika, że w roku 2012 było to zaledwie 50 % sumy z roku 2009. Duże kwoty, rzędu ponad 0,5 mln złotych przeznaczone są również na zadania w dziedzinie krajoznawstwa, w tym upowszechniania turystyki, przede wszystkim na promocję Szlaku Zabytków Techniki (Industriada) oraz na zadania związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej, w tym kultywowanie krajobrazu kulturowego.

Wydatki JST na działania związane z opieką nad zabytkami¹⁶

Wydatki powiatów i gmin na zadania związane z opieką nad zabytkami obejmują szerokie spektrum działań. Są to wydatki na remonty i konserwację zabytków dokonywane na podstawie podejmowanych przez powiaty i gminy odpowiednich uchwał w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, wydatki na obiekty własne oraz wydatki na wydarzenia i imprezy promujące i popularyzujące lokalne zabytki i tradycje. Powiaty i gminy na prowadzenie swoich działań mogą też pozyskiwać dotacje z różnych źródeł, w tym z funduszy europejskich.

Tabela 6. Wydatki samorządów terytorialnych na zadania związane z opieką nad zabytkami

Jednostki Samorządu Terytorialnego	Wydatki samorządów terytorialnych				
	2006–2007	2008–2009	2010	2011	2012
gminy	31 504 567	31 374 975	18 056 501	22 146 237	17 359 765
powiaty grodzkie	80 373 252	56 050 994	42 269 575	31 808 877	47 821 149
powiaty ziemskie	4 573 447	7 084 795	6 941 683	8 707 887	6 448 472
RAZEM	116 451 266	94 510 764	67 267 759	62 663 001	71 629 386
	śr.: 58 225 633	śr.: 47 255 382			
	śr. (2006–2009): 52 740 508				

W 2012 r. z budżetów jednostek samorządu terytorialnego wydatkowano na opiekę nad zabytkami wydano 71,6 mln zł i było to o 10,0% niż rok wcześniej. Najwięcej środków przeznaczyły miasta na prawach powiatu – 47,8 mln zł oraz gminy (17,3%). Powiaty ziemskie wydały najmniej bo 6,4 mln zł.

Również powiaty grodzkie pozyskały największą sumę dotacji na programy związane z opieką nad zabytkami bo 20,9 mln zł. W drugiej grupie znalazły się gminy – 18 mln zł, najniższą sumę dotacji pozyskały powiaty ziemskie – 4,2 mln zł.

¹⁶ Opracowanie własne SCDK

Tabela 7. Dotacje pozyskane z funduszy europejskich przez JTS na zadania związane z opieką nad zabytkami

Jednostki samorządu terytorialnego	Wysokość uzyskanych dotacji z funduszy europejskich			
	2008–2009	2010	2011	2012
Gminy	34 214 284	44 587 822	25 394 777	18 006 570
Powiaty grodzkie	28 259 681	20 421 050	25 138 069	20 924 547
Powiaty ziemskie	35 569 431	832 137	8 396 302	4 166 393
RAZEM	98 043 394	65 841 009	58 929 148	43 097 510
	śr.: 49 021 697			

Suma dotacji pozyskanych przez samorządy w roku 2010 były większe od wydatków i dotacji uzyskanych w latach 2008 i 2009. W kolejnych latach 2011 i 2012 suma dotacji zmniejszała się.

II.7. DZIEDZICTWO KULTUROWE JAKO ELEMENT GOSPODARKI

Dziedzictwo kulturowe jest jednym z fundamentów rozwoju przemysłu kultury, który zawiera w sobie nie tylko dziedziny działalności gospodarczej bezpośrednio zajmujące się produkcją i dystrybucją dóbr i usług kultury, ale i działalność niedochodową, która generuje przychód w innych branżach. Ma też podstawowe znaczenie dla rozwoju turystyki. Z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa rozwój przemysłu kultury jest bardzo ważny, gdyż jest to sektor gospodarki o korzystnej specyfice, mieszczącej się w modelu Gospodarki Opartej na Wiedzy (GOW):

- Jest pracochłonny, więc tworzy miejsca pracy, a jednocześnie wykorzystuje nowoczesne technologie
- Opiera się na dziedzictwie kulturowym, wiedzy i informacji
- Jest powiązany z innymi sektorami bazującymi na wiedzy (edukacja, turystyka kulturalna)
- Tworzy duże zapotrzebowanie na wysoko wykwalifikowanych specjalistów
- Opiera się na sieci małych i średnich przedsiębiorstw, działających obok niewielu dużych
- Obejmuje rynek ponadlokalny i opiera się na ponadlokalnych powiązaniach
- Jest czysty ekologicznie

Województwo śląskie dysponuje pokaźnymi zasobami kulturowymi, które powinno wykorzystać do rozwoju społeczno-gospodarczego. Do podstawowych należą:

- Zabytki, w tym zabytki techniki
- Tradycje i folklor.
- Muzea ze swoimi zasobami.
- Krajobrazy kulturowe.

Zintegrowany rozwój przemysłu kultury i kreowanie produktów markowych są motorem rozwoju turystyki. Na terenie województwa śląskiego szczególne znaczenie ma:

- Turystyka przemysłowa
- Turystyka miejska (obejmująca m.in. założenia urbanistyczne, zabytki municypalne).
- Turystyka sentymentalna.
- Turystyka pielgrzymkowa.
- Turystyka na terenach wiejskich.
- Kulturowa turystyka tematyczna (archeologiczna, przemysłowo-industrialna itp.).

Zabytki i tradycje regionalne mocno już ułożyły się w gospodarce województwa oraz w zespole podstawowych elementów promocji województwa, gmin i powiatów. Informacje o zabytkach regionu, powiatu i gminy można znaleźć niemal na wszystkich stronach internetowych tych jednostek.

Zaawansowanym działaniem promującym zabytki i równocześnie promującym województwo, powiaty i gminy są markowe produkty turystyczne kreowane z wykorzystaniem zabytków. Są to między innymi szlaki kulturowe, obiekty o znaczeniu kulturowym otwarte dla turystów oraz imprezy promujące tradycje ludowe i kulturę lokalną.

Szlaki kulturowe o zasięgu regionalnym

Na terenie województwa istnieją trzy szlaki kulturowe o zasięgu wojewódzkim: Szlak Zabytków Techniki, Szlak Architektury Drewnianej i Szlak Kulinarny „Śląskie Smaki”

Szlak Zabytków Techniki jest tematycznym, samochodowym szlakiem turystycznym, który łączy obiekty związane z dziedzictwem przemysłowym województwa śląskiego. Obecnie tworzy go 36 obiektów. Szlak prezentuje najciekawsze pod względem walorów turystycznych, historycznych i architektonicznych obiekty przemysłowe w województwie śląskim i jest najbardziej interesującą trasą turystyki industrialnej w Polsce. W 2009 roku SZT odwiedziło 470 tys. turystów, rok później było to już pół miliona osób, w 2011 roku 537 tys., w 2012 roku 580 tys. zwiedzających. W roku 2013 obiekty znajdujące się na szlaku odwiedziło już 630 tys. osób. W sumie, w ciągu ostatnich 5 lat, Szlak Zabytków Techniki przyciągnął prawie 3 miliony turystów. W czołówce najbardziej popularnych obiektów Szlaku znajdują się nie tylko kopalnie (Guido w Zabrze oraz Kopalnia Rud Srebrnośnych w Tarnowskich Górach), ale i Muzeum Chleba w Radzionkowie czy Browar w Żywcu. Jako jeden z głównych markowych produktów turystycznych województwa śląskiego prezentuje region na turystycznej mapie kraju. Znaczenie i powodzenie szlaku zostało zauważone na arenie krajowej i międzynarodowej. Szlak był wielokrotnie nagradzany. W 2008 roku otrzymał Złoty Certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej dla najlepszego produktu turystycznego w kraju. W 2010 roku Szlak dołączył do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (European Route of Industrial Heritage – ERIH), a w tym samym roku został nagrodzony Złotym Medalem Targów Poznańskich dla najlepszego produktu turystycznego w Polsce. Od 2010 roku w czerwcu organizowane jest jednodniowe Święto Szlaku Zabytków Techniki – INDUSTRIADA, które co roku przyciąga coraz większe grono miłośników techniki. W roku 2013 Święto Szlaku Zabytków Techniki – INDUSTRIADA otrzymało certyfikat w konkursie Polskiej Organizacji Turystycznej na Najlepszy Produkt Turystyczny Polski.

Szlak Architektury Drewnianej powstał W 2002 r. na wniosek marszałka województwa śląskiego Na szlaku jest 5 pętli przebiegających przez zróżnicowane tereny województwa w tym obszary wiejskie, Pętla łączy najciekawsze przykłady drewnianej architektury sakralnej – od wieku XVI po okres dwudziestolecia międzywojennego (kościół św. Jadwigi w Zabrze-Porębie), obydwie skanseny: Górnos Śląski Park Etnograficzny i Zagrodę Wsi Pszczyńskiej, oraz ciekawe przykłady drewnianej architektury świeckiej – Dom Tkacza w Bielsku-Białej i starą karcznię w Jelesni. Jego trasa główna łączy się z podobnym szlakiem w województwie małopolskim. W 2013 roku powierzone zadanie zarządzania szlakiem Górnos Śląskiemu Parkowi Etnograficznemu w Chorzowie. W ostatnim czasie w wyniku szeroko zakrojonych prac konserwatorskich prowadzonych w zabytkowych kościołach odkryto i odrestaurowano wiele przykładów polichromii co jeszcze bardziej uatrakcyjniło szlak. Jako dobrze wypromowany produkt turystyczny szlak ten może stać się elementem alternatywnego rozwoju niewielkich miejscowości i gmin o charakterze rolniczym.

Szlak kulinarny „Śląskie Smaki” został utworzony w 2012 roku z inicjatywy Polskiej Organizacji Turystycznej. Promuje on miejsca, w których można zjeść smacznie i regionalnie – województwo śląskie jest jednym z liderów Listy Produktów Tradycyjnych. Obecnie na szlaku znajduje się 35 lokali gastronomicznych. W roku 2013 obok Industriady otrzymał certyfikat Najlepszy Produkt Turystyczny Polski w konkursie organizowanym przez Polską Organizację Turystyczną.

Tabela 8. Liczba obiektów na szlakach tematycznych województwa śląskiego

Nazwa szlaku	Liczba obiektów				
	w czasie utworzenia	2009	2011	2012	2013
Szlak Architektury Drewnianej	84 (2002)	93	93	93	93
Szlak Zabytków Techniki	29 (2006)	32	36	36	36
Szlak Kulinarny „Śląskie Smaki”	23 (2012)	-	-	23	35

Szlaki tematyczne o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym

Powiaty i gminy województwa śląskiego bardzo aktywnie włączyły się w kreowanie swojego wizerunku za pomocą zabytków i dziedzictwa kulturowego. Wyrazem tych działań są m.in. powstające szlaki kulturowe. Duży udział w tworzeniu szlaków kulturowych mają też organizacje pozarządowe. Obecnie na terenie województwa istnieje co najmniej 15 ponadlokalnych kulturowych szlaków tematycznych. Niektóre z nich stanowią fragmenty szlaków ogólnopolskich lub międzynarodowych. Szlaków lokalnych (gminnych, miejskich) w roku 2012 istniało blisko 50, z czego ponad 1/3 powstała w latach 2010–2011. Do najciekawszych należą: Szlak Historii Górnictwa Górnośląskiego, Szlak Moderny, Szlak Książąt Pszczyńskich, Szlak Kultury Żydowskiej, Szlak Metalurgów, Szlak Początków Hutnictwa, Szlak Powstańców Śląskich, Szlak Romański w Polsce, Szlak Zbójników Beskidzkich, Szlak Zbójników Karpackich, Szlak Walk 7 Dywizji Piechoty, Szlak Warowni Jurajskich, a także śląskie odcinki Via Regia (Drogi św. Jakuba).

Obiekty związane z turystyką pielgrzymkową

Innym tradycyjnym już produktem turystycznym są liczne na terenie województwa sanktuaria – ok. 44. Znaczący ruch pielgrzymkowy odbywa się w 14 z nich. Najbardziej znanym, rozpoznawalnym w Polsce i na świecie jest klasztor oo. Paulinów na Jasnej Górze (pomnik historii). Dla mieszkańców województwa duże znaczenie ma również sanktuarium i kalwaria w Piekarach Śląskich.

Rewitalizacja obiektów zabytkowych na cele publiczne

Dużym zainteresowaniem powiatów i gmin cieszy się możliwość wsparcia rozwoju gospodarczego przez rewitalizację obiektów zabytkowych na cele publiczne związane z kultywowaniem i kreowaniem kultury. Na uwagę zasługuje tutaj Starostwo Powiatowe w Raciborzu, które jest organizatorem Centrum Dziedzictwa Kulturowego Bramy Morawskiej na Zamku Piastowskim w Raciborzu, Starostwo Powiatowe w Cieszynie – organizator enklawy budownictwa drewnianego przy muzeum w Wiśle (od 2009), czy Starostwo Powiatowe w Tarnowskich Górach utworzenie Centrum Kultury Śląskiej w Nakle Śląskim. Na uwagę zasługują także gmina Cieszyn, która adaptowała na potrzeby własnych instytucji kultury wiele obiektów zabytkowych: Zamek Cieszyn, Pałac Bludowskich (Książnica Cieszyńska), Cieszyńskie Centrum Kultury – Dom Narodowy.

Wśród gmin i powiatów szczególnie aktywnych w tworzeniu takich produktów w latach 2010–2012, często kontynuując prace rozpoczęte w latach 2006–2009, należy wymienić m.in.:

- Żywiec – rewitalizacja zamku i parku Habsburgów; do tych prac włączyło się również starostwo powiatowe, organizując w 2009 roku park tematyczny „Od Komorowskich do Habsburgów”;
- Cieszyn – rewaloryzacja Góry Zamkowej (2009–2010);
- Pszczyna – rewaloryzacja parku pałacowego i kompleksu zamkowego (2009–2010) oraz rozbudowa Skansenu Wsi Pszczyńskiej (2011);
- Siemianowice Śląskie – organizacja Parku Tradycji Górnictwa i Hutnictwa (2010–2011);
- Ślemień – budowa Parku Etnograficznego Ziemi Żywieckiej (2010–2011),
- Powiat tarnogórski – rewaloryzacja parku pałacowego jako miejsca rekreacji o znaczeniu regionalnym (2009–2011) oraz przebudowa zamku w Nakle Śląskim na Centrum Kultury Śląskiej.
- Żarki – adaptacja synagogi na centrum kultury, adaptacja starego młyna na muzeum rzemiosł.

Kultywowanie i promocja tradycji ludowych i kultury lokalnej

Dużym zainteresowaniem cieszą się również markowe produkty turystyczne wykorzystujące kulturę i tradycje ludowe. Sztandarowym projektem jest Śląskie Centrum Edukacji Regionalnej w Koszęcinie. Przykładem mogą być też festiwale i imprezy organizowane w ramach Programu Owca Plus na terenie Beskidów i Jury Krakowsko-Częstochowskiej oraz imprezy organizowane przez Lelowskie Towarzystwo Historyczno-Kulturalne im. Walentego Zwierkowskiego czy Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej

Powiaty i Gminy starają się wypromować siebie z wykorzystaniem zabytków i tradycji regionu. Przykładem może być starostwo powiatowe w Raciborzu, które promuje markowy produktów ziemi raciborskiej na targach

turystycznych pod hasłem „Oaza pereł śląskiego gotyku” czy gmina Ślemień realizująca program "Promocja dziedzictwa historycznego Państwa Ślemieńskiego"

Działalność organizacji pozarządowych

W krajobrazie województwa śląskiego coraz wyraźniej daje się zauważyć działanie miłośników zabytków zrzeszonych w organizacjach pozarządowych. Do najbardziej aktywnych widocznych Stowarzyszenie na Rzecz Zabytków Fortalicji Pro-Fortalicium systematycznie remontujące schrony bojowe Obszaru Warownego „Śląsk” czy Fundacja „Zamek Chudów” która objęła opieką m.in. ruiny zamku w Chudowie koło Gliwic, gdzie organizuje wiele imprez związanych z archeologią i kulturą średniowiecza, tam też prowadzi muzeum, a także Stowarzyszenie „Mysłowice Ocalić od zapomnienia, Stowarzyszenie na rzecz dziedzictwa kulturowego Gliwic *Gliwickie metamorfozy* które obok prowadzenia innych działań opiekują się zabytkowymi cmentarzami.

II.8. ANALIZA SWOT

Tabela 9. Analiza SWOT

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Dziedzictwo kulturowe wyróżniające obszar województwa śląskiego na tle kraju; • Wielokulturowość obszaru, w tym również wielość religii i tradycji, • Różnorodność układów i zespołów przestrzennych wynikające historycznie uwarunkowanego granicznego położenia zarówno pod względem państwowym i administracyjnym jak i kościelnym, pogranicze grup etnograficznych; • Zachowane lub odtwarzane fragmenty krajobrazu kształtowanego w wyniku dawnych sposobów gospodarowania np. krajobraz jurajski, żabi kraj • Zróżnicowane zasoby dziedzictwa kulturowego o szczególnych a nawet unikatowych walorach, w tym: liczne zabytki przemysłu i techniki oraz osiedla i kolonie patronackie z nimi związane, kościoły drewniane, architektura militarna, miasta o genezie średniowiecznej, założenia rezydencjonalne, dziedzictwo kulturowe wsi, krajobraz komponowany i założenia zieleni, stanowiska archeologiczne, • Duże obszary ochrony krajobrazu kulturowego w granicach istniejących parków krajobrazowych • Tradycje związane z: wydobywaniem kruszców, w tym rud srebrnożelaznych, darniowych rud żelaza; rozwojem przemysłu górniczo-hutniczego w XVIII–XX wieku; rozwojem przemysłu włókienniczego; rozwojem przemysłu cementowego; uprawą ziemi i gospodarką wodną i inne • Sukces utworzenia i działania Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego oraz cyklicznej imprezy promującej szlak „Industriada” – rozpoznawalność marki w regionie, kraju, Europie; utworzenie w Urzędzie Marszałkowskim Referatu Promocji Dziedzictwa Industrialnego • Utworzenie śląskiego odcinka „Szlaku Architektury 	<ul style="list-style-type: none"> • Niskie wykorzystanie dostępnych, prawnych instrumentów ochrony zabytków, w tym powoływania parków kulturowych, tworzenia obszarów chronionego krajobrazu, ochrony w planach miejscowych • Brak planów ochrony parków krajobrazowych i kulturowych, co skutkuje brakiem ochrony krajobrazu kulturowego • Brak pełnej ewidencji zabytków • Niedostateczne rozpoznanie zasobów krajobrazu kulturowego • Brak studiów krajobrazowych, ekspertyz • Brak doświadczenia we wdrażaniu ochrony zintegrowanej • Nieuregulowana własność obiektów zabytkowych • Zły stan zachowania obiektów zabytkowych, wynikający z: niszczenia zabytków gospodarczą działalnością człowieka, braku bieżącej konserwacji i systematyczności działania; • Wykorzystywanie niewłaściwych technologii i materiałów przy pracach renowacyjnych i konserwatorskich • Tworzenie „nowych zabytków” i pseudonaukowe rekonstrukcje • Zbyt duża presja szybkiego wydawania pieniędzy unijnych owocująca niewłaściwym przygotowaniem inwestycji i nie przemyślanym wprowadzaniem nowych technologii w krajobrazie kulturowym i przy zabytkach • Niszczenie krajobrazów kulturowych obszarów zurbanizowanych i otwartych przez realizację projektów nie uwzględniających dziedzictwa kulturowego (brak badań i analiz poprzedzających proces projektowania)

<p>Drewnianej”, powierzenie zadania zarządzania szlakiem Górnśląskiemu Parkowi Etnograficznemu w Chorzowie</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bardzo duża liczba lokalnych szlaków kulturowych – wykorzystywanie zabytków dla promocji gmin i powiatów - włączenie zabytków w procesy gospodarcze • Szlaki turystyczne promujące dziedzictwo kulturowe (Szlak Husarii, Szlak Orlich Gniazd itd.) • Wzmocnienie dziedzictwa architektury sakralnej dużą liczbą odkrytych średniowiecznych polichromii – efekt prowadzonych prac konserwatorskich finansowanych z funduszy ŚWKZ i dotacji konkursów Zarządu Województwa Śląskiego • Działalność Śląskiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego – Instytucji Kultury Samorządu Województwa Śląskiego – interdyscyplinarnej instytucji specjalizującej się w wielopłaszczyznowych działaniach związanych z opieką nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym, w tym dokumentowaniem, edukacja i popularyzacją, dysponująca bogatą wiedzą o zabytkach województwa. • Rozwijająca się działalność powiatowych centrów promujących kulturę i dziedzictwo kulturowe (Zamek Piastowski w Raciborzu, Centrum Kultury Śląskiej w Nakle Śląskim) • Coraz większa liczba gmin wykorzystująca w rozwoju potencjał lokalnego dziedzictwa kulturowego (np. Żarki, Lelów, Węgierska Górka) • Wykorzystanie techniki cyfrowej do promocji zabytków na stronach internetowych • Działalność JST i organizacji obywatelskich na rzecz podnoszenia rangi dziedzictwa kulturowego województwa - zwiększająca się liczba Pomników Historii – koniec 2013 roku – 4, • Zaangażowanie organizacji obywatelskich na rzecz opieki nad zabytkami np. Stowarzyszenie „Pro-Fortalicium, Fundacja „Zamek Chudów”, Towarzystwo Miłośników Ziemi Zawierciańskiej • Coraz większe zaangażowanie organizacji obywatelskich w promocję i kultywowanie tradycji ludowych i kultury lokalnej • Formowanie się regionalnych markowych produktów turystycznych • Nasilający się ruch turystyczny i pielgrzymkowy 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak aktualnej, ogólnie dostępnej bazy danych obiektów zabytkowych • Mała świadomość społeczna potencjału zasobów dziedzictwa kultury materialnej i niematerialnej województwa i możliwości jego wykorzystania dla rozwoju gospodarczego, • Słaba znajomość wartości bogactwa kulturowego regionu • Niska integracja środowisk w obszarze dziedzictwa kulturowego • Niedostateczna promocja roli zabytków jako szansy rozwojowej • Niewystarczający udział mediów lokalnych w propagowaniu wartości zabytku i możliwości jego wykorzystania w rozwoju gospodarczym, • Ruch turystyczny przekraczający chłonność terenu w obszarach znanych obiektów zabytkowych • Kradzieże, akty wandalizmu • Niedostateczna ilość infrastruktury turystycznej przy obiektach zabytkowych i efektywnej ich promocji • Niewystarczające przygotowanie decydentów do oceny wartości kulturowej zabytków obszarowych i krajobrazu oraz powiązań przestrzennych
---	---

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Ujęcie problematyki ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w dokumentach strategicznych kraju, w tym przypisywanie dużego znaczenia ochronie zabytkowego krajobrazu • Możliwość pozyskiwania środków finansowych z różnych źródeł • Wzrost znaczenia zabytku i lokalnych tradycji jako potencjalnego produktu turystycznego i elementu rozwoju społeczno-gospodarczego • Promocja walorów środowiska kulturalnego z wykorzystaniem nowych technologii/mediów • Ciągły wzrost znaczenia organizacji pozarządowych • Rosnąca świadomość unikalności zabytków województwa śląskiego na tle kraju • Wzrost zainteresowania przedsiębiorców wykorzystaniem obiektów zabytkowych na cele komercyjne 	<ul style="list-style-type: none"> • niespójność przepisów różnych ustaw związanych z ochroną zabytków • Niska skuteczność stosowania prawa • Problemy z określeniem wykładni stosowanego prawa • Uzależnienie służb konserwatorskich od władz • Brak realnych zachęt dla inwestorów prywatnych do inwestowania w zabytki • Brak środków finansowych właścicieli obiektów na konserwację • Brak specjalistycznych fakultetów kształcących w zakresie konserwacji zabytków i zarządzania ich zasobem • Trudna do powstrzymania dostępnych narzędziami prawnymi presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych • Ekspansja inwestycyjna na obszarach miast i wsi ingerująca w historyczny układ urbanistyczny i ruralistyczny • Zagrożenia środowiskowe (zanieczyszczenia powietrza i wód, zmiany rzeźby terenu, zmiany struktury hydro-geologicznej, szkody górnicze) • Brak strategii przekształceń strukturalnych obszarów aglomeracji górnośląskiej (XIX w. okręg przemysłowy) • Niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków • Brak doradztwa dla osób prywatnych inwestujących w obiekty zabytkowe

III. DZIEDZICTWO KULTUROWE W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH

III.1. ZABYTKI W POLITYCE PAŃSTWA

W nowym systemie zarządzania rozwojem, którego podstawę stanowi ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki (Dz.U.06. nr 227, poz. 1658, z późn. zm.) ustanowił się nowy porządek strategiczny wypracowany w komplecie dokumentów wyznaczających drogę działań na najbliższe lata. Ramę nowego porządku stanowią: *Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju* (perspektywa 2030 roku) oraz *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju* (zawsze w układzie 20 lat do przodu). W tak zdefiniowanych granicach mieścić się powinna *Sredniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020* (10 letni horyzont czasowy) w korelacji z europejskim dokumentem programowym (*Europa 2020*) oraz dziewięcioma zintegrowanymi strategiami z których następujące zawierają odniesienia do opieki nad zabytkami i dziedzictwa kulturowego:

- *Krajowa strategia rozwoju regionalnego*
- *Strategia rozwoju kapitału społecznego*
- *Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki*
- *Strategia rozwoju kapitału ludzkiego*
- *Bezpieczeństwo energetyczne i środowiskowe*
- *Strategia zróżnicowanego rozwoju wsi, rolnictwa i rybołówstwa*

W dokumentach tych zabytki oraz dziedzictwo kulturowe postrzegane jest jako bardzo ważny element rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Jest uznawane za jeden z potencjałów rozwojowych sprzyjających osiągnięciu celów: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Zabytkom przypisuje się szczególną rolę w budowie kapitału społecznego, więzi międzyludzkich i tożsamości społeczeństwa.

Ważnym dokumentem, z punktu widzenia opieki nad zabytkami jest również *Uzupełnienie narodowej strategii kultury na lata 2004-2020*.

Powyższe dokumenty zostały omówione szerzej w aneksie 1

III.2 ZABYTKI W POLITYCE WOJEWÓDZTWA

W systemie strategicznych dokumentów województwa powstał nowy dokument dostosowany do zmian wywołanych wprowadzeniem w życie przepisów ustawy z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki (Dz.U.06. nr 227, poz. 1658, z późn. zm.) jakim jest *Strategia rozwoju województwa śląskiego ŚLĄSKIE 2020+*. Pozostałe obowiązujące dokumenty strategiczne odnoszące się do opieki nad zabytkami nie zmieniły się i są to:

- *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego,*
- *Strategia rozwoju kultury w województwie śląskim na lata 2006–2020,*

Problematyka opieki nad zabytkami jest również ujęta w nowym ponadregionalnym dokumencie jakim jest *Strategia dla rozwoju polski południowej w obszarze województwa małopolskiego i śląskiego do roku 2020*

Powyższe dokumenty zostały omówione szerzej w aneksie 2

IV. CELE I KIERUNKI DZIAŁAŃ WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM NA LATA 2014–2017

Cele programu wynikają z przeprowadzonej analizy zasobów zabytkowych i uwzględniają cele wskazane w ustawie. Przyjęto następujące poziomy strategiczne: cele strategiczne, cele operacyjne, kierunki działań. Są one zgodne ze strategią rozwoju województwa oraz właściwymi krajowymi i wojewódzkimi dokumentami strategicznymi, w tym ze *Strategią rozwoju kultury w województwie śląskim na lata 2006-2020*. Cele zostały sformułowane na podstawie diagnozy podsumowanej analizą SWOT i wyników warsztatów interaktywnych, na które zaproszeni wybrani eksperci. Zestawienie celów i kierunków działań przedstawiono w tabeli 1: Cele i kierunki działań *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim*.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2014-2017 odwołuje się w szczególności do wojewódzkich dokumentów strategicznych, a także zapisy krajowych dokumentów strategicznych dokumentów strategiczny oraz wybranych zadań KPOZiOnZ (projekt) wskazanych w celu szczegółowym 2 i 3.

Zabytki posiadają potencjał nie tylko materialny ale też artystyczny i poznawczy utrwalający naszą pamięć narodową oraz tworzący tożsamość. Stanowią o tożsamości przestrzeni, nadając jej swoisty *genius loci*, tym samym decydują o jej konkurencyjności. Świadoma reinterpretacja dziedzictwa jest elementem budowy wspólnej tożsamości, a pośrednio więzi międzyludzkich i zaufania, które ułatwia interakcje oraz współdziałanie i jest kluczowym czynnikiem rozwoju kapitału społecznego. Jedynie zadbane, dobrze eksponowany obiekt jest postrzegany przez społeczeństwo jako wartość. Zabytek pojmowany w ten sposób oddziałuje na stan gospodarki i przyczynia się do rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

Mając na uwadze powyższe, sformułowano następującą misję *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2014-2017*:

DOBRE ZACHOWANE, ZADBANE ZABYTKI STANOWIĄCE O TOŻSAMOŚCI REGIONU KLUCZOWYM CZYNNIKIEM BUDOWY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO WOJEWÓDZTWA, ROZWOJU GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA ORAZ JEGO PROMOCJI W KRAJU I NA ŚWIECIE.

Aby misja ta została zrealizowana, konieczne jest podjęcie działań związanych i z materią zabytków i kompetencją społeczną. Temu służą wyróżnione dwa cele strategiczne programu:

- Cel strategiczny I – Kształtowanie kulturowego obrazu województwa.
- Cel strategiczny II – Kształtowanie pozytywnych postaw społeczeństwa wobec dziedzictwa kulturowego regionu.

CEL STRATEGICZNY I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA

Dla kształtowania kulturowego obrazu województwa konieczne jest stworzenie warunków do włączenia zabytków w procesy gospodarcze. Można to osiągnąć na drodze integracji działań społeczno-gospodarczych na rzecz zabytków, wykorzystania zabytków dla celów gospodarczych, rewitalizacji obszarów zdegradowanych i poprzemysłowych oraz kształtowania krajobrazów kulturowych z poszanowaniem tradycji miejsca. Właściwie zachowane, atrakcyjnie eksponowane i udostępnione zbiory zabytków będą stanowić ważny element rozwoju gospodarczego regionu.

Dla celu strategicznego sformułowano trzy cele operacyjne

- Cel operacyjny I.1 – Ustalenie potencjału zasobów zabytkowych województwa
- Cel operacyjny I.2 – Budowa systemu zarządzania zabytkami województwa
- Cel operacyjny I.3 – Włączenie zabytków w procesy gospodarcze

CEL OPERACYJNY I.1

USTALENIE POTENCJAŁU ZASOBÓW ZABYTEKOWYCH WOJEWÓDZTWA

Sprawna i efektywna opieka nad zabytkami wymaga głębokiej, opartej na solidnych podstawach wiedzy o historii, tradycjach i zabytkach. Niezbędna jest aktualna wiedza o stanie zachowania zabytków znajdujących się w ewidencji, jak również obiektów aspirujących do tego miana w wyniku upływu czasu i zmiany definicji pojęcia zabytek.

Braki w dokumentacji badawczej, analitycznej i syntetyzującej, w tym brak kart ewidencyjnych zabytków w znaczący sposób utrudniają działania w sferze konserwacji zabytków i mogą być przyczyną utraty przez nie wartości zabytkowych. Uzupełnienie tych braków pozwoli na sprawowanie skutecznej i efektywnej opieki nad zabytkami. Rezultatem tych działań powinny być: rozpoznanie stanu zasobów zabytkowych województwa i jego wartości, pogłębienie wiedzy o historii, tradycjach i zabytkach regionu, powstanie opracowań studialnych i analitycznych niezbędnych do racjonalnej opieki nad zabytkami i właściwego zarządzania zabytkami.

Dla realizacji przedstawionego celu operacyjnego przyjęto następujące kierunki działań:

- **Kierunek działań I.1.A – Weryfikacja zabytków województwa**

Skuteczna opieka nad zabytkami wymaga ustalenia zasobów zabytkowych, stanu ich zachowania oraz ich znaczenia dla kultury regionu i kraju, a także Europy i świata. Realizacja kierunku będzie polegała na sukcesywnym opracowywaniu kart ewidencyjnych zabytków, zebraniu informacji o aktualnym zasobie zabytkowym województwa, stanie zachowania zabytków, w tym obiektów chronionych, inwentaryzacji terenowej obiektów o cechach zabytkowych, waloryzacji zabytków i określeniu ich znaczenia dla dziedzictwa regionu, kraju, Europy, świata.

- **Kierunek działań I.1.B – Rozwój badań i studiów nad zabytkami województwa**

Na przeszkodzie w kształtowaniu kulturowego obrazu województwa stoją braki w wiedzy dotyczącej potencjału zasobów województwa. Wieloletni podział geopolityczny ziem województwa i wynikający z tego brak zainteresowania jednostek badawczych niektórymi fragmentami województwa (peryferiami wschodnimi i północnymi) jest przyczyną braku opracowań analitycznych i syntetyzujących zasoby kulturowe części ziem regionu. Opieka nad zabytkami powinna opierać się na wiedzy o zabytkach województwa i konserwacji opartej na solidnych podstawach naukowych.

CEL OPERACYJNY I.2

BUDOWA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA

Niekorzystne procesy zachodzące obecnie w sferze przestrzennej, społecznej i ekonomicznej przyczyniają się do niszczenia dziedzictwa kulturowego województwa, w tym jego zabytków, przestrzeni przyrodniczo-kulturowych, tradycji. Skuteczne przeciwdziałanie tym procesom wymaga współdziałania jednostek samorządów lokalnych, organizacji obywatelskich oraz mieszkańców. Konieczne jest wypracowanie zgody obywateli, dla wprowadzenia ograniczeń wynikających z opieki nad zabytkami w celu uzyskania wartości wspólnej – zachowania zabytków wykorzystujących istniejące narzędzia – planowanie przestrzenne, ustanowienie przez JTS parków kulturowych, obszarów chronionego krajobrazu.

Nowoczesne zarządzanie zabytkami ma służyć włączeniu ich w procesy gospodarcze przy równoczesnym zachowaniu ich walorów i wartości zabytkowej. Efektywne zarządzanie zabytkami wymaga tworzenia nowoczesnych struktur organizacyjno-technicznych. Niezbędne są organizacja i udostępnianie bazy danych o zabytkach oraz właściwy monitoring przemian, jakim one podlegają. Ważną rolę w zarządzaniu zabytkami odgrywać powinny dostępne narzędzia oddziaływania na proces kształtowania kulturowego obrazu województwa, w tym zarówno dostępne narzędzia prawne i organizacyjne, jak i działania rekomendujące obiekty do objęcia ochroną. W procesie zarządzania zabytkami należy korzystać również z metod nowoczesnego marketingu, tworząc markowe produkty turystyczne.

Efektom realizacji celu powinno być powstanie, na wszystkich szczeblach administracji, nowoczesnej bazy zasobów zabytkowych województwa, wykształcenie sprawnego systemu monitoringu przemian zabytków, pełne wykorzystanie narzędzi prawnych i organizacyjnych dotyczących opieki nad zabytkami, wsparcie działań na rzecz opieki nad zabytkami przez marketing markowych produktów kulturowych i kulturowo-gospodarczych w kraju i zagranicą.

Ten cel operacyjny będzie realizowany za pomocą następujących kierunków działań:

- **Kierunek działań I.2.A – Tworzenie nowoczesnych struktur zarządzania zabytkami**

Podstawą skutecznego zarządzania zabytkami jest wiedza o zasobach i stanie ich zachowania, sposobach ochrony, formach własności oraz przemianach, którym podlegają. Informacje te powinny być zbierane, gromadzone, przetwarzane i udostępniane za pomocą nowoczesnych technik i metod pracy. Do skutecznego zarządzania zabytkami niezbędne są: stworzenie sprawnych struktur zarządzania, w tym ogólnodostępnej bazy danych i sieci informacji o zabytkach, oraz budowa i unowocześnienie stanowisk przeznaczonych do monitorowania działań w sferze zabytków.

- **Kierunek działań I.2.B – Zarządzanie zabytkami**

Kształtowanie kulturowego obrazu województwa wymaga zastosowania i usprawnienia oddziaływania narzędzi prawnych i ekonomicznych na zachodzące procesy gospodarcze. Do tego celu powinny być konsekwentnie wykorzystywane dostępne instrumenty prawne i organizacyjne oddziałujące na procesy inwestycyjne, m.in. gminne, powiatowe programy opieki nad zabytkami, konkursy, katalogi, procedury planu przestrzennego, formy ochrony, rekomendacje.

- **Kierunek działań I.2.C – Marketing markowych produktów kulturowych i kulturowo-gospodarczych**

Efektywna opieka nad zabytkami wymaga podejmowania profesjonalnych działań marketingowych zgodnych z wymogami współczesnego rynku. Działania te powinny obejmować organizację systemu informacji o zabytkach, ofercie kulturowej i kulturowo-turystycznej (elektronicznej i tradycyjnej) w celu tworzenia i promocji markowych produktów kulturowych. Profesjonalny marketing powinien również dotyczyć oferty gospodarczej uwzględniającej opiekę nad zabytkami.

CEL OPERACYJNY I.3

WŁĄCZENIE ZABYTEKÓW W PROCESY GOSPODARCZE

Istotne znaczenie dla opieki nad zabytkami ma uczestnictwo zabytków w rozwoju gospodarczym województwa. Włączenie zabytków w procesy gospodarcze wymaga integracji działań społeczno-gospodarczych, w tym realizacji kompleksowych programów rewitalizacji obszarów zurbanizowanych oraz wielokierunkowego rozwoju wsi. Wykorzystanie obiektów zabytkowych do realizacji współczesnych celów – gospodarczych, w tym turystycznych – wymaga ich właściwej rewaloryzacji, adaptacji i konserwacji. W procesach gospodarczych należy również uwzględniać kształtowanie przestrzeni kulturowej, przy wykorzystaniu narzędzi ochrony zachowanego dziedzictwa kulturowego i kulturowo-przyrodniczego. W celu zwiększenia atrakcyjności przestrzeni należy również prowadzić działania zmierzające do odtworzenia historycznych układów i obszarów ważnych dla kultury regionu i wzmocnienia lokalnej konkurencyjności. Efektywne gospodarowanie zabytkami wymaga także wdrażania atrakcyjnych i nowoczesnych metod opieki nad zbiorami zabytków.

Podejmowane działania dotyczące obiektów zabytkowych powinny mieć charakter kompleksowy – począwszy od planowania i programowania działań poprzez całościowe procedury inwestycyjne, a skończywszy na działaniach prowadzonych bezpośrednio na materii zabytku. Źródła finansowania tych działań wymagają sprawnych struktur organizacyjnych, w tym mechanizmów współpracy i przepływu informacji oraz oparcia na sektorze niepublicznym.

Efektom włączenia obiektów zabytkowych w procesy gospodarcze będą, między innymi, konserwacja obiektów zabytkowych, zmiany funkcjonalne układów urbanistycznych i ruralistycznych, modernizacja infrastruktury, poprawa jakości przestrzeni publicznej, co w konsekwencji powinno doprowadzić do poprawy wizerunku

przestrzeni kulturowej miast i wsi województwa, powstania zintegrowanych produktów turystycznych i kulturowych oraz ożywienia gospodarczego i podniesienia jakości życia mieszkańców.

Temu celowi operacyjnemu będą służyły następujące kierunki działań:

- **Kierunek działań I.3.A – Integracja działań społeczno-gospodarczych na rzecz opieki nad zabytkami**

Zachowanie i odnowa walorów kulturowych miast i wsi regionu są możliwe jedynie w wyniku wspólnych działań w sferze przestrzennej, społecznej i ekonomicznej. Wymaga to ścisłej współpracy całego społeczeństwa województwa i wykorzystania dostępnych mechanizmów prawnych na rzecz zabytków, np. partnerstwa publiczno-prywatnego, oraz aktywizacji osób prywatnych, instytucji i organizacji, a także osób bezrobotnych. Ważne jest przygotowanie kompleksowych programów rewitalizacji miast i wspierania wielokierunkowego rozwoju wsi oraz promowanie ogólnej aktywności obywatelskiej. Z punktu widzenia rozwoju gospodarczego i zachowania walorów kulturowych regionu niezbędne będzie również wsparcie przedsiębiorczości wykorzystującej rodzime dziedzictwo kulturowe lub działającej w sferze opieki nad zabytkami. Do realizacji tych celów konieczne staną się wdrożenie właściwych polityk finansowych (kredyty sanacyjne, ulgi remontowe, ścieżki finansowe itd.) oraz właściwa polityka przestrzenna i społeczna.

- **Kierunek działań I.3.B – Konserwacja i adaptacja zabytków**

Włączenie obiektów zabytkowych w procesy gospodarcze jest uzależnione od stanu ich zachowania i możliwości adaptacji do pożądaných funkcji oraz od celu adaptacji, np. dla potrzeb społecznych lub komercyjnych. Użytkowanie oraz opieka nad zabytkami, w tym kształtowanie przestrzeni publicznych, wymaga właściwej modernizacji i profesjonalnej szeroko pojętej konserwacji obiektów i obszarów zabytkowych. Z punktu widzenia opieki nad zabytkami ważne jest również stosowanie właściwych systemów zabezpieczeń obiektów przed zniszczeniem lub kradzieżą. Skuteczne włączenie zabytków w procesy gospodarcze można zapewnić, działając kompleksowo na wszystkich szczeblach procesu inwestycyjnego oraz tworząc właściwe warunki organizacyjno-prawne i finansowe.

- **Kierunek działań I.3.C – Kształtowanie obszarów zabytkowych i krajobrazów kulturowych**

Kształtowane przez wieki obiekty i obszary zabytkowe oraz krajobrazy kulturowe wymagają szczególnego poszanowania w procesach urbanistycznych i inwestycyjnych. Do zachowania historycznych cech krajobrazów kulturowych konieczne jest podejmowanie decyzji mających na celu opiekę nad zabytkami już na etapie programowania rozwoju i planowania przestrzennego. Ważne, aby wszelkie działania w przestrzeni kulturowej były prowadzone z poszanowaniem środowiska przyrodniczego i tradycji miejsca, w tym tradycyjnych form zabudowy i zagospodarowania terenu. Przy realizacji tych postulatów należy wykorzystywać dostępne instrumenty ochrony zintegrowanej: parki kulturowe, obszary chronionego krajobrazu, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, parki krajobrazowe. Uzupełnieniem tych przedsięwzięć powinno być także tworzenie i rozwój szlaków kulturowych. Dla zwiększenia konkurencyjności regionu, miasta i wsi niezbędne mogą okazać się kształtowanie krajobrazu z wykorzystaniem metod rehabilitacji lub rekompozycji układów urbanistycznych czy ruralistycznych czy odtworzenie sylwetki miejscowości.

- **Kierunek działań I.3.D – Nowoczesna i efektywna opieka nad zbiorami zabytków i ich udostępnianiem**

Włączenie do procesów gospodarczych zabytków znajdujących się w zbiorach takich instytucji, jak biblioteki, archiwa oraz galerie, izby regionalne, kolekcje prywatne itd. wymaga unowocześnienia obiektów i metod wystawienniczych, zastosowania nowoczesnych technik katalogowania, zabezpieczania i konserwacji zbiorów oraz rozwoju usług towarzyszących. Efektem tych działań będą opieka nad zbiorami zabytków, wykorzystująca nowoczesne technologie i metody pracy, oraz powstanie nowoczesnych produktów turystycznych, a także ochrona przed nielegalnym wywozem zabytków za granicę.

CEL STRATEGICZNY II KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEC DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU

Poszanowanie dla zabytków, historii i tradycji regionu wynika z wiedzy i identyfikacji z daną przestrzenią. Jedynie wysoka świadomość społeczna o wartościach zabytków i tradycji oraz potrzeba ich zachowania dla przyszłych pokoleń są w stanie zapewnić kształtowanie obrazu kulturowego województwa z poszanowaniem jego historii i według zasad zrównoważonego rozwoju. Osiągnięcie tego celu wymaga propagowania wiedzy o zabytkach oraz aktywizacji społeczeństwa na rzecz opieki nad zabytkami. Cele te można osiągnąć przez szeroko zakrojone działania edukacyjne oraz popularyzację i promocję wiedzy o zabytkach, a także wspieranie działań zachęcających do poznawania dziedzictwa kulturowego regionu i stosowanie zachęt do pracy na rzecz opieki nad zabytkami przez nagradzanie przykładów dobrych praktyk.

Dla drugiego celu strategicznego sformułowano dwa cele operacyjne:

- Cel operacyjny II.1 – Propagowanie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami
- Cel operacyjny II.2 – Aktywizacja społeczności lokalnych na rzecz opieki nad zabytkami

CEL OPERACYJNY II.1 PROPAGOWANIE WIEDZY O ZABYTKACH ORAZ SPOSOBACH OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Efektywna opieka nad zabytkami wymaga rzetelnej wiedzy społeczeństwa o zabytkach oraz obecności problematyki zabytków w środkach masowego przekazu i życiu społecznym. Realizacja celu wymaga podjęcia działań na rzecz edukacji o szeroko rozumianym dziedzictwie kulturowym oraz popularyzacji i promocji wiedzy o zabytkach. Efektem realizacji celu będą wdrożone programy i ścieżki edukacyjne adresowane do uczniów, studentów, profesjonalistów i decydentów, dostępne popularyzatory, wzbogacenie wiedzy o zabytkach i ich wartości oraz sposobach postępowania z zabytkami w celu ich zachowania, adaptacji, właściwego eksponowania itd.

Do realizacji tego celu przyjęto następujące kierunki działań:

- **Kierunek działań II.1.A – Wzmocnienie edukacji o dziedzictwie kulturowym**

Zmiana sposobu traktowania zabytków oraz włączenie ich w procesy gospodarcze wymagają poszerzenia wiedzy na ten temat wśród społeczeństwa, szczególnie wśród dzieci i młodzieży oraz osób uczestniczących w przemianach obejmujących zabytki. Wymaga to wprowadzenia zróżnicowanych form edukacji na wszystkich szczeblach szkolnictwa, w doskonaleniu i kształceniu kadr, a także w ramach rozwijania zainteresowań.

- **Kierunek działań II.1.B – Popularyzacja i promocja zabytków i wiedzy o zabytkach**

Do upowszechniania wiedzy o zabytkach wśród społeczeństwa niezbędne jest dotarcie z podstawową informacją o zabytkach do szerokiego kręgu odbiorców, a służyć temu będzie przede wszystkim promocja dziedzictwa kulturowego przy użyciu nowych technologii i mediów, a także dotychczasowe działania: spotkania, sesje popularnonaukowe, akcje informacyjne i promocyjne itd.

CEL OPERACYJNY II.2 AKTYWIZACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zabytki w dużej mierze wypełniają przestrzeń nas otaczającą. Ich stan zachowania zależy przede wszystkim od mieszkańców województwa i ich stosunku do zabytków. Aby zachęcić mieszkańców do opieki nad zabytkami, niezbędne jest wykształcenie pozytywnych postaw wobec zabytków i tradycji regionu przez działania na rzecz poznania zabytków i stosowanie zachęt do działania na rzecz opieki nad zabytkami.

Efektem realizacji celu będzie wzrost zainteresowania historią, tradycją i zabytkami wśród mieszkańców regionu, podniesienie aktywności społecznej w dziedzinie opieki nad zabytkami.

Celowi temu służyć będą następujące kierunki działań:

- **Kierunek działań II.2.A – Wspieranie działań na rzecz poznania dziedzictwa kulturowego regionu**

Efektywna opieka nad zabytkami musi być poparta akceptacją społeczną. Wymaga to kształtowania świadomości społecznej w duchu przywiązania do tradycji i historii regionu, lokalnych wzorców życia, obrzędów i zwyczajów, a także poszanowania dla zabytków. Ważne jest podkreślenie, zwłaszcza wśród młodzieży, wartości postaw obywatelskich wobec zabytków i dziedzictwa kulturowego, a także organizowanie wspólnych przedsięwzięć mających na celu ochronę i promocję miejsc o znaczeniu historyczno-kulturowym.

- **Kierunek działań II.2.B – Promowanie przykładów dobrych praktyk w sferze opieki nad zabytkami**

Wiele osób bezinteresownie wspiera opiekę nad zabytkami. Aby wzmocnić ich zaangażowanie oraz zachęcić innych do pracy na rzecz zabytków, należy ich docenić, promować i nagradzać.

TABELA 10. CELE I KIERUNKI DZIAŁAŃ WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM

CEL STRATEGICZNY	CEL OPERACYJNY	KIERUNKI DZIAŁAŃ
1	2	3
I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA	I.1 USTALENIE POTENCJAŁU ZASOBÓW ZABYTKOWYCH WOJEWÓDZTWA	I.1.A. WERYFIKACJA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA
		I.1.B. ROZWÓJ BADAŃ I STUDIÓW NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA
	I.2 BUDOWA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA	I.2.A. TWORZENIE NOWOCZESNYCH STRUKTUR ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI
		I.2.B ZARZĄDZANIE ZABYTKAMI
		I.2.C MARKETING PRODUKTÓW KULTUROWYCH I KULTUROWO-GOSPODARCZYCH
	I.3 WŁĄCZENIE ZABYTKÓW W PROCESY GOSPODARCZE	I.3.A INTEGRACJA DZIAŁAŃ SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI
		I.3.B KONSERWACJA I ADAPTACJA ZABYTKÓW
		I.3.C KSZTAŁTOWANIE OBSZARÓW ZABYTKOWYCH I KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH
		I.3.D NOWOCZESNA I EFEKTYWNA OPIEKA NAD ZBIORAMI ZABYTKÓW I ICH UDOSTĘPNIANIEM
II KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEC DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU	II.1 PROPAGOWANIE WIEDZY O ZABYTKACH ORAZ SPOSOBACH OPIEKI NAD ZABYTKAMI	II.1.A WZMOCNIENIE EDUKACJI O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM
		II.1.B POPULARYZACJA I PROMOCJA ZABYTKÓW I WIEDZY O ZABYTKACH
	II.2. AKTYWIZACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI	II.2.A WSPIERANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ POZNANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU
		II.2.B PROMOWANIE PRZYKŁADÓW DOBRYCH PRAKTYK W SFERZE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

V. WDRAŻANIE PROGRAMU

W ramach wyznaczonych celów i kierunków działań zostały określone rodzaje zadań. Dla każdej grupy zadań zostały wyznaczone podmioty odpowiedzialne za realizację poszczególnych typów projektów oraz potencjalne źródła finansowania. Wdrażanie programu będzie odbywać się przy pomocy właścicieli przedsiębiorstw prywatnych, organizacji pozarządowych, jednostek samorządowych i instytucji, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością statutową.

Rodzaje zadań, podmioty odpowiedzialne oraz indykatywne źródła finansowania przedstawiono w załączonej tabeli 11: Wdrażanie *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim*.

Program będzie realizowany w środowisku kształtowanym przez ustalenia i wytyczne rządowych i regionalnych dokumentów strategicznych i planistycznych, sektorowych programów operacyjnych oraz projektu *Regionalnego programu operacyjnego województwa śląskiego na lata 2014–2020* rzutujących na rodzaj stosowanych narzędzi, źródeł finansowania, a także dobór partnerów uczestniczących w realizacji programu. Powodzenie realizacji programu będzie wymagało współpracy wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za poszczególne grupy zadań, w tym właścicieli prywatnych, samorządów terytorialnych, organizacji pozarządowych, środowisk naukowych, nauczycieli oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Instytucją odpowiedzialną za wdrażanie programu jest Zarząd Województwa Śląskiego, wykonujący zadania przy pomocy wydziałów Urzędu Marszałkowskiego. Jednostką koordynującą realizację programu jest Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach. Do zadań tej jednostki należeć będzie w szczególności:

- zapewnienie przepływu informacji pomiędzy podmiotami odpowiedzialnymi za realizację zadań,
- zorganizowanie platformy wymiany informacji i doświadczeń,
- prowadzenie monitoringu wdrażania poszczególnych zadań (zbieranie informacji od podmiotów odpowiedzialnych za realizację poszczególnych grup zadań),
- przygotowanie projektów sprawozdań z realizacji programu,
- weryfikacja stopnia realizacji celów programu i sformułowanie wytycznych do oceny po czterech latach wdrażania programu.

Program będzie finansowany przy wykorzystaniu wielu źródeł, w tym środków prywatnych i publicznych oraz funduszy strukturalnych. Indykatywne źródła finansowania przedstawiono w tabeli 12: Źródła finansowania i szacowane alokacje.

TABELA 11. WDRAŻANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM

CEL STRATEGICZNY I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA			
CEL OPERACYJNY I.1 USTALENIE POTENCJAŁU ZASOBÓW ZABYTKOWYCH WOJEWÓDZTWA			
KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT ZADANIA	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
I.1.A WERYFIKACJA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA	Opracowanie kart ewidencyjnych zabytków włączonych do wojewódzkiej i gminnych ewidencji zabytków	ŚWKZ, JTS, instytucje kultury organizacje pozarządowe, uczelnie i jednostki badawcze inne jednostki budżetowe, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością statutową	budżet ŚWKZ, budżet JST budżet państwa
	Inwentaryzacja potencjalnych obiektów zabytkowych określonych na podstawie współczesnej definicji zabytków (art.3 pkt.1 ustawy z 23 lipca 2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)		
	opracowania studialne dla obiektów zabytkowych oraz ustalenie ich wartości dla regionu i historii lokalnej, a także znaczenia dla dziedzictwa krajowego, europejskiego i światowego		
	inwentaryzacja zabytków archeologicznych (AZP)	ŚWKZ	
I.1.B ROZWÓJ BADAŃ I STUDIÓW NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA	wspieranie badań naukowych nad zabytkami, historią i tradycją ziem województwa oraz świadomości historycznej, w tym prowadzenie kwerend i badań poza granicami kraju, realizacja pilotażowych projektów badawczych, tworzenie źródeł wizualnych, fonicznych i tekstowych dotyczących zjawisk kultury ludowej oraz projektów badawczych, studialnych i konserwatorskich nad zbiorami	JTS, instytucje kultury, organizacje pozarządowe uczelnie i jednostki badawcze inne jednostki budżetowe, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością statutową	budżet państwa
	Digitalizacja i upowszechnianie wyników badań naukowych za pośrednictwem multimediów, w wydawnictwach naukowych, na konferencjach, seminariach, w tym międzynarodowych itp. Np.		
	badania analityczne i studialne dotyczące obiektów i obszarów zabytkowych realizowanych m.in. dla potrzeb opracowań projektowych i planowania przestrzennego, dla obiektów chronionych i planowanych do objęcia ochroną oraz dla obiektów o znaczeniu regionalnym i lokalnym w tym na terenach potencjalnych i istniejących: parków krajobrazowych, pomników historii, obiektów wpisanych do rejestru zabytków i innych obszarów i obiektów proponowanych do objęcia ochroną, na terenach inwestycyjnych, na których znajdują się obiekty zabytkowe (również niechronione), np. na terenach przemysłowych, obszarach krajobrazu kulturowego miejskiego i wiejskiego, w tym terenach otwartych		budżet JST
CEL STRATEGICZNY I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA			
CEL OPERACYJNY I.2 BUDOWA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA			

KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT ZADANIA	REALIZUJĄCY	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
I.2.A TWORZENIE NOWOCZESNYCH STRUKTUR ZARZĄDZANIA ZABYTKAMI	budowa i rozbudowa sieci informatycznych w celu tworzenia bazy danych o zabytkach i zarządzania nią, upowszechnienia wiedzy o zabytkach oraz promocji oferty kulturowej i kulturowo-turystycznej	JST, instytucje kultury organizacje pozarządowe stowarzyszenia		programy strukturalne budżet JST budżet państwa RPO
	budowa systemu informacji o przestrzeni o charakterze ponadlokalnym GIS w zakresie związanym z opieką nad zabytkami			
	tworzenie profesjonalnych stanowisk internetowych umożliwiających monitoring stanu zachowania, użytkowania, konserwacji i przekształceń zabytków, w tym prac wynikających z ochrony archeologicznej oraz kwestii własnościowych			
	tworzenie kompleksowych systemów informacji o zabytkach i zabezpieczeń przed nielegalnym wywozem dzieł sztuki za granicę			
	wzmacnianie zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych dla e-kultury			
	digitalizacja regionalnych i lokalnych zasobów zabytkowych oraz tworzenie struktur udostępniania zbiorów			
I.2.B ZARZĄDZANIE ZABYTKAMI	wykorzystanie systemu monitoringu i kontrola działalności inwestycyjnej w celu właściwej konserwacji zabytków na wszystkich etapach prac oraz podczas ich użytkowania, a także prowadzenie nadzoru archeologicznego na terenach inwestycyjnych	JST		budżet JST
	Wspieranie opracowania gminnych, powiatowych programów opieki nad zabytkami			
	wykorzystanie ram prawnych dla praktycznej realizacji procedur urbanistycznych i kontrola działalności inwestycyjnej na obszarach i obiektach zabytkowych			
	ochrona zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego – wykorzystanie ustaleń planów do wprowadzenia zasad ochrony zabytków, w tym parków kulturowych			
	tworzenie i umacnianie finansowych i pozafinansowych mechanizmów współpracy z organizacjami, których zadania statutowe obejmują opiekę nad zabytkami			
	Organizacja warunków do wytworzenia produktów tradycyjnych i ich rejestracji	JST		
	tworzenie i wykorzystywanie katalogów budownictwa nawiązującego do form tradycyjnych, w tym tradycyjnego detalu architektonicznego i tradycyjnych form zagospodarowania terenu	JST właściele, instytucje kultury, organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, uczelnie		budżet państwa budżet JST programy strukturalne środki prywatne
	tworzenie i wykorzystywanie studiów krajobrazowych przy zagospodarowaniu terenów otwartych i wewnątrz miejskich, w tym kształtowaniu panoram miast i wsi			
	organizacja konkursów urbanistycznych i architektonicznych mających na celu wybór najwłaściwszych sposobów działania w tkance zabytkowej i jej otoczeniu (np. harmonijne wkomponowanie nowych obiektów)			
	rekomendacja obiektów o znaczeniu krajowym, regionalnym lub lokalnym do ochrony lub promocji na wyższych szczeblach			
	rekomendacja obiektów o wysokich walorach zabytkowych do objęcia ochroną			

I.2.C MARKETING PRODUKTÓW KULTUROWYCH I KULTUROWO -GOSPODARCZYCH	wypromowanie ofert turystyczno-kulturowych regionu w Polsce i poza granicami kraju, w tym promocja adaptowanych zabytków, promocja markowych produktów turystycznych oraz rozwój turystyki kulturowej obejmujących wsie tematyczne, parki i szlaki kulturowe, szlaki i ścieżki przyrodniczo-kulturowe	JST, właściciele stowarzyszenia organizacje pozarządowe	budżet państwa budżet JST środki prywatne RPO WSL
	przygotowanie kompleksowej i łatwo dostępnej informacji o ofertach gospodarczych uwzględniających opiekę nad zabytkami oraz ich wypromowanie w kraju i za granicą		
	realizacja infrastruktury informującej o obiektach zabytkowych i obiektach turystyki kulturowej, np. tablice informacyjne przy obiektach zabytkowych i związanych z turystyką kulturową		
	realizacja infrastruktury systemu informacji kulturowej i turystycznej (w tym elektronicznej), np. organizacja oznakowania drogowego do zabytków, GPS, wydawnictwa informacyjne, strony internetowe		
	rekomendacja obiektów o znaczeniu ponad krajowym i krajowym do wpisu na prestiżowe listy dziedzictwa kulturowego		

CEL STRATEGICZNY I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA			
CEL OPERACYJNY I.3 WŁĄCZENIE ZABYTEKÓW W PROCESY GOSPODARCZE			
KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
I.3.A INTEGRACJA DZIAŁAŃ SPOŁECZNO- GOSPODARCZYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTEKAMI	opracowanie i realizacja kompleksowych programów rewitalizacyjnych obszarów zurbanizowanych, opartych na istniejących zasobach zabytkowych, w tym historycznych obszarów miejskich, obszarów przemysłowych, powojennych i zdegradowanych	JST	budżet państwa budżet JST programy strukturalne RPO
	opracowanie i realizacja lokalnych strategii i wizji rozwoju obszarów wiejskich wykorzystujących miejscowe tradycje i istniejące zasoby zabytkowe		
	opracowanie kompleksowych ofert inwestycyjnych z uwzględnieniem dopuszczalnych wariantowych funkcji użytkowych służących zaangażowaniu sektora gospodarczego w opiekę nad zabytkami (m.in. inkubatory przedsiębiorczości, instytucje otoczenia biznesu, centra usługowe, infrastruktura turystyczna i inne)		
	wspieranie inicjatyw wykorzystujących tradycyjne formy działalności gospodarczej, w tym rolnictwo ekologiczne i tradycyjne przetwórstwo, reaktywacja ginących zawodów		
	zwiększenie możliwości zatrudnienia w wyniku różnych form aktywnego pośrednictwa pracy, w tym przekwalifikowanie oraz tworzenie sprzyjających warunków do zatrudnienia w sektorze usług kulturowych i turystyczno-kulturowych wykorzystujących zasoby zabytkowe i miejscowe tradycje, a także usług doradczych w zakresie prac w sferze opieki nad zabytkami i prac przy zabytkach		
	organizacja prac interwencyjnych połączonych z przeszkoleniem bezrobotnych w sferze działań związanych z opieką nad zabytkami		
	rozwój infrastruktury publicznej, w tym turystycznej, oraz innych form zachęty przyczyniających się do podejmowania i rozwijania działalności pozarolniczej wykorzystującej miejscowe tradycje, w tym turystycznej		
	stosowanie zachęt do zabudowy i zagospodarowania terenu nawiązujących do form tradycyjnych		

I.3.B KONSERWACJA I ADAPTACJA ZABYTEKÓW	<p>zagospodarowanie terenów przemysłowych, powojennych i zdegradowanych, nadanie im nowej funkcji (np. kulturalnej, mieszkaniowej, produkcyjnej, usługowej, infrastrukturalnej, komunikacyjno-transportowej i zieleni, w tym korytarzy ekologicznych, z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego, poprzedzone opracowaniem kompleksowych programów rewitalizacji</p>	<p>Właściciele, JST, organizacje pożytku publicznego organizacje pozarządowe, Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków</p>	<p>budżet państwa budżet JST programy strukturalne, środki prywatne RPO</p>
	<p>zagospodarowanie, konserwacja i adaptacja (w tym rewitalizacja, renowacja, rewaloryzacja, zachowanie, ekspozycja) obiektów zabytkowych wraz z otoczeniem (w tym archeologicznych), również oparte na formule partnerstwa publiczno-prywatnego, a także w formie projektów transgranicznych</p>		
	<p>opracowanie i prowadzenie kompleksowych programów konserwatorskich zabytków ruchomych i nieruchomych, w tym zabytków drewnianych znajdujących się w skansenach i w miejscu ich pierwotnej lokalizacji</p>		
	<p>konserwacja oraz przeciwdziałanie niszczeniu stanowisk archeologicznych, w tym zachowanie zabytków archeologicznych, dokumentowanie i opracowywanie wyników badań nieinwestorskich i ratowniczych</p>		
	<p>renowacja i konserwacja małej architektury, w tym sakralnej, oraz miejsc pamięci i martyrologii</p>		
	<p>kontrola prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków</p>		
	<p>budowa, rozbudowa, odbudowa, renowacja infrastruktury kulturowej w miejscach o symbolicznym znaczeniu dla historii regionu oraz służących opiece nad zabytkami</p>		
	<p>działania na rzecz unowocześnienia infrastruktury technicznej oraz poprawy estetyki obiektów zabytkowych przez m.in. przystosowanie obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych, modernizację systemów grzewczych, sieci wodociągowych i kanalizacyjnych, racjonalizację zużycia wody, usprawnienie gospodarki odpadami</p>		
	<p>działania i inwestycje wynikające z przepisów przeciwpożarowych, zapobiegania klęskom żywiołowym oraz zabezpieczeń przeciwwłamaniowych</p>		
	<p>zabezpieczenie zabytków ruchomych i nieruchomych przed zniszczeniem</p>		
	<p>zabezpieczenie zabytków archeologicznych przed zagrożeniami naturalnymi oraz na wypadek eksploatacji rabunkowej</p>		
	<p>likwidacja źródeł niskiej emisji, zwiększenie udziału energii pochodzącej ze źródeł odnawialnych w stosunku do energii ze źródeł konwencjonalnych.</p>		
	<p>kompleksowe oczyszczanie obiektów i przestrzeni z odpadów zawierających azbest</p>		

I.3.C KSZTAŁTOWANIE OBSZARÓW ZABYTKOWYCH I KRAJOBRAZÓW KULTUROWYCH	konserwacja, rewitalizacja, renowacja, rewaloryzacja, zachowanie, ekspozycja zabytkowych centrów miast i wsi, zabytkowych terenów zieleni, w tym cmentarzy, obszarów fortyfikacji i budowli obronnych, parków, obiektów archeologicznych mających własną formę przestrzenną	właściciele JST	budżet państwa budżet JST programy strukturalne środki prywatne
	sukcesywna realizacja iluminacji zabytków		
	wykorzystywanie tradycyjnych form zabudowy i zagospodarowania terenu oraz detalu architektonicznego dla harmonijnego kształtowania krajobrazu		
	wspieranie tradycyjnych form gospodarowania, w tym rolnictwo ekologiczne, tradycyjne techniki budownictwa, rzemiosło i przetwórstwo		
	gospodarowanie z uwzględnieniem obowiązujących standardów ochrony środowiska i bezpieczeństwa publicznego przez spowalnianie lub eliminację ruchu samochodowego z centrów miast i wsi, zapewnienie racjonalnej gospodarki odpadami, budowę sieci kanalizacyjnych, modernizację sieci energetycznej i teleinformatycznej, dywersyfikacja źródeł energii w tym stosowanie źródeł energii odnawialnej, poprawę infrastruktury drogowej, ochronę wód powierzchniowych i podziemnych, ochrona bioróżnorodności i urozmaiconego krajobrazu		
	kształtowanie systemów terenów chronionych o walorach przyrodniczo-kulturowych przez ustanawianie nowych parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, przede wszystkim na obszarach o zachowanych regionalnych cechach krajobrazu kulturowego		
	Wzmacnianie szlaków dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego – ochrona i udostępnianie Szlaku Orlich Gniazd, Szlaku Architektury Drewnianej, Szlaku Zabytków Techniki Wiślanej Trasy Rowerowej		
	tworzenie parków kulturowych w celu ochrony kulturowych krajobrazów historycznych		

I.3.D NOWOCZESNA I EFEKTYWNA OPIEKA NAD ZBIORAMI ZABYTEKÓW I ICH UDOSTĘPNIANIEM	modyfikacja i wdrażanie cyfrowych technik wystawienniczych, katalogów i informatorów, w tym interaktywne strony internetowe i usługi kulturowe	JST, właściciele organizacje pozarządowe	budżet państwa budżet JST programy strukturalne środki prywatne
	konserwacja, digitalizacja i cyfryzacja archiwaliów, starodruków, księgozbiorów i innych		
	przygotowywanie długofalowych programów wystawienniczych, w tym w ramach współpracy z innymi instytucjami i jednostkami oraz z wykorzystaniem zbiorów pozostających w magazynach, organizacja wystaw		
	remonty obiektów przechowywania i udostępniania zbiorów wraz z otoczeniem pozostającym w zarządzie umożliwiające nowoczesne sposoby udostępniania, opracowywania i przechowywania zbiorów, w tym tworzenie miejsc parkingowych itd.		
	wspieranie zakupów zabytków w celu powiększania zbiorów, w tym tworzenie kolekcji dzieł sztuki ludowej oraz zakup dóbr służących kultywowaniu lokalnych i regionalnych tradycji		
	poprawa bezpieczeństwa zbiorów i warunków ich przechowywania przez wprowadzenie nowoczesnych technik ochrony i zabezpieczeń		

CEL STRATEGICZNY II KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEC DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU			
CEL OPERACYJNY II.1 PROPAGOWANIE WIEDZY O ZABYTKACH ORAZ SPOSOBACH OPIEKI NAD ZABYTKAMI			
KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
II.1.A WZMOCNIENIE EDUKACJI O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM	rozwój kierunków studiów wyższych i podyplomowych w zakresie ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i opieki nad nimi	uczelnie	budżet państwa budżet JST programy strukturalne środki prywatne
	aktywizacja oferty nauczania uczelni wyższych, w tym organizacja praktyk studenckich i stażów		
	tworzenie i realizacja programów edukacyjnych dotyczących zabytków i tradycji na wszystkich poziomach nauczania podstawowego i średniego, w tym warsztaty, wystawy, wycieczki, konkursy	placówki edukacyjne wszystkich szczebli	
	opracowywanie programów edukacyjnych rozwijających świadomość historyczną i znajomość historii regionu, w tym w ramach porozumienia z innymi placówkami		
	realizacja warsztatów oraz innych form szkoleń w zakresie opieki nad zabytkami i dziedzictwem przyrodniczo-kulturowym, w tym w środowiskach patologicznych	JTS placówki edukacyjne organizacje pozarządowe instytucje kultury uczelnie	
	kształcenie kadr zajmujących się dydaktyką osób dorosłych w zakresie wiedzy o zabytkach - warsztaty, wystawy, wycieczki, konkursy		
	wsparcie dla doskonalenia zawodowego i kształcenia kadr (system dotacji inwestycyjnych oraz praw do ochrony technologii)		
	podnoszenie kwalifikacji profesjonalnych kadr do opieki nad zabytkami		
	podnoszenie kwalifikacji kadr zarządzających zabytkami, w tym przyszłych menedżerów, architektów i urbanistów – wykorzystanie współpracy europejskiej, doskonalenie zawodowe, kształcenie kadr w zakresie podstaw i jakościowych metod zarządzania		
	podnoszenie poziomu wiedzy i rozwijanie umiejętności osób zaangażowanych w prowadzenie działalności gospodarczej lub chcących rozpocząć taką działalność przy wykorzystaniu miejscowej tradycji i zabytków, w tym w zakresie ginących zawodów		
	organizacja interdyscyplinarnych warsztatów i szkoleń, w tym działania na rzecz zachowania folkloru oraz obrzędów i zwyczajów, zanikających zawodów i umiejętności oraz wzorców życia - przekazywanie zanikających umiejętności		
	organizacja zajęć z zakresu wiedzy o zabytkach i tradycji w ramach Uniwersytetu Trzeciego Wieku		

II.1.B POPULARYZACJA I PROMOCJA ZABYTEKÓW I WIEDZY O ZABYTEKACH	organizacja konferencji, sesji popularnonaukowych i spotkań mających na celu popularyzację wiedzy o zabytkach i małej ojczyźnie oraz pełniących funkcję forum dyskusyjnego	JST placówki edukacyjne uczelnie organizacje pozarządowe instytucje kultury	budżet państwa budżet JST programy strukturalne środki prywatne
	popularyzacja twórczości ludowej		
	organizacja wystaw, konkursów, przeglądów, warsztatów, festiwali w celu popularyzacji twórczości ludowej, w tym podtrzymywanie i popularyzacja gwar regionów etnograficznych		
	upowszechnianie walorów zabytkowych województwa, wiedzy o historii, tradycji i zabytkach regionu oraz przedsięwzięć kulturalnych z nimi związanych za pomocą narzędzi multimedialnych, publikacji, akcji społecznych i programów edukacyjnych, w tym muzea wirtualne		
	tworzenie stron internetowych na temat zabytków i tradycji		
	promocja krajobrazów kulturowych, tradycyjnych form zabudowy i zagospodarowania terenu, w tym przygotowanie katalogów		
	Upowszechnianie wiedzy o zabytkach w wydawnictwach popularno-naukowych		
	realizacja wieloaspektowych projektów kulturowych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe regionu w ramach projektów transgranicznych i międzynarodowych		

CEL STRATEGICZNY II KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNEGO STOSUNKU DO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU			
CEL OPERACYJNY II.2 AKTYWIZACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI			
KIERUNEK DZIAŁAŃ	RODZAJE ZADAŃ	PODMIOT REALIZUJĄCY ZADANIE	POTENCJALNE ŹRÓDŁA FINANSOWANIA
II.2.A WSPIERANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ POZNANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO O REGIONU	budowa tożsamości lokalnej i regionalnej przez promowanie inicjatyw kulturowych	JST placówki edukacyjne organizacje pozarządowe instytucje kultury	budżet państwa budżet JST programy strukturalne środki prywatne
	wspieranie przedsięwzięć mających na celu przybliżenie zabytków i tradycji regionu szerokiemu gronu odbiorców		
	wzmacnianie zastosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych dla e-learningu,		
	organizacja ognisk, kółek zainteresowań, warsztatów skierowanych do ludzi młodych, a także osób bezrobotnych i ze środowisk marginalizowanych		
II.2.B PROMOWANIE PRZYKŁADÓW DOBRYCH PRAKTYK W SFERZE OPIEKI NAD ZABYTKAMI	uhonorowanie i przedstawienie jako wzór do naśladowania właściwej opieki nad zabytkami (działania zarówno przy zespołach zabytkowych, np. układy urbanistyczne, jak i przy pojedynczych budowlach i dziełach sztuki)	JST organizacje pozarządowe instytucje kultury	
	przyznawanie Nagrody Marszałka Województwa Śląskiego za Zasługi w Działalności w sferze Opieki nad Zabytkami		
	przyznawanie Nagrody Marszałka Województwa Śląskiego za Wydarzenie Muzealne Roku		
	konkursy popularyzujące tzw. dobrą robotę w opiece nad zabytkami, np. renowacje		
	rekomendacja do Odznaki za Opiekę nad Zabytkami		
	nagradzanie i wspieranie lokalnych propagatorów wiedzy o dziedzictwie kulturowym		

TABELA 12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA I SZACOWANE ALOKACJE

Lp.	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA	SZACUNKOWA WIELKOŚĆ ŚRODKÓW W LATACH 2014-2017
1	2	3
1.	BUDŻET PAŃSTWA	
1.1	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (<i>Narodowy Program Kultury</i>)	2 500 tys. zł x 4*
1.2	Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków	3 000 tys. zł x 4*
1.3	Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska	1 000 tys. zł x 4*
2.	BUDŻET JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO	
2.1	Dotacje Zarządu Województwa Śląskiego	3 300 tys. zł x 4*
2.2	Powiaty	55 000 tys. zł x 4*
2.3	Gminy	17 000 tys. zł x 4*
3.	ALOKACJE PROGRAMÓW WSPÓLNOTOWYCH ORAZ FUNDUSZY STRUKTURALNYCH	
3.1	Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego	
3.2	Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)	
3.3	Program „Kreatywna Europa”	
3.4	Program „Europa dla Obywateli”	

* Przyjęto założenie, że nakłady na ochronę dziedzictwa kulturowego będą się utrzymywały przynajmniej na takim samym poziomie, jak to miało miejsce do tej pory.

VI. MONITORING I EWALUACJA

Celem monitoringu jest zbieranie informacji dotyczących realizacji programu na każdym etapie wdrażania. Stanowi on podstawę oceny uzyskanych efektów oraz formułowania ewentualnych wytycznych i propozycji zmian. Proces monitorowania będzie polegał na przyglądaniu się zmianom, jakie zachodzą w wyniku realizacji celów przez podejmowane inicjatywy, na analizie zebranych danych i opracowaniu raportów. Monitoring wykorzystuje wskaźniki realizacji zadań. Na podstawie zebranych informacji będzie można opracować dwuletnie sprawozdania z realizacji programu (ocena *mid term*) oraz oceny realizacji programu (ocena *ex post*) sporządzane w okresach czteroletnich. Oceny sporządza jednostka koordynująca i przedstawia Zarządowi Województwa. Po akceptacji oceny przez Zarząd jest ona przedstawiana Sejmikowi Województwa Śląskiego. Oceny powinny stanowić punkt wyjścia opracowania kolejnego programu. Wskaźniki realizacji celu przedstawiono w tabeli 4: Wskaźniki realizacji celów. Wskaźniki odnoszą się do przyjętych w programie celów i ilustrują stopień realizacji programu.

Obowiązek prowadzenia kontroli stanu realizacji programu wynika z art. 87 ust. 5 i 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z cytowaną ustawą Zarząd Województwa Śląskiego ma obowiązek sporządzić sprawozdanie ze stanu realizacji *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim* i przedstawić je sejmikowi województwa w cyklu dwuletnim. Następnie sprawozdania te powinny być przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu ich wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

TABELA 13. WSKAŹNIKI REALIZACJI CELÓW

CEL STRATEGICZNY	CEL OPERACYJNY	WSKAŹNIKI	Wartość 2012	Źródło
1	2	3	4	5
I KSZTAŁTOWANIE KULTUROWEGO OBRAZU WOJEWÓDZTWA	I.1 USTALENIE POTENCJAŁU ZASOBÓW ZABYTEKOWYCH WOJEWÓDZTWA	Liczba parków kulturowych	2	dane własne
		Liczba kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych	375	ŚWKZ
		liczba kart ewidencyjnych zabytków ruchomych	2215	„
		Liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	3607	„
		Liczba decyzji o wpisie do rejestru zabytków ruchomych	912	„
		Liczba zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków	241	„
		Liczba pomników historii	4	„
	I.2 BUDOWA SYSTEMU ZARZĄDZANIA ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA	Liczba regionalnych szlaków kulturowych / liczba obiektów na szlakach	3/152	dane własne
		Liczba osób odwiedzających obiekty Szlaku Zabytków Techniki	580 tys.	dane własne
		Liczba obowiązujących gminnych programów opieki nad zabytkami	22	dane własne
		Liczba gmin posiadających elektroniczną bazę danych o zabytkach	80	dane własne
	I.3 WŁĄCZENIE ZABYTEKÓW W PROCESY GOSPODARCZE	Liczba wydanych pozwoleń na prace przy zabytkach	2522	ŚWKZ
		Suma pozyskanych dotacji MKiDN	2 500 tys. zł	dane własne
		Suma pozyskanych dotacji WFOŚ	500 tys. zł	dane własne
		Suma pozyskanych dotacji ŚWKZ	3 000 tys. zł	ŚWKZ
		Środki rozdysponowane w konkursach Zarządu Województwa Śląskiego na cele związane z opieką nad zabytkami	3 300 tys. zł	dane własne
		Powierzchnia obszarów chronionych (parki kulturowe, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe)	ok. 3800 km ²	RDOŚ

1	2	3	4	5
II KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEC DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU	II.1 PROPAGOWANIE WIEDZY O ZABYTKACH ORAZ SPOSOBACH OPIEKI NAD ZABYTKAMI	liczba studentów Uniwersytetu Trzeciego Wieku	ok. 1200 osób	dane własne
		liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (seminaria, konferencje, lekcje muzealne, konkursy, wystawy)	300	www.silesiakultura.pl
		liczba stron internetowych gmin i powiatów z informacjami o dziedzictwie kulturowym	126	dane własne
	II.2 AKTYWIZACJA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH NA RZECZ OPIEKI NAD ZABYTKAMI	liczba stowarzyszeń, organizacji itp. działających na rzecz opieki nad zabytkami	69	dane własne
		nagrody i stypendia w dziedzinie dziedzictwa kulturowego na poziomie JST	10	dane własne

ANEKSY:

ANEKS 1.

OPIEKA NAD ZABYTKAMI W KRAJOWYCH DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH

W nowym systemie zarządzania rozwojem, którego podstawę stanowi ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki (**Dz.U.06. nr 227, poz. 1658, z późn. zm.**) **ustanowił się nowy porządek strategiczny** wypracowany w komplecie dokumentów wyznaczających drogę działań na najbliższe lata. Ramę nowego porządku stanowią: Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju (perspektywa 2030 roku²) oraz Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (zawsze w układzie 20 lat do przodu). W tak zdefiniowanych granicach mieścić się powinna Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2020 (10 letni horyzont czasowy) w korelacji z europejskim dokumentem programowym (Europa 2020) oraz dziewięcioma zintegrowanymi strategiami z których następujące zawierają szerokie odniesienia do opieki nad zabytkami i dziedzictwa kulturowego:

- *Średniookresowa strategia rozwoju kraju 2020*

Strategie zintegrowane

- *Krajowa strategia rozwoju regionalnego*
- *Strategia rozwoju kapitału społecznego*
- *Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki*
- *Strategia rozwoju kapitału ludzkiego*
- *Bezpieczeństwo energetyczne i środowiskowe*
- *Strategia zróżnicowanego rozwoju wsi, rolnictwa i rybołówstwa*

oraz

- *Uzupełnienie narodowej strategii kultury na lata 2004-2020,*
- *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.*

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030¹⁷

Uchwałą Rady Ministrów nr 239 z dnia 27.04.2012 (M.P. 2012, poz. 252) w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030). Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

KPZK 2030 proponuje zerwanie z dotychczasową dychotomią planowania przestrzennego i społeczno-gospodarczego na poziomie krajowym, wojewódzkim i lokalnym oraz w odniesieniu do obszarów funkcjonalnych, wprowadza współzależność celów polityki przestrzennej z celami polityki regionalnej, wiąże planowanie strategiczne z programowaniem działań w ramach programów rozwoju i programów operacyjnych współfinansowanych ze środków UE, określa działania państwa w sferze legislacyjnej i instytucjonalnej dla wzmocnienia efektywności systemu planowania przestrzennego i działań rozwojowych (w tym inwestycyjnych) ukierunkowanych terytorialnie. Zastosowane w KPZK 2030 zintegrowane podejście do zagadnień rozwoju powoduje, że przestrzeń kraju widziana jest jako obszar różnicowania przebiegu i efektu procesów społeczno-gospodarczych, środowiskowych i kulturowych. Do zagadnień opieki nad zabytkami odnoszą się:

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcia i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski

4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych

4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami europejskiej konwencji krajobrazowej

Cel. 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego

¹⁷

http://www.mir.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_przestrzenna/KPZK/Strony/Koncepcja_Przestrzennego_Zagospodarowania_Kraju.aspx 10.02.2014

Długookresowa strategia rozwoju kraju 2030¹⁸

Długookresowa strategia rozwoju kraju - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności, przyjęta została Uchwałą Rady Ministrów Nr 16 z dnia 5 lutego 2013 roku. Jest to dokument określający główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, obejmującym okres co najmniej 15 lat. Uwzględnia ona uwarunkowania wynikające ze zdarzeń i zmian w otoczeniu społecznym, politycznym i gospodarczym Polski w okresie powstawania czyli w latach 2011–2012. Opiera się również na diagnozie sytuacji wewnętrznej, przedstawionej w raporcie *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe* z 2009 roku, w stosunku do diagnozy z lat 2008 – 2009 uzupełnione zostały o elementy, które wiążą się z trwającym na świecie i w Europie kryzysem finansowym i spowolnieniem gospodarczym. Szeroka diagnoza została przedstawiona we wstępie do dokumentu.

Celem głównym dokumentu *Długookresowa strategia rozwoju Kraju - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności* jest poprawa jakości życia Polaków. Osiągnięcie celu powinno być mierzone, z jednej strony, wzrostem produktu krajowego brutto (PKB) na mieszkańca, z drugiej zwiększeniem spójności społecznej oraz zmniejszeniem nierówności o charakterze terytorialnym, jak również skalą skoku cywilizacyjnego społeczeństwa oraz innowacyjności gospodarki w stosunku do innych krajów. Cele rozwojowe Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju (DSRK) będą realizowane za pośrednictwem strategii zintegrowanych a przede wszystkim przez Średniookresową Strategię Rozwoju Kraju do 2020 roku.

Średniookresowa strategia rozwoju kraju 2020¹⁹

ŚSRK 2020 została przyjęta przez Radę Ministrów 25 września 2012 roku. Określa ona cele rozwojowe Polski nakreślone do roku 2020. Wskazuje ona strategiczne zadania państwa których podjęcie jest niezbędne by wzmocnić procesy rozwojowe. Strategia wytycza trzy obszary strategiczne:

sprawne i efektywne państwo, konkurencyjna gospodarka, spójność społeczna i terytorialna oraz określa interwencje niezbędne w perspektywie średniookresowej w celu przyspieszenia procesów rozwojowych.

Celem głównym strategii jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia mieszkańców.

Strategia stanowi bazę dla 9 strategii zintegrowanych, które powinny przyczynić się do realizacji założonych celów, a zaprojektowane w nich działania rozwijać i uszczegółowiać reformy w niej wskazane. Jest skierowana do administracji publicznej a także innych podmiotów publicznych oraz środowisk społecznych i gospodarczych uczestniczących w procesach rozwojowych i wspomagających je.

Krajowa strategia rozwoju regionalnego – 2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie²⁰

KSRR 2020 opracowana przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego została przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 r. jest to dokument strategiczny odnoszący się do prowadzenia polityki rozwoju społeczno-gospodarczego kraju w ujęciu wojewódzkim, którego przygotowanie przewiduje Ustawa z dnia 7 listopada 2008 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrażaniem funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności (Dz. U. 2008 nr 216 poz. 1370).

KSRR 2010-2020; Regiony Miasta, Obszary wiejskie wyznacza cele polityki regionalnej wobec poszczególnych terytoriów w kraju, w tym w szczególności obszarów miejskich i wiejskich, oraz definiuje ich reakcje w odniesieniu do innych polityk publicznych o wyraźnym terytorialnym ukierunkowaniu. Zadaniem strategii z jednej strony jest wzmocnienie potencjałów konkurencyjnych regionów, z drugiej niedopuszczenie do nadmiernych i społecznie oraz politycznie nieakceptowanych różnicowań między i wewnątrz regionalnych. KSRR kieruje wysiłki na wzmocnienie i wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów oraz rozwijania mechanizmów wzmacniających rozprzestrzenianie procesów rozwojowych z głównych ośrodków (stolicy województwa) wzrostu

¹⁸ <https://mac.gov.pl/wp-content/uploads/2013/02/Strategia-DSRK-PL2030-RM.pdf> 10.02.2014

¹⁹ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/POZ_zm_7_SSRK_2020.pdf 10.02.2014

²⁰ http://www.mir.gov.pl/aktualnosci/polityka_rozwoju/Documents/KSRR_13_07_2010.pdf 10.02.2014

na całe obszary województw. Realizacja strategii ma przyczynić się do budowy tożsamości regionalnej i podnoszenia konkurencyjności wszystkich regionów, a także zwiększających spójność terytorialną. Strategia realizuje nowoczesne zasady prowadzenia polityki takie jak: zasada koncentracji geograficznej i tematycznej, zasadę partnerstwa i współpracy, zasadę warunkowości, zasadę podejmowania decyzji na podstawie rzetelnych informacji, zasadę zintegrowanego podejścia terytorialnego, zasadę koordynacji oraz zasadę subsydiarności, zasadę wieloszczeblowego zarządzania i zasadę zrównoważonego rozwoju. Instrumentem partnerstwa i koordynacji działań jest kontrakt regionalny. Szczególna rola KSRR polega na integrowaniu i ukierunkowaniu terytorialnym interwencji publicznej. Będąc dokumentem o charakterze horyzontalnym będzie stanowiła kluczowa referencje dla pozostałych 8 strategii.

Potrzeby szybkiego rozwoju wymagają skoncentrowania uwagi polityki regionalnej na optymalnym wykorzystaniu potencjałów rozwojowych poszczególnych regionów.

Wśród strategicznych wezwań polityki regionalnej nakreślonych w strategii znajdują się:

- ochrona i racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych,
- wykorzystanie potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju regionalnego,
- wspieranie rozwoju kapitału społecznego.

KSRR wyznacza cele polityki regionalnej wobec poszczególnych terytoriów w kraju, w tym w szczególności obszarów miejskich i wiejskich, oraz definiuje ich relacje w odniesieniu do innych polityk publicznych o wyraźnym terytorialnym ukierunkowaniu. Dokument ten określa także sposób działania podmiotów publicznych, a w szczególności rządu i samorządów województw dla osiągnięcia strategicznych celów rozwoju kraju.

Strategiczny cel polityki regionalnej to: Efektywne wykorzystywanie specyficznych regionalnych i innych terytorialnych potencjałów rozwojowych dla osiągania celów rozwoju kraju – wzrostu, zatrudnienia i spójności w horyzoncie długookresowym.

W KSRR przyjęto trzy główne cele polityki regionalnej do 2020 roku:

- Cel 1 – „konkurencyjność” – wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów;
- Cel 2 – „spójność” – budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych;
- Cel 3 – „sprawność” – tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie.

Wizja strategii

W 2020 roku polskie regiony mają stanowić leprze miejsce do życia dzięki zwiększeniu poziomu i jakości życia oraz stworzenia takich ram gospodarczo-społecznych i instytucjonalnych, które zwiększają szanse rozwojowe we wszystkich regionach oraz realizacji aspiracji i możliwości zamieszkujących je jednostek i wspólnot lokalnych.

Cel strategiczny – wzrost, zatrudnienie, spójność w horyzoncie długookresowym

Cele szczegółowe:

1. Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów (konkurencyjność)
 - 1.1. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego
2. Budowa spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych (spójność)
 - 2.1. Restrukturyzacja i rewitalizacja miast i innych obszarów trących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze
3. Tworzenie warunków dla skutecznej, efektywnej i partnerskiej realizacji działań rozwojowych ukierunkowanych terytorialnie (sprawność)
 - 3.1. Wspomaganie budowy kapitału społecznego dla rozwoju regionalnego w oparciu o sieci współpracy między różnymi aktorami polityki regionalnej

Strategia będzie realizowana m.in. przez wzmocnienie samorządu województwa jako głównego ośrodka decyzyjnego i koordynacyjnego oraz włączenia w te procesy innych podmiotów. Współpraca oparta na zasadach partnerstwa i współpracy

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020²¹

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 opracowana przez MKiDN została uchwalona Uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dn. 26 marca 2013 roku (M.P. 2013, poz. 378). Według definicji sformułowanej w SRKS 2020 kapitał społeczny to wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorów postępowania zdolność obywateli do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiąganiu wspólnych celów. Dziedzictwo kulturowe jest ważnym czynnikiem rozwoju społecznego.

Wizja Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 została sformułowana w następujący sposób:

Kapitał społeczny to wynikająca z zaufania oraz obowiązujących norm i wzorców postępowania, zdolność obywateli do mobilizacji i łączenia zasobów, która sprzyja kreatywności oraz wzmacnia wolę współpracy i porozumienia w osiąganiu wspólnych celów.

Celem strategicznym SRKS jest „Wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym”.

Z punktu widzenia opieki nad zabytkami ważne są wybrane kierunki działań pierwszego i czwartego celu operacyjnego

Cel operacyjny 1: Kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji.

Priorytet strategii 1.2. Wspieranie edukacji innej niż formalna, ukierunkowanej na kooperację kreatywność i komunikację społeczną

Kierunki działań: 1.2.3. Rozwój kompetencji kulturalnych w uczeniu się innym niż formalne oraz upowszechnienie różnych form uczestnictwa w kulturze,

Planowane działania: wspieranie edukacji regionalnej nakierowane na tradycje i dziedzictwo kulturowe

Cel operacyjny 4: Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego

Priorytet strategii 4.

Kierunki działań: 4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze, na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym

Planowanie działania

- wspieranie działań dotyczących kultywowania tradycji i przekazywania ich nowym pokoleniom
- promowanie uwzględniania i wykorzystania potencjału kulturowego i lokalnych tożsamości w rozwoju regionalnym
- poznawanie własnego dziedzictwa kulturowego i rozwijanie wspólnych doświadczeń, w tym kulturowych i artystycznych

Kierunki działań: 4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu

Planowanie działania

- ochrony dziedzictwa, a także gromadzenia i zachowywania dzieł kultury najnowszej, np. architektura i twórczość okresu PRL lub układy urbanistyczne okresu modernizmu.
- wypracowanie i wdrożenie spójnego systemu ochrony zabytków.
- wzmacnianiu i promowaniu aktywnej partycypacji społecznej w procesie ochrony zabytków i opieki nad nimi

²¹ http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf 10.02.2014

- zintegrowanego podejścia do zagadnienia krajobrazu kulturowego
- zintegrowane podejście, w którym będzie łączyć się ochronę zasobów kulturowych z ochroną środowiska przyrodniczego,
- aktywizacja społeczności lokalnych wokół zintegrowanej ochrony zasobów kulturowych i środowiska przyrodniczego
- uzupełnienie edukacji urzędników publicznych o wiedzę i metody wykorzystania zasobów kulturowych regionu

Kierunki działań: 4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury

Planowanie działania

- digitalizacja mająca na celu zarówno ochronę dziedzictwa kulturowego przed bezpowrotnym zniknięciem (przez wykonanie kopii lub rekonstrukcji cyfrowych), jak i zapewnienie wszystkim obywatelom równego dostępu do kultury przez upowszechnienie zdigitalizowanych zbiorów (np. w formie portali internetowych, udostępniania przez instytucje publiczne zdigitalizowanych zbiorów dla celów edukacyjnych, znoszenie barier dla osób wykluczonych cyfrowo)

- Centra Kompetencji, opracowujące i upowszechniające standardy digitalizacji. Do podstawowych zadań Centrów Kompetencji należą: edukacja kadr instytucji kultury prowadzących digitalizację, wdrażanie zmian technologicznych dotyczących tworzenia, gromadzenia i przechowywania zasobu cyfrowego oraz udostępnianie materiałów zdigitalizowanych i ich promocja.

- wspierających i promujących współpracę oraz angażowanie się administracji samorządowej w procesy digitalizacji i udostępniania lokalnych zasobów cyfrowych, a także tworzenia cyfrowych archiwów lokalnych.

Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki „dynamiczna polska 2020”²²

Strategia innowacyjności i efektywności gospodarki „dynamiczna polska 2020” została opracowana w Ministerstwie Gospodarki ujęta Uchwałą Nr 7 Rady Ministrów z dnia 15 stycznia 2013 roku (M.P. 2013. poz. 73).

Wizja strategia brzmi:

Otwarta i ekspansywna gospodarka, oferująca nowe miejsca pracy, oparta na wzajemnym zaufaniu i kooperacji uczestników życia gospodarczego, stabilnie rosnąca dzięki innowacjom i wysokiej efektywności wykorzystania zasobów, która zapewni wzrost standardów życia społeczeństwa oraz konkurencyjności przedsiębiorstw na arenie międzynarodowej do 2020 roku.

Cel główny SI i EG to wysoce konkurencyjna gospodarka (innowacyjna i efektywna) oparta na wiedzy i współpracy.

Gospodarka konkurencyjna to gospodarka, która w relacji do innych krajów (UE, OECD) utrzyma lub osiągnie wyższą dynamikę:

- (1) wzrostu gospodarczego
- (2) wzrostu zatrudnienia

W opisie strategii zwrócono uwagę że efektywne wykorzystanie zasobów środowiska to nie tylko ograniczanie ich wykorzystania czy odzysk, w tym recykling, odpadów, ale również wykorzystywanie możliwości rozwoju przedsiębiorczości wynikających z walorów przyrodniczych i kulturowych,

Bezpośrednie odniesienia strategii do problematyki opieki nad zabytkami znajdujemy w;

²² <http://www.mg.gov.pl/files/upload/17492/Strategia.pdf> 10.02.2014

Celu 3. Wzrost efektywności wykorzystania zasobów naturalnych i surowców

Kierunek działań 3.1. *Transformacja systemu społeczno-gospodarczego na tzw. „bardziej zieloną ścieżkę”, zwłaszcza ograniczanie energo- i materiałochłonności gospodarki*

Działania

3.1.4. *Promowanie przedsiębiorczości typu „business & biodiversity”, w szczególności na obszarach zagrożonych peryferyjnością* – co jest szansą na lepsze wykorzystanie lokalnych walorów środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego. Przedsięwzięcia te powinny być ukierunkowanych na rozwój przedsiębiorczości związanej z ochroną przyrody, której potencjał nie jest jeszcze w pełni doceniany (działalność biznesowa w tym obszarze koncentruje się obecnie głównie na usługach agroturystycznych). Cel ten można osiągnąć m.in. poprzez rozwój: produkcji żywności ekologicznej, integrowanej, czy też wytwarzanej metodami tradycyjnymi; usług doradczych w zakresie realizacji programów rolno-środowiskowych i powiązanych z leśnictwem, np. przyrodniczej rekultywacji łąk; pozyskiwanie i przetwórstwo pierwotnych surowców naturalnych, obsługę systemów gospodarowania wodą, wykonywanie nawodnień; produkcję nawozów naturalnych, odnawialnych źródeł energii itd. Należy wprowadzić system wsparcia (np. w postaci „Funduszu na rzecz Bioróżnorodności”), umożliwiający firmom z sektora MŚP zlokalizowanym na obszarze Natura 2000 lub użytkującym zasoby w tych obszarach dostęp do kredytów komercyjnych na inwestycje służące jednocześnie rozwojowi gospodarczemu i ochronie bioróżnorodności.

Kierunek działań 3.2. Wsparcie rozwoju zrównoważonego budownictwa na etapie planowania, projektowania, wznoszenia budynków oraz zarządzania nimi przez cały cykl życia.

Działania

3.2.2. *Stosowanie zasad zrównoważonej architektury* – harmonizującej z miejscowym krajobrazem kulturowym i przyrodniczym, uwzględniającej również czynniki klimatu i topografii. Zarówno modernizowane, jak i nowe obiekty powinny być funkcjonalnie i wizualnie zintegrowane z otaczającą przestrzenią oraz spełniać warunki trwałości, użyteczności i piękna. Duże znaczenie należy przypisać działaniom promującym regionalną, tradycyjnie ukształtowaną architekturę, co w żaden sposób nie wyklucza udanego połączenia tradycji regionalnych z nowoczesnymi, funkcjonalnymi technologiami i materiałami.

3.2.3. *Odnowa etosu dawnych rzemiosł budowlanych* - w celu zapewnienia równych warunków rozwoju budownictwa przemysłowego oraz tradycyjnych technik produkcji budowlanej, odpowiadających rosnącemu zapotrzebowaniu na tradycyjną architekturę, będącą ważnym składnikiem kulturowego krajobrazu. Kluczowym działaniem w tym zakresie powinno być promowanie kształcenia w zakresie rzemiosł budowlanych, które w chwili obecnej są bardziej domeną amatorskiego samokształcenia niż świadomie wspieraną ścieżką kształcenia zawodowego. System edukacyjny wspierający rzemiosła budowlane (oraz każde inne) może odegrać istotną rolę w aktywizacji osób bezrobotnych i biernych zawodowo, zwłaszcza na obszarach wiejskich.

Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2020²³

Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2020 (SRKL) opracowana w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej została przyjęta przez Radę Ministrów uchwałą nr 104 z dnia 18 czerwca 2013 roku.

Waga kapitału ludzkiego została podkreślona w dokumentach rządowych. Świadczy o tym zaliczenie tego obszaru do filaru innowacyjności w Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności”, a także wpisanie go do obszaru „Konkurencyjna Gospodarka” w Strategii Rozwoju Kraju 2020.

Głównym celem SRKL jest rozwijanie kapitału ludzkiego poprzez wydobywanie potencjałów osób w taki sposób, by mogły w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, politycznym i ekonomicznym na wszystkich etapach życia.

²³ <http://www.mpips.gov.pl/praca/strategie-i-dokumenty-programowe/strategia-rozwoju-kapitalu-ludzkiego-srkl--projekt-z-31072012-r/> 10.02.2014

Odniesienia do opieki nad zabytkami najlepiej widoczne są w celu szczegółowym 5. Podniesienie poziomu kompetencji oraz kwalifikacji obywateli. Odnosi się on do sfery uczenia się obywateli, nie tylko w szkołach i uczelniach, ale (co równie ważne) także w wielu innych miejscach, w tym przede wszystkim w pracy, w różnych instytucjach angażujących obywateli poza pracą, w sferze życia prywatnego oraz w coraz większym stopniu – w środowisku cyfrowym. Do instytucji, które uczestniczą w rozwoju kompetencji obywateli, należą nie tylko te objęte niniejszą strategią, tj. instytucje systemu oświaty i szkolnictwa wyższego, rynku pracy, opieki zdrowotnej, wsparcia rodzin, pomocy społecznej i sportu. Uznany mi miejscami uczenia się i rozwoju kompetencji są oprócz tego instytucje gospodarki, nauki, kultury i społeczeństwa obywatelskiego, które wchodzą w zakres pozostałych ośmiu strategii zintegrowanych. Szereg ważnych zagadnień związanych z rozwojem kompetencji obywateli ujętych w SRKL został szerzej omówiony w Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego. Należą do nich m.in.: wspieranie rozwoju kompetencji kulturalnych, medialnych i obywatelskich, rozwijanie umiejętności współpracy, wspieranie roli szkoły w kształtowaniu postaw prospołecznych i proobywatelskich, rozwijanie współpracy z innymi podmiotami świadczącymi usługi edukacyjne, propagowanie postaw przedsiębiorczych wśród uczniów i studentów. Nowoczesna polityka edukacyjna polega na czerpaniu z potencjału możliwości uczenia się w różnych formach i miejscach (w kontekście formalnym, pozaformalnym i nieformalnym) oraz na wszystkich etapach życia, co zostało ujęte zarówno w Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego i pozostałych strategiach zintegrowanych. W tej sytuacji pierwszorzędne znaczenie uzyskują efekty uczenia się, które są istotne zarówno dla rynku pracy, jak i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Obywatele powinni mieć pewność, że efekty uczenia się w różny sposób, w różnych miejscach i na różnych etapach życia będą dostrzegane i uznawane. Główne efekty uczenia się, czyli kompetencje i umiejętności, powinny uzyskiwać status kwalifikacji (kompetencji poświadczonych przez wyznaczone instytucje) niezależnie od tego gdzie, jak i kiedy zostały nabyte. Każdy obywatel powinien mieć szansę na zdobycie kompetencji i uznanie kwalifikacji niezależnie od formy i miejsca uczenia się oraz wieku.

Strategia bezpieczeństwo energetyczne i środowisko (projekt z 25 listopada 2013 r.)²⁴

Strategia bezpieczeństwo energetyczne i środowisko (BEiŚ) obejmuje dwa niezwykle istotne obszary: energetykę i środowisko, istotne w kontekście zmian zachodzących w światowej gospodarce związanych z dążeniem do wzrostu poziomu życia obywateli, koniecznością efektywnego wykorzystania zasobów naturalnych oraz potrzebą zmian wzorców produkcji i konsumpcji.

Różnorodność biologiczna stanowi dziedzictwo, a jej zachowanie jest warunkiem spełnienia wymogów sprawiedliwości międzypokoleniowej, czyli zapewnieniem dostępu do bogactwa przyrody dla przyszłych pokoleń oraz warunkiem rozwoju biogospodarki. Zasoby przyrodnicze Polski są niewątpliwie jednym z jej bogactw, choć nadal niedocenionym.

Cel.1. Zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska

Kierunki interwencji

1.3. Zachowanie bogactwa różnorodności biologicznej, w tym wielofunkcyjna gospodarka leśna. Zasadniczym celem przedmiotowego kierunku interwencji jest zahamowanie spadku różnorodności biologicznej oraz zapewnienie właściwego stanu ochrony dla możliwie dużej liczby gatunków oraz siedlisk przyrodniczych najpóźniej do roku 2020.

Zadanie 16 Wdrożenie mechanizmów monitorowania i utrzymania ład przestrzennego, pkt.4 przeprowadzenie inwentaryzacji i waloryzacji krajobrazu w Polsce oraz analiza skuteczności przepisów zapewniających ochronę krajobrazu na poziomie aktów planistycznych

1.4. Uporządkowanie zarządzania przestrzenią

- a) Wdrożenie mechanizmów monitorowania i utrzymania ład przestrzennego analizowanie trendów przestrzennych i wprowadzanie działań korygujących,
- b) wdrożenie i promowanie dobrych praktyk (w tym dobrej praktyki krajobrazowej) w celu eliminowania konfliktów o przestrzeń,
- c) wdrożenie wytycznych metodycznych dotyczących uwzględnienia w planach zagospodarowania przestrzennego wymagań ochrony środowiska i gospodarki wodnej, w szczególności wynikających z opracowań ekofizjograficznych, prognoz oddziaływania na

²⁴ http://bip.mg.gov.pl/files/upload/19680/2013-11-25_BEi%C5%9A_v.4.1.pdf 10.02.2014

- środowisko z uwzględnieniem oddziaływania na krajobraz, map zagrożenia powodziowego i map ryzyka powodziowego, programy ochrony powietrza
- d) przeprowadzenie inwentaryzacji i waloryzacji krajobrazu w Polsce oraz analiza skuteczności przepisów zapewniających ochronę krajobrazu na poziomie aktów planistycznych.

Cel 3. Poprawa stanu środowiska

Kierunki interwencji

3.5. Promowanie zachowań ekologicznych oraz tworzenie warunków do powstawania zielonych miejsc pracy

3.5.1. Zwiększanie świadomości ekologicznej Polaków i zmiana ich zachowań w obszarach objętych strategią

- 1) prowadzenie kampanii edukacyjnych w obszarach priorytetowych, wykreowanie mody na ekologiczny styl życia oraz kształtowanie zachowań zrównoważonej konsumpcji,
- 2) uwzględnianie zagadnień zrównoważonego rozwoju na wszystkich poziomach kształcenia (od przedszkola do kształcenia wyższego i kształcenia dorosłych) łącznie z przygotowaniem i doskonaleniem zawodowym nauczycieli i osób prowadzących szkolenia,
- 3) promowanie edukacji pozaformalnej na rzecz zrównoważonego rozwoju,
- 4) wspieranie powstawania odpowiednich materiałów oraz nowoczesnych narzędzi edukacyjnych, w tym rozwoju portali internetowych i oferty e-learningu w zakresie ekologii i zrównoważonego rozwoju – stosowanych w środowisku edukacji formalnej i innej niż formalna,
- 5) wspieranie badań i rozwoju w zakresie nowych metod uczenia się i nauczania oraz wymiany dobrych praktyk w zakresie edukacji dla zrównoważonego rozwoju,
- 6) pogłębienie współpracy wszystkich grup interesariuszy, w szczególności przedstawicieli pracodawców, organizacji pozarządowych, administracji publicznej w tworzeniu treści kształcenia i określaniu standardów kompetencji w zakresie edukacji dla zrównoważonego rozwoju.

Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa²⁵

Strategię zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020 (SZRWRIr). RADA Ministrów przyjęła 25 kwietnia 2012 r. (M.P. 2012 poz.839)

Głównym celem opracowania SZRWRIr jest określenie kluczowych kierunków rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa i rybactwa w perspektywie do 2020 r., a tym samym właściwe adresowanie zakresu interwencji publicznych finansowanych ze środków krajowych i wspólnotowych.

Potencjał obszarów wiejskich to nie tylko zasoby materialne służące funkcjom społecznym i ekonomicznym obszarów wiejskich, ale także wartości środowiskowe (w tym przyrodnicze i krajobrazowe) oraz niematerialne, w tym m.in. tradycja i kultura. W Europie coraz powszechniejsze staje się traktowanie obszarów wiejskich jako dostawcy dóbr publicznych.

Wizja obszarów wiejskich

²⁵ <http://www.minrol.gov.pl/pol/Informacje-branzowe/Strategia-zrownowazonego-rozwoju-wsi-rolnictwa-i-rybactwa-na-lata-2012-2020> 10.02.2014

Obszary wiejskie w 2020 r. będą atrakcyjnym miejscem pracy, zamieszkania, wypoczynku i prowadzenia działalności rolniczej lub pozarolniczej, które w sposób komplementarny przyczyniają się do wzrostu gospodarczego. Tereny te będą dostarczały dóbr publicznych i rynkowych z zachowaniem unikalnych walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych dla przyszłych pokoleń. Mieszkańcy obszarów wiejskich będą posiadać szeroki dostęp do wysokiej jakości edukacji, zatrudnienia, ochrony zdrowia, dóbr kultury i nauki, narzędzi społeczeństwa informacyjnego i niezbędnej infrastruktury technicznej. Obszary wiejskie zachowają swój unikalny charakter dzięki zrównoważonemu rozwojowi konkurencyjnego rolnictwa i rybactwa.

Cel ogólny

Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz efektywne wykorzystanie ich zasobów i potencjałów, w tym rolnictwa i rybactwa, dla zrównoważonego rozwoju kraju.

Osiągnięcia celu głównego będzie realizowane poprzez działania przypisane do pięciu celów szczegółowych:

Cel 1. Wzrost jakości kapitału ludzkiego, społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich;

Priorytet 1.3. Rozwój przedsiębiorczości i pozarolniczych miejsc pracy z wykorzystaniem potencjału endogenicznego obszarów wiejskich

- wspieranie tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich, rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich (...m.in. związanej z turystyką oraz lokalną produkcją i wartościami kulturowymi (lub regionalnymi). ułatwienia w zakresie sprzedaży i wytwarzania lokalnych produktów rolno-spożywczych czy też rozwój i promocja agroturystyki

Cel 2. Poprawa warunków życia na obszarach wiejskich oraz poprawa ich dostępności przestrzennej;

Priorytet 2.4. Rozwój infrastruktury społecznej zapewniającej mieszkańcom obszarów wiejskich dostęp do dóbr i usług,

działania, służące budowie i rozwojowi infrastruktury kultury i turystyki oraz promocji dziedzictwa kulturowego. Przyczyni się to do stworzenia bogatej oferty turystycznej i kulturowej na wysokim poziomie poprzez m.in. budowę i modernizację lokalnej bazy turystycznej, utrzymanie i ochronę dziedzictwa kulturowego (m.in. dzięki wsparciu lokalnych i ponadlokalnych inicjatyw skierowanych na kultywowanie tradycji) czy też rewitalizację obszarów zdegradowanych. Budowa i rozwój infrastruktury turystycznej w wielu rejonach kraju przyczyni się do pozytywnych zmian niezbędnych do prowadzenia usług polegających na obsłudze amatorskich połowów ryb w wodach śródlądowych lub połowów sportowo-rekreacyjnych w wodach morskich.

Cel 5. Ochrona środowiska i adaptacja do zmian klimatu na obszarach wiejskich.

Priorytet 5.1. Ochrona środowiska naturalnego w sektorze rolniczym i różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich

działania w zakresie ochrony różnorodności biologicznej, w tym unikalnych ekosystemów oraz flory i fauny związanych z gospodarką rolną i rybacką (w tym m.in. zbieżne z dotychczas wdrażanym i w ramach PROW 2004-2006, a następnie PROW 2007-2013 działaniami rolno - środowiskowymi, działaniem polegającym na wsparciu rolniczego użytkowania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania – ONW i obszarów o wysokiej wartości przyrodniczej - HNV).

Priorytet 5.2. Kształtowanie przestrzeni wiejskiej z uwzględnieniem ochrony krajobrazu i ład przestrzennego

Ochrona krajobrazu i ład przestrzennego na obszarach wiejskich wymaga podjęcia działań w zakresie: zachowania unikalnych form krajobrazu rolniczego, właściwego planowania przestrzennego na obszarach wiejskich oraz racjonalnej gospodarki gruntami. Toteż istotnym jest: zapewnienie warunków dla zrównoważonego wykorzystania zasobów przestrzennych na obszarach wiejskich; zagwarantowanie planowania przestrzennego z udziałem społeczności lokalnych, uwzględniającego zróżnicowane potrzeby społeczne, gospodarcze, kulturalne i środowiskowe; poprawa warunków produkcji rolnej (m.in. poprzez wykonanie prac

scaleniovych). Należy dążyć do wzmocnienia systemu zarządzania obszarami wiejskimi poprzez oddolne konstruowanie wizji, strategii i planów danego terenu.

Uzupełnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004–2020²⁶

Kultura jest źródłem naszej tożsamości oraz jednym ze sposobów promocji kraju. Osiągnięcie przez Polskę wysokiego i stabilnego tempa wzrostu gospodarczego jest możliwe tylko przy prawidłowym wykorzystaniu potencjału kultury. Inwestycje podejmowane w obszarze kultury poza niewymiernymi, społecznymi korzyściami mają także ekonomiczny wymiar. Kultura wraz z przemysłami kultury staje się sektorem generującym dochody, nowe miejsca pracy, a także jest czynnikiem zwiększającą atrakcyjność lokalizacyjną regionów dla inwestorów i mieszkańców.

Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 została przyjęta przez Rząd RP we wrześniu 2004 roku, a jej uzupełnienie rozszerza jej zakres do 2020 roku. Uzupełnienie Strategii opiera się na kilku obszarach m.in.: aktualizacji diagnozy zawartej NSRK na lata 2004–2013; rozszerzenie celów Strategii o cele zawarte w projekcie *Narodowy Program Kultury (NPK)* na lata 2007–2013; opracowanie systemu realizacyjnego i wdrażania Strategii. Działania podejmowane w ramach *NSRK na lata 2004–2020*:

- zmniejszenie dysproporcji w dostępie do kultury w regionach,
- zwiększenie udziału kultury w PKB,
- radykalna poprawa infrastruktury kultury i stanu zabytków,
- stworzenie markowych produktów turystyki kulturowej, wykształcenie więzi między kulturą, edukacją i nauką w kształtowaniu kapitału społecznego

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami²⁷ (projekt)

Art. 84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego obowiązek sporządzenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*. Celem krajowego programu jest stworzenie warunków niezbędnych do sprawowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 85 ustawy w krajowym programie powinny zostać określone cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposoby finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Obecnie dobiegają końca prace nad pierwszym *Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2013-2016*. W projekcie programu dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech płaszczyznach;

- organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia rejestru zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Cel główny projektu Krajowego Programu to:

Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywności Polaków.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji

²⁶ <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> 10.02.2014

²⁷ http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/ogloszenia/2013/20130920Krajowy_program.pdf 10.02.2014

Cele szczegółowe będą realizowane w ramach zadań szczegółowych.

W projekcie programu określono również tzw. zagadnienia horyzontalne (tematy wiodące) wskazujące zagadnienia priorytetowe przyjęte do realizacji do 2016 roku takie jak:

- podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań itd.),
- porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych,
- porządkowanie rejestru zabytków i opieki nad zabytkami, budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskiej relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy itd.),
- wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych jako skutecznej formy ochrony przyrody.

Z punktu widzenia *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2014-2017* ważne są cele szczegółowe 2 i 3 KPOZiOnZ

Cel szczegółowy 2. Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków

Kierunek działań:

- 2.1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach
- 2.4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronę zabytków

Cel szczegółowy 3. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego i jego promocji i reinterpretacji.

Kierunek zadań:

- 3.2. Wspieranie budowania w świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych
- 3.3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu
- 3.4. Zwiększenie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

ANEKS 2.

OPIEKA NAD ZABYTKAMI W WOJEWÓDZKICH DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH

Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020+”²⁸

Strategia rozwoju województwa śląskiego „Śląskie 2020+” została przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Śląskiego nr [IV/38/2/2013](#) z dnia 1 lipca 2013 r. Dokument jest aktualizacją *Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie2020”* uchwalonej przez Sejmik Województwa 17 lutego 2010 roku spowodowanej zmianami uwarunkowań rozwoju regionalnego zawartymi w dokumentach przede wszystkim krajowego m.in. *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego*, *Strategii Rozwoju Kraju 2020*, *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju Polska 2030* oraz strategiami branżowymi. Proces aktualizacji uwzględniał dokumenty programowe Unii Europejskiej m.in. dokument „*Europa 2020*” oraz dokumenty wojewódzkie m.in. „*Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2014–2020*”. Konstrukcja strategii zachowała podział województwa na 4 obszary polityki rozwoju, tzw. obszary funkcjonalne określone w 2000 roku. Strategia określa wizję rozwoju, cele i główne sposoby ich osiągania w kontekście występujących uwarunkowań w perspektywie do 2020 roku. Cele są odzwierciedlone w zdefiniowanych obszarach priorytetowych polityki rozwoju województwa tj. w obszarze: nowoczesnej gospodarki, szans rozwojowych mieszkańców, kształtowania przestrzeni regionu z otoczeniem i partnerstw wewnątrz regionalnych.

Główne cele strategiczne jakie określono to:

CEL I – Województwo śląskie regionem nowoczesnej gospodarki rozwijającej się w oparciu o innowacyjność i kreatywność.

CEL II – Województwo śląskie regionem o wysokiej jakości życia opierającej się na powszechnej dostępności do usług publicznych o wysokim standardzie.

CEL III – Województwo śląskie regionem atrakcyjnym i funkcjonalnej przestrzeni.

CEL IV – Województwo śląskie regionem otwartym będącym istotnym partnerem rozwoju Europy.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego²⁹

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego (zwany dalej planem) został uchwalony przez Sejmik Województwa Śląskiego 21 lipca 2004 r. i opublikowany w „Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego” (2004 nr 68 poz. 2049). Jest to dokument planowania strategicznego określający działania, za pomocą których samorząd województwa wpływa na rozmieszczenie funkcji terenów w przestrzeni i ich wzajemne powiązanie. Plan uwzględnia założenia polityki przestrzennej państwa i tworzy warunki do realizacji ustaleń strategii rozwoju województwa.

Program opieki nad zabytkami współdziała z planem przy realizacji celów polityki przestrzennej zapisanych w ustaleniach planu w zakresie:

Celu I – Dynamizacji i restrukturyzacji przestrzeni województwa.

Celu II – Wzmocnienia funkcji węzłów sieci osadniczej.

Celu III – Ochrony zasobów środowiska, wzmocnienia systemu obszarów chronionych i wielofunkcyjnego rozwoju terenów otwartych.

Strategia rozwoju kultury w województwie śląskim na lata 2006–2020³⁰

²⁸ http://www.slaskie.pl/strona_n.php?jezyk=pl&grupa=3&dzi=1334141717&id_menu=566 10.02.2014

²⁹ http://slaskie.pl/planzagospodarowania/index.php?grupa=9&dzi=1287555795&art=1287577787&id_menu=1 10.02.2014

³⁰ http://www.slaskie.pl/strona_n.php?jezyk=pl&grupa=3&dzi=1248425746&id_menu=518 10.02.2014

Strategia rozwoju kultury w województwie śląskim na lata 2006–2020 (zwana dalej strategią) została uchwalona przez Sejmik Województwa Śląskiego w sierpniu 2006 r. Jest to dokument określający cele strategiczne rozwoju kultury wraz z kierunkami działań. Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego za pomocą *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami w województwie śląskim* realizuje strategię w zakresie opieki nad zabytkami.

W strategii wyznaczono cztery cele strategiczne:

Cel I. Wzrost kompetencji potrzebnych do:

- uczestnictwa w kulturze,
- efektywnego zarządzania kulturą,
- twórczości artystycznej w warunkach gospodarki rynkowej.

Cel II. Wzrost poziomu uczestnictwa w kulturze (biernego – w roli odbiorców treści kulturowych i czynnego – w roli twórców treści kulturowych).

Cel III. Upowszechnianie i zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu (materialnego i niematerialnego) oraz jego lepsze wykorzystywanie do celów turystycznych.

Cel IV. Tworzenie lepszych warunków dla rozwoju środowisk twórczych i wykorzystywanie ich kreatywności.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie śląskim na lata 2014-2017 jest spójny ze wszystkimi kierunkami działań III celu strategicznego strategii oraz z wybranymi kierunkami działań I i II celu strategii.

***Strategia dla rozwoju polski południowej w obszarze województwa małopolskiego i śląskiego do roku 2020*³¹**

Strategia uchwalona 5 kwietnia 2013 roku na Zamku Królewskim na Wawelu podczas II wspólnej sesji sejmiku województw śląskiego i małopolskiego. Strategia opiera się na wykorzystaniu potencjału współpracy międzyregionalnej pomiędzy województwem małopolskim i śląskim. Jak wynika z przeprowadzonych analiz dla województwa śląskiego najważniejszym partnerem jest Małopolska, a dla Małopolski województwo śląskie. Dokument określa kierunki współdziałania na rzecz rozwoju obu regionów w perspektywie 2020 roku. Strategia pokazuje możliwości współpracy pomiędzy województwami oraz kierunki, typy projektów i projekty umożliwiające rozwijanie i zacieśnianie tej współpracy. Ma na celu zwiększenie konkurencyjności i spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym obu województw. Za kluczową uznano współpracę w takich dziedzinach jak: kapitał ludzki, gospodarka i sektor badawczo – rozwojowy, turystyka i kultura, system komunikacyjny i ochrona środowiska. Konsekwencją wspólnych działań podejmowanych przez oba województwa będzie kreowanie Polski Południowej jako silnego i konkurencyjnego obszaru w Europie.

Cele strategiczne:

Pierwszy cel strategiczny zorientowany na wzmocnienie relacji i integracji Europolu śląsko-krakowskiego.

Cel I: Europol śląsko-krakowski obszarem koncentracji innowacji i kreatywności, wyznaczającym trendy rozwojowe i wpisującym się w sieć najdynamiczniej rozwijających się metropolii europejskich.

Drugi cel strategiczny zorientowany na łączenie aktywności podmiotów i potencjałów endogenicznych całego makroregionu oraz poszerzenie możliwości współpracy i realizowania projektów rozwojowych w Polsce Południowej.

Cel II: Polska Południowa przestrzenią partnerskiej współpracy na rzecz aktywnego wykorzystania możliwości rozwojowych.

Trzeci cel strategiczny zorientowany na wzmocnienie pozycji makroregionu w otoczeniu, w szczególności dzięki zwiększeniu atrakcyjności makroregionów dla podmiotów w otoczeniu.

Cel III: Polska Południowa miejscem przyciągających ludzi, podmioty i inicjatywy wzmocniające potencjały makroregionu.

³¹ http://www.slaskie.pl/strona_n.php?jezyk=pl&grupa=3&dzi=1308910836&id_menu=513 10.02.2014

ANEKS 3.

MOŻLIWOŚCI FINANSOWANIA INWESTYCJI W DZIEDZINIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI I ICH KONSERWACJI

1) UWAGI DOTYCZĄCE MECHANIZMÓW FINANSOWYCH OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W UNI EUROPEJSKIEJ³²

Podstawowym źródłem finansowania kultury są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa i budżetów samorządów, przy czym środki samorządowe stanowią minimum połowę środków publicznych i sięgają nawet 2/3 tych wydatków. Do rozdziału środków włączone są instytucje pozarządowe i organizacje typu quango, których działalność opiera się na brytyjskiej zasadzie „przedłużonego ramienia”. Obowiązuje zasada współfinansowania. Coraz większego znaczenia nabiera tzw. finansowanie pośrednie – różnego rodzaju ulgi i zwolnienia podatkowe, zachęcające do finansowania kultury ze źródeł prywatnych, bądź łagodzące ostrość reguł gry rynkowej. Sprzyja to renesansowi prywatnego finansowania kultury zwłaszcza w sferze zabytków. Podstawowymi źródłami finansowania prywatnego są: firmy prywatne (sponsoring), fundacje i inne organizacje *non-profit*, darczyńcy indywidualni.

Ważnym źródłem finansowania sfery związanej z zabytkami jest wykorzystanie części zysków z loterii państwowej lub organizacja specjalnych loterii na cele związane z opieką nad zabytkami.

Mechanizmy finansowania ochrony i opieki nad zabytkami przez unię europejską

Podstawę przekazywania środków finansowych UE na rzecz kultury stanowi art. 151 traktatu amsterdamskiego. Zgodnie z tym artykułem kultura przyczynia się do rozkwitu kultur państw członkowskich z poszanowaniem ich narodowej i regionalnej różnorodności, jednocześnie promując wspólne dziedzictwo kulturowe kontynentu europejskiego. Unia Europejska zachęca do współpracy między państwami, a w sytuacjach koniecznych wspiera i uzupełnia działania prowadzone przez poszczególne kraje. Działania te obejmują zarówno podnoszenie poziomu wiedzy w zakresie kultury i historii narodów europejskich, jak i zachowanie oraz ochronę dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim.

Podstawowym instrumentem finansowania polityki regionalnej UE są fundusze strukturalne. Projekty współfinansowane ze środków tych funduszy są traktowane jako inwestycje, mające wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy, konkurencyjność oraz jakość życia mieszkańców. Inwestycje w kulturę należy dzisiaj traktować jako efektywne gospodarowanie posiadanym potencjałem, a samo pojęcie kultury należy rozpatrywać w kategoriach ekonomicznych. Kultura wraz z przemysłem kultury staje się sektorem generującym dochody, nowe miejsca pracy, a także jest czynnikiem zwiększającym atrakcyjność lokalizacyjną inwestorów i mieszkańców. Środki europejskie w sposób znaczący zintensyfikowały mapę inwestycji z zakresu rozwoju infrastruktury kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego w naszym kraju. Sektor kultury okazał się jednym z najlepiej przygotowanych do absorpcji środków europejskich.

Unia Europejska finansuje sferę kultury, w tym ochronę i opiekę nad zabytkami w ramach następujących mechanizmów i programów w latach 2014-2020:

Mechanizm finansowy europejskiego obszaru gospodarczego (eog) 2009–2020

Mechanizm Finansowy EOG (obok funduszy strukturalnych) stanowi największe źródło zewnętrznego finansowania kultury w Polsce. Środki przeznaczone są przez 3 kraje Europejskiego Obszaru Gospodarczego: Norwegię, Islandię i Liechtenstein. Środki te przeznaczone są na aktywne wspieranie kultury. Projekty z zakresu kultury mogą uzyskać dofinansowanie w ramach 2 programów:

1. Program „*Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego*”
2. Program „*Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego*”

³² Na podstawie informacji zamieszczonych na stronie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego <http://www.mkidn.gov.pl>

1. Program „*Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego*” skierowany jest głównie do jednostek samorządu terytorialnego, państwowych i samorządowych instytucji kultury, państwowych szkół i uczelni artystycznych, publicznych uczelni wyższych, archiwów państwowych, organizacji pozarządowych ze sfery kultury i kościołów i związków wyznaniowych. Całkowita alokacja na program to 81 823 529 euro, z czego 70 000 000 euro pochodzi ze środków Mechanizmu Finansowego EOG na lata 2009–2014 i Norweskiego Mechanizmu Finansowego na lata 2009–2014, a 11 823 529 euro środków zapewnione jest przez stronę polską.

W ramach programu współfinansowane będą następujące działania:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem,
 - budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury o znacznym potencjale wpływu na społeczno-ekonomiczny rozwój regionu,
 - konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych,
 - rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym digitalizacja zbiorów ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury
2. Program „*Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego*” w ramach którego realizowane będą projekty „miękkie”, których celem będzie poszerzenie ofert kulturalnej i różnorodności prezentowanych wydarzeń artystycznych, realizowanych w ramach projektów partnerskich instytucji polskich z instytucjami z Norwegii, Islandii i Liechtensteinu. Program realizowany będzie w współpracy z MKiDN z norweską Radą Sztuki przy wsparciu norweskiego Dyrektoriatu ds. Dziedzictwa Kulturowego.

Program skierowany jest m.in. do jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury, szkół i uczelni artystycznych, archiwów państwowych, organizacji pozarządowych ze sfery kultury. Alokacja programu wynosi 11 111 111 euro, a maksymalny poziom dofinansowania projektu będzie wynosił 90%. Około 70% alokacji zostanie przeznaczonych na realizację dużych projektów, a około 30% zostanie przeznaczonych na małe projekty. Z programu udzielane będą też granty dla w/w projektów. W ramach programu współfinansowane będą m.in. wspieranie współpracy ekspertów z obszaru dziedzictwa kulturowego i współpraca międzyinstytucjonalna instytucji kultury i archiwów.

Realizowane projekty będą w następujących obszarach tematycznych:

- dziedzictwo kulturowe, w tym dziedzictwo kulturowe materialne i niematerialne oraz literatura i archiwa
- edukacja artystyczna i kulturalna
- muzyka i sztuki sceniczne
- sztuki plastyczne i wizualne

Program „Kreatywna Europa 2014-2020

W listopadzie 2011 roku Komisja Europejska opublikowała pakiet projektów dotyczących utworzenia na lata 2014-2020 programu *Kreatywna Europa*, który ma zapewnić kompleksowe wsparcie dla sektorów kultury i sektorów kreatywnych, w tym sektora audiowizualnego. Program ten zawierać będzie następujące komponenty: *Kultura*, *Media* i *Media Mundus*. Nowy program oznacza większe wsparcie dla kultury, kina, telewizji, muzyki, literatury, sztuk widowiskowych, dziedzictwa kultury oraz dziedzin pokrewnych w Europie. Z budżetem wynoszącym 1,46 mld euro w okresie najbliższych siedmiu lat program ma pobudzić rozwój sektora kultury i sektora kreatywnego, które są znaczące z punktu widzenia zatrudnienia i wzrostu. Nowy instrument gwarancji finansowych w ramach programu pozwoli małym podmiotom z sektora kultury i sektora kreatywnego uzyskać kredyty bankowe.

Program „*Kreatywna Europa*” opiera się na sukcesie programów „*Kultura*” i *MEDIA* oraz doświadczeniach z nich wyniesionych. Sektor kultury i sektor audiowizualny korzystały z dofinansowania z tych programów przez ponad

20 lat. Nowy program obejmuje podprogram „Kultura” i podprogram *MEDIA*. Pierwszy ma zapewniać dofinansowanie sztuk widowiskowych i wizualnych, dziedzictwa i innych dziedzin, a drugi – kin i sektora audiowizualnego.

Z nowego programu dofinansowane zostaną również takie inicjatywy, jak: Europejska Stolica Kultury, znak dziedzictwa europejskiego, Europejskie Dni Dziedzictwa oraz pięć nagród europejskich (nagroda UE w dziedzinie dziedzictwa kulturowego/nagrody „Europa Nostra”, nagroda UE w dziedzinie architektury współczesnej, Europejska Nagroda Literacka, nagrody „European Border Breakers” oraz nagroda programu MEDIA Unii Europejskiej). Program „Kreatywna Europa” zapewni dofinansowanie:

- 250 000 artystów i osób zawodowo zajmujących się kulturą oraz ich dzieł. Dzięki temu będą oni mieli szansę dotrzeć do nowej publiczności poza granicami ich państw;
- ponad 800 europejskich filmów może uzyskać dofinansowanie na dystrybucję, co umożliwi zaprezentowanie ich publiczności w całej Europie i na świecie;
- co najmniej 2 000 europejskich kin skorzysta z finansowania, o ile filmy europejskie stanowią nie mniej niż 50% wyświetlanych w nich filmów;
- dofinansowane zostanie tłumaczenie ponad 4 500 książek i innych dzieł literackich, co pozwoli autorom przebić się na nowe rynki, a czytelnikom pozwoli na lekturę w ojczystym języku;
- tysiące organizacji i osób zawodowo działających i pracujących w sektorze kultury i sektorze audiowizualnym skorzysta ze środków na szkolenia, by zdobyć nowe umiejętności i lepiej przygotować się do pracy na poziomie międzynarodowym.

Sektor kultury i sektor kreatywny tworzą do 4,5% PKB UE i zatrudniają ponad 8 mln osób.

Program Europa dla Obywateli 2014–2020 (był 2007-2013)

Program Europa dla Obywateli, jest to program obowiązujący w okresie 2014-2020, który wspiera funkcjonowanie organizacji promujących „aktywne obywatelstwo europejskie”, dąży do zaangażowania obywateli i organizacji społeczeństwa obywatelskiego w proces integracji europejskiej. Stanowi on kontynuację i rozwinięcie działań Wspólnoty na rzecz wspierania zaangażowania obywateli w życie publiczne i integrację europejską. Program wspiera m.in. realizację międzynarodowych projektów społecznych, edukacyjnych i kulturalnych. Program adresowany jest przede wszystkim do pracowników administracji samorządowej, przedstawicieli organizacji pozarządowych, instytucji publicznych oraz pożytku publicznego, którzy potrafią angażować do działania członków społeczności lokalnej.

Dotacje programu wspierają zarówno konkretne inicjatywy oddolne o wymiarze międzynarodowym, jak i działalność operacyjną społeczeństwa obywatelskiego pracującego na poziomie europejskim. Program składać się będzie z dwóch komponentów: „Pamięć o przeszłości i obywatelstwo europejskie” oraz „Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie”. Program wspiera m.in. projekty na rzecz ochrony głównych miejsc i pomników mających związek z masowymi deportacjami, byłych obozów koncentracyjnych i innych nazistowskich miejsc męczeństwa i eksterminacji ludności na wielką skalę.

2) FINANSOWANIE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE³³

Źródła finansowania ochrony i opieki nad zabytkami można ogólnie podzielić na 1) środki publiczne i 2) środki prywatne.

• Środki publiczne

Finansowanie środkami publicznymi realizowane jest na wszystkich szczeblach administracji publicznej. Źródłem finansowania zadań są środki planowane w rocznych ustawach budżetowych. Składają się na nie zarówno środki własne, jak i pochodzące z zagranicy (w tym z Unii Europejskiej). Środkami przeznaczonymi na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego dysponują ministrowie i wojewodowie, przy czym gros środków pozostaje w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury. Polskie prawo nie określa procentowego limitu wydatków budżetu na rzecz kultury, w tym ochrony i opieki nad zabytkami. Tylko w drodze wyjątku przepisy szczególne mogą wskazywać rodzaj i wielkość uzależnienia planowanego wydatku. Obowiązujące prawo nie przewiduje także powiązań pomiędzy wpływem źródła dochodów budżetowych a wysokością określonego wydatku. Bezpośrednie powiązania

³³ Na podstawie: *Modele i mechanizmy finansowe ochrony dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Wojewódzki program ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Małopolski*.

konkretnych środków budżetowych z konkretnymi wydatkami mogą mieć jedynie charakter funkcjonalny i dotyczą opracowywanych tzw. harmonogramów rocznych dochodów i wydatków (art. 129 ustawy z 30 czerwca 2005 r. o finansach publicznych).

Wydatki z budżetu państwa na ochronę i opiekę nad zabytkami mogą obejmować:

- 1) bezpośrednie wydatki na zadania bieżące i inwestycyjne państwowych jednostek budżetowych,
- 2) wydatki w formie: dotacji dla jednostek samorządu terytorialnego, dotacji dla innych jednostek sektora finansów publicznych, dotacji spoza jednostek sektora finansów publicznych (osób fizycznych, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych).

Dotacje z budżetu państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami mogą mieć charakter dotacji celowych, dotacji przedmiotowych lub dotacji podmiotowych.

Obok instrumentu finansowania strefy ochrony i opieki nad zabytkami, jakim jest budżet państwa, istnieją wieloletnie instrumenty planowania finansowego. Planowanie takie w zakresie wydatków bieżących (niemajątkowych) jest możliwe przez dołączenie do ustawy budżetowej programów wieloletnich ustanawianych przez Radę Ministrów. Oznacza to, że w kolejnych ustawach budżetowych planowane będą wydatki na dany program w kwotach ustalonych w zestawieniu wieloletnim dołączonym do ustawy budżetowej. Ponadto opracowywanie wieloletnich programów i projektów realizowanych ze środków funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności oraz innych środków UE jest obowiązkiem ustawowym.

Przekazywanie publicznych środków na rzecz strefy ochrony i opieki nad zabytkami może się również odbywać w ramach gospodarki pozabudżetowej. Gospodarka pozabudżetowa oznacza realizację zadań publicznych nie przez jednostki budżetowe (których dochody i wydatki w całości obejmowane są budżetem państwa), ale przez zakłady budżetowe, gospodarstwa pomocnicze (przy jednostkach budżetowych), rachunki środków specjalnych (jednostek budżetowych) oraz przez fundusze celowe. W takich konstrukcjach finansowych istnieje uzależnienie wydatków od pozyskiwanych dochodów oraz bezpośrednie powiązanie wpływających dochodów z określonymi wydatkami. Zakłady budżetowe i gospodarstwa pomocnicze mogą tworzyć minister i wojewoda. Rachunki środków specjalnych są dodatkowym źródłem pieniędzy (poza budżetem), jakie może uzyskać jednostka budżetowa. Fundusze celowe są powoływane ustawowo. Mają określone przeznaczenie i dysponenta. Jedynym funduszem działającym w strefie ochrony i opieki nad zabytkami jest Narodowy Fundusz Rewaloryzacji Zabytków Krakowa (fundusz państwowy). Stosowanym instrumentem z zakresu ochrony zabytków jest przekazywanie dóbr kultury na utrzymanie przez państwowe osoby prawne. Finansowanie opieki nad zabytkami na stanie państwowych osób prawnych powinno być dokonywane z ich środków własnych. Zabytki i inne dobra kultury mogą pozostawać w dyspozycji państwowych osób prawnych: instytucji kultury (w tym muzeów) lub, rzadziej, wykorzystywane są na potrzeby spółek lub agencji państwowych

Państwowe wydatki na ochronę i opiekę nad zabytkami realizowane są również w ramach budżetowych wydatków jednostek samorządu terytorialnego, przede wszystkim województw i gmin. Samorządy dysponują wieloletnimi instrumentami planowania finansowego. Analogicznie jak budżet państwowy samorządy mogą realizować wydatki budżetowe w tej sferze również przez: samorządowe osoby prawne, gospodarkę pozabudżetową, środki specjalne samorządowych jednostek budżetowych. Dodatkowo (w przeciwieństwie do budżetu państwa) jednostki samorządów terytorialnych mogą tworzyć fundacje, których zadaniem może być ochrona i opieka nad zabytkami. Wydatki samorządów na ochronę i opiekę nad zabytkami mogą obejmować bezpośrednie wydatki na: zadania bieżące i inwestycyjne państwowych jednostek organizacyjnych oraz wydatki w formie dotacji.

• Środki prywatne

Sektor prywatny jest istotnym, ale mało wykorzystanym źródłem wspomagania zadań publicznych sfery ochrony i opieki nad zabytkami. Wykorzystanie tego źródła jest uwarunkowane odpowiednimi rozwiązaniami prawnymi. Do zwiększenia udziału środków prywatnych w ochronie i opiece nad zabytkami mogą przyczynić się działania państwa realizowane za pomocą tzw. partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP) i pomocy publicznej

W dniu 19 grudnia 2008 roku weszła w życie ustawa o partnerstwie publiczno – prywatnym.³⁴ Istotą PPP jest współdziałanie w uzgadnianiu wspólnych celów i w skutecznej oraz efektywnej ich realizacji.

Wspieranie działań przedsiębiorców na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami przez udzielenie pomocy ze środków publicznych podlega w UE zasadniczym ograniczeniom. Pomoc publiczna to określone zasady wsparcia podmiotu gospodarczego przez państwo (na wszystkich poziomach: centralnym, regionalnym, lokalnym) oraz przez władze samorządowe, organizacje, a nawet osoby, nad którymi państwo nie sprawuje bezpośredniej kontroli, a które oferują pomoc na podstawie zleceń pochodzących od organów państwowych w jakiegokolwiek formie (np. dotacji, rozłożenia spłaty podatku na raty, zwolnienia z zaległości podatkowych, zwolnienia z należności niepodatkowych, udzielenia preferencyjnej pożyczki lub kredytu). Ochrona dóbr kultury jest jednym z dopuszczalnych rodzajów pomocy publicznej w UE, choć podlega zasadniczym ograniczeniom.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

Sprawowanie opieki nad zabytkiem, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny ma jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym jst.

Na zasadach i w trybie określonym w przepisach odrębnych prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku będącym w posiadaniu jednostek organizacyjnych zaliczanych do sektora finansów publicznych są finansowane ze środków przyznanych odpowiednio przez dysponentów części budżetu, bądź jst, którym podlegają te jednostki.

Osoba fizyczna, jest lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru, bądź posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku. Dotacja taka może być udzielona przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego” lub przez wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

Dotacja może być udzielona do wysokości 50% (w szczególnych przypadkach 100%) nakładów koniecznych i może być udzielona na dofinansowania: nakładów na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po złożeniu tego wniosku, lub nakładów koniecznych do wykonania prac konserwatorskich, restauratorskich, lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być również udzielane przez organ stanowiący gminy, powiatu lub województwa na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

³⁴ Dz. U. Nr 19 poz. 100 z dnia 5 lutego 2009 r.

ANEKS 4

PROGRAMY MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO 2014

1. Program „Edukacja”

Celem programu jest rozwijanie ekspresji twórczej i kreatywności, podnoszenie kompetencji artystycznych i medialnych. Program ten posiada 3 priorytety:

- Edukacja kulturalna
- Edukacja artystyczna
- Edukacja medialna i informacyjna

2. Program „Obserwatorium Kultury”

Celem programu jest zdiagnozowanie szczególnie istotnych obszarów działania polityki kulturalnej poprzez dofinansowanie projektów badawczych oraz projektów interpretujących dane o kulturze.

3. Program „Dziedzictwo Kulturowe”

Celem programu „Dziedzictwo kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej. Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków
- Wspieranie działań muzealnych
- Kultura ludowa
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą
- Ochrona zabytków archeologicznych
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

Priorytet „Ochrona zabytków”

Celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Priorytet „Wspieranie działań muzealnych”

Celem priorytetu jest wspieranie działań w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych.

Priorytet „Kultura ludowa”

Celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk w zakresie szeroko pojętej kultury ludowej.

Priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”

Celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych”

Celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowania i publikacje wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego”

Celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych, bibliotecznych i audiowizualnych znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiąganie zysku, lub uczelni publicznych.

ANEKS 5

OPIEKA NAD ZABYTKAMI W PROJEKCIE REGIONALNEGO PROGRAMU OPERACYJNEGO WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO NA LATA 2014–2020

Projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014–2020 został stworzony w oparciu o zapisy zawarte w przedstawionym przez Komisję Europejską tzw. „pakiecie legislacyjnym” dla polityki spójności na lata 2014–2020. W pakiecie znalazły się szczegółowe regulacje odnoszące się do wszystkich funduszy *Wspólnych Ram Strategicznych*, w tym *Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego* oraz *Europejskiego Funduszu Społecznego*. W projekcie *Programu* znalazły się również zapisy wynikające z *Projektu Umowy Partnerstwa*, dokumentu przedstawionego przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, który przedstawia kształt przyszłej polityki spójności w Polsce w latach 2014–2020. Wynika z niego model programowania i wdrażania 16 dwu funduszowych regionalnych programów operacyjnych. Zgodnie z zapisami *Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2014–2020* będzie współfinansowany z *Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego* oraz *Europejskiego Funduszu Społecznego*. Dokument zawiera streszczenie diagnozy strategicznej województwa oraz wynikające z niej kierunki rozwojowe regionu. Na tej podstawie zostały określone cele szczegółowe i odpowiadające im priorytety inwestycyjne. W projekcie znajduje się także uzasadnienie wyboru celu tematycznego, opis priorytetów, syntetyczny opis wdrażania i szacunkowy plan finansowy. *Program* będzie zarządzany na szczeblu regionalnym, a instytucją zarządzającą będzie Zarząd Województwa Śląskiego. *Program* został przyjęty przez Zarząd Województwa Śląskiego w dniu 22 października 2013 r. jako załącznik nr 1 do uchwały Nr 2387/289/IV/2013.

W Priorytecie V RPO WSL 2014–2020 w zakresie Priorytetu Inwestycyjnego wyznaczono jeden cel szczegółowy:

- Ochrona dziedzictwa kulturowego

Planowanym rezultatem wsparcia działań w ramach ochrony dziedzictwa kulturowego będzie zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu w pełni wykorzystującego swoje zasoby kulturowe. Realizacja w/w przedsięwzięć przyczyni się do uzyskania korzyści ekonomicznych i pojawienia się nowych możliwości inwestycyjnych.

W ramach **Priorytetu Inwestycyjnego 6.3. ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa kulturowego** wspierane będą działania, polegające na przeprowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych przy zabytkach i w ich otoczeniu wraz z promocją obiektu. Wsparciem objęte będą również inwestycje polegające na zabezpieczeniu obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń. Realizacja zaprogramowanych działań przyczyni się do poprawy konkurencyjności regionalnej gospodarki poprzez zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów kulturowych.

Głównymi beneficjentami przedsięwzięcia będą:

- Jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia;
- Podmioty, w których większość udziałów lub akcji posiadają jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia;
- Instytucje kultury;
- Organizacje pozarządowe;
- Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych;
- Inne państwowe lub samorządowe osoby prawne utworzone na podstawie odrębnych ustaw w celu wykonywania zadań publicznych, których ustawowym lub statutowym celem jest działalność w zakresie kultury;
- Porozumienia podmiotów w/w, reprezentowane przez lidera,
- Podmioty działające w oparciu o umowę/porozumienie zgodnie z zapisami ustawy o partnerstwie publiczno – prywatnym oraz ustawy o koncesji na roboty budowlane lub usługi.

Oprócz RPO WSL na lata 2014–2020 istnieją inne dokumenty regionalne na lata 2014–2020 odnoszące się do opieki nad zabytkami m.in. *Projekt Szczegółowego Opisu Priorytetów Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014–2020 w zakresie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Mandat Negocjacyjny Województwa Śląskiego*.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1

CHARAKTERYSTYKA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO ORAZ CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ KRAJOBRAZU KULTUROWEGO REGIONU

I. CHARAKTERYSTYKA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Pod względem historii ziem województwo śląskie obejmuje obszar:

1. Część historycznych ziem gónośląskich:
 - b) ziemię cieszyńską – terytorium stanowiące część dawnego księstwa cieszyńskiego (dzisiejsze gminy powiatu cieszyńskiego – Brenna, Chybie, Cieszyn, Dębowiec, Goleiszów, Hażlach, Istebna, Skoczów, Strumień, Ustroń, Wisła, Zebrzydowice),
 - c) ziemię raciborską – terytorium stanowiące dawne księstwo raciborskie wydzielone w XII w. dla księcia Mieszka Płatoniego (obejmowało miasta Mikołów, Pszczynę, Racibórz, Rybnik, Żory). W tym też wieku poszerzone zostało o małopolskie kasztelanie bytomską, siewierską i oświęcimską (darowizna Kazimierza Sprawiedliwego). Dzisiejsze gminy powiatów: mikołowskiego – Łaziska Górne, Mikołów, Ornontowice, Orzesze, Wiry; pszczyńskiego – Goczałkowice-Zdrój, Kobiór, Miedźna, Pawłowice, Pszczyna, Suszec; raciborskiego – Kornowac, Krzanowice, Krzyżanowice, Kuźnia Raciborska, Nędza, Pietrowice Wielkie, Racibórz, Rudnik; rybnickiego – Czerwionka-Leszczyny, Gaszowice, Jejkowice, Świerklany; tyskiego – Bieruń, Bojszowy, Imielin, Łędziny, Chelmski Śląski; wodzisławskiego – Godów, Gorzyce, Lubomia, Marklowice, Mszana, Pszów, Radlin, Rydułtowy, Wodzisław Śląski,
 - d) południowo-wschodnia część ziemi opolskiej – terytorium należące do dawnego księstwa opolskiego (dzisiejsze gminy powiatów: gliwickiego – Gierałtów, Knurów, Pilchowice, Pyskowice, Rudziniec, Sośnicowice, Toszek, Wielowieś).
2. Część historycznych ziem wielkopolskich:
 - b) ziemia wieluńska,
 - c) ziemia sieradzka, fragment dawnego powiatu radomszczańskiego z Koniecpolem.
3. Część historycznych ziem małopolskich:
 - a) powiat lelowski (dzisiejsze gminy powiatów: będzińskiego – Siewierz; częstochowskiego – Blachownia, Janów, Kamienica Polska, Koniecpol, Konopiska, Lelów, Mstów, Mykanów, Olsztyn, Przyrów, Rędziny; kłobuckiego – Kłobuck, Krzepice, Miedźno, Opatów, Panki, Przystajń, Wręczyca Wielka; lublinieckiego – Herby; myszkowskiego – Koziegłowy, Niegowa, Poraj, Żarki; zawierciańskiego – Irządze, Kroczyce, Łazy, Ogrodzieniec, Pilica, Poręba, Szczekociny, Włodowice oraz Częstochowa jako miasto na prawach powiatu),
 - b) powiat krakowski (miasto Sławków),
 - c) powiat Książ Wielki (dzisiejsza gmina Żarnowiec powiatu zawierciańskiego),
 - d) powiat śląski, który obejmował m.in. terytoria księstwa oświęcimskiego (dzisiejsze gminy powiatów: bielskiego – Buczkowice, Kozy, Porąbka, Szczyrk, Wilamowice, Wilkowice; żywieckiego – Czernichów, Gilowice, Jeleśnia, Koszarawa, Lipowa, Łękawica, Łodygowice, Miłówka, Radziechowy-Wieprz, Rajcza, Ślemień, Świnna, Ujszy, Węgierska Górka oraz miasta powiatowe Bielsko-Biała i Żywiec).

Istotne zmiany między dwoma historycznymi regionami Śląskiem i Małopolską miały miejsce w XII w., kiedy to książę krakowski Kazimierz Sprawiedliwy odstąpił księciu opolsko-raciborskiemu Mieszkowi I Płatoniegomu

małopolską kasztelanę bytomską, siewierską i oświęcimską. Granicę z księstwem krakowskim wyznaczały symbolicznie rzeki Biała, Wisła, Przemsza i Liswarta. Kolejne zmiany wschodniej granicy Śląska miały miejsce w XV w., kiedy to biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki kupił od księcia cieszyńskiego Wacława I księstwo siewierskie. W 1457 r. odpadło od Śląska księstwo oświęcimskie nabyte przez króla Polski Kazimierza Jagiellończyka. W 1494 r. król Jan Olbracht zakupił księstwo zatorskie. Oba księstwa zostały formalnie włączone do Polski w 1564 r. Granica przebiegała Pasmem Jabłonkowskim, następnie górnym biegiem Wisły, Przemszą i Brynicą do miasta Woźniki.

Kolejne zmiany administracyjne w rejonie śląskim nastąpiły po wojnach śląskich, które prowadziły Austria i Prusy w latach 1740–1763. W rezultacie ustaleń pokojowych we Wroclawiu (1742) i Hubertusburgu (1763) pokonana monarchia habsburska zachowała księstwo cieszyńskie i południowe obszary księstw opolskiego i karniowskiego oraz południową część księstwa biskupiego nysko-otmuchowskiego (Dolny Śląsk). Powstała wówczas autonomiczna prowincja ze stolicą w Opawie – Śląsk Austriacki. Prusy cesarza Fryderyka II otrzymały księstwa opolskie, raciborskie, północną część księstwa opawskiego i karniowskiego. Początkowo ziemie te przyłączono do Dolnego Śląska, tworząc pruską Prowincję Śląską ze stolicą we Wroclawiu.

Kolejne reformy administracyjne wpłynęły na utworzenie nowej jednostki terytorialnej dla górnośląskiej Prowincji Śląskiej – rejencji górnośląskiej (późniejsza rejencja opolska). W efekcie II rozbioru Polski w 1793 r. w obrębie Królestwa Pruskiego znalazł się również obszar nad górną Wartą z Częstochową. W wyniku kolejnego rozbioru Polski w 1795 r. Prusy powiększyły obszar o małopolskie powiaty (cyrkule) siewierski (Będzin, Czeladź, Koziegłowy, Modrzejów, Mrzygłód, Niwka, Olsztyn, Siewierz i Sławków) i pilicki (Janów, Kromolów, Lelów, Ogrodzieniec, Pilica, Szczekociny, Włodowice i Żarki). Z przyłączonego terenu powstał Nowy Śląsk. W listopadzie 1807 r. obszar ten włączony został do Księstwa Warszawskiego (późniejsze Królestwo Polskie).

W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego północno-wschodnie obszary dzisiejszego województwa śląskiego znajdowały się na obszarze departamentów kaliskiego i krakowskiego (m.in. powiaty częstochowski, lelowski i pilicki). Po utworzeniu Królestwa Kongresowego w 1815 r. obszar ten wchodził w skład województw kaliskiego (obwód wieluński z powiatem częstochowskim) i krakowskiego (obwód olkuski z powiatami pilickim i lelowskim).

Po zakończeniu I wojny światowej o kształcie granic Śląska decydowały trzy państwa – Czechosłowacja, Niemcy i Polska. Dnia 15 lipca 1920 r. Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej wydał decyzję o utworzeniu województwa śląskiego z terenów Śląska, które zostaną włączone do Polski (chodziło o części dawnego austriackiego Śląska Cieszyńskiego i pruskiego Górnego Śląska). Województwo śląskie stało się samodzielną jednostką administracyjną w 1922 r. W jego skład weszło 9 powiatów wiejskich (bielski, cieszyński, katowicki, lubliniecki, pszczyński, rudzki, rybnicki, świętochłowicki, tarnogórski) oraz 3 powiaty miejskie (Bielsko, Katowice i Królewska Huta). W 1938 r. obszar województwa śląskiego powiększył się o tzw. Zaolzie (zachodnią część Śląska Cieszyńskiego).

Tereny północno-wschodnie dzisiejszego województwa śląskiego znalazły się w obszarze trzech województw: łódzkiego (część powiatu radomszczańskiego), kieleckiego (powiaty częstochowski, sosnowiecki, zawierciański) i krakowskiego (powiaty bielski, oświęcimski, żywiecki).

W październiku 1939 r. niemieckie władze okupacyjne utworzyły Rejencję Katowicką, włączając do niej obszar polskiego województwa śląskiego, a w listopadzie tego roku powiaty będziński i żywiecki. Całość była częścią Prowincji Śląskiej. Rok później wydzielono z niej Prowincję Górnośląską ze stolicą w Katowicach, składającą się z rejencji katowickiej i opolskiej. Pierwsza obejmowała powiaty będziński, żywiecki oraz miejski sosnowiecki, bielski, część olkuskiego, chrzanowskiego, wadowickiego. Druga została powiększona o powiaty zawierciański i zachodnią część częstochowskiego. Tym sposobem w rejonie górnośląskim znowu znalazły się tereny o proveniencji małopolskiej. Natomiast wschodnia część częstochowskiego znajdowała się na obszarze Generalnego Gubernatorstwa (dystrykt radomski).

Powojenne reformy administracyjne z lat 1950 i 1970 podzieliły historyczny obszar na województwa katowickie i opolskie, a w latach 1975–1999 na województwa katowickie, opolskie, bielskie i częstochowskie. Ostatnia reforma z 1999 r. powróciła do historycznej nazwy „województwo śląskie”, uwzględniając jednak w jego składzie

terytoria nieśląskie. Natomiast zachodnia część historycznego Górnego Śląska weszła w skład województwa opolskiego.

1) KRAJOBRAZY KULTUROWE

Na terenie województwa śląskiego wyodrębniono następujące grupy krajobrazów kulturowych o wartościach historycznych i zabytkowych kształtowanych w wyniku specyficznych form gospodarowania:

a) Krajobraz pocysterski

Obejmuje obszar położony we wschodniej części Kotliny Raciborskiej, kształtowany pod wpływem ponad 500-letniego gospodarowania zakonu cystersów, a następnie książąt raciborskich. Centrum obszaru stanowi miejscowość Rudy (miejsce lokalizacji klasztoru), położona nad rzeką Rudą, w otoczeniu dużego kompleksu leśnego. W skład zespołu klasztorowego wchodzi: średniowieczne claustum i kościół konwentualny, barokowa rozbudowa założenia, kaplica Maryjna, elewacja zachodnia kościoła, pałac opacki. W XIX w. zespół klasztorny został adaptowany na rezydencję książąt raciborskich, ogrody klasztorne przekształcono w park krajobrazowy.

Struktury przestrzenno-funkcjonalne ukształtowane w wyniku gospodarowania cystersów, a następnie książąt raciborskich widoczne są do dzisiaj. Z Rud w układzie promienistym rozchodzą się drogi przecinające tereny leśne i położone po zewnętrznej stronie obszarów leśnych tereny rolne. Towarzyszą im: leśniczówki, np. w Buku, Krasiejowie, Oborach, pocysterskie zespoły dworskie, np. w Łęczoku, Stodołach, Zwonowicach, łańcuchowe stawy rybne, pozostałości gorzelni, kopalń rud żelaza, kuźnic i hut, m.in. w Stodołach, Stanicy, Trachach, a także aleje i zespoły zieleni komponowanej, np. Park „Pod Dębem”, „Uroczysko Buk” oraz figury przydrożne i krzyże z Chrystusem malowanym na blasze.

b) Krajobraz jurajski

Obejmuje obszar położony na Wyżynie Częstochowskiej, zwanej też Jurą Krakowsko--Częstochowską, charakteryzujący się szczególnymi formami przyrodniczymi – urozmaiconą rzeźbą terenu, różnorodnością gleby, licznymi ostańcami skalnymi i jaskiniami. Ze względu na swoje walory obronne od pradziejów wykorzystywany był jako tereny osadnicze i obronne. Człowiek, gospodarując zgodnie z warunkami przyrodniczymi, stworzył tam mozaikę krajobrazów rolno-leśnych z rozrzuconymi niewielkimi miastami o charakterze małomiasteczkowym i wioskami zazwyczaj z czytelnym układem ruralistycznym.

W średniowieczu (wiek XIV) na wyniosłych ostańcach skalnych wzniesiono liczne zamki i strażnice warowne, uważane obecnie za najbardziej charakterystyczne obiekty krajobrazu Jury. Zamki te w ciągu XV i XVI w. były przebudowywane zgodnie z wymogami ówczesnej sztuki wojennej. W czasach nowożytnych, ze względu na zmiany sposobu walki, zamki były opuszczane i popadały w ruinę. W krajobrazie Jury zaznaczają się również inne obiekty zabytkowe, m.in.: klasztory, np. w Wancierzowie – obecnie w granicach Mstowa, Leśniowie – obecnie dzielnica Żarek, kościoły np. w Pilicy, Żarkach, Olsztynie, twierdza bastionowa np. w Pilicy, założenie pałacowo-parkowe wraz z obszarem krajobrazu komponowanego w Złotym Potoku, założenia dworskie oraz licznie zachowane obiekty budownictwa drewnianego.

c) Krajobraz gospodarki pasterskiej

Na południu województwa, na terenach górskich, rozciąga się specyficzny krajobraz kulturowy, ukształtowany w wyniku gospodarki pasterskiej. Cechą charakterystyczną tego obszaru są hale (polany trawiaste) wraz z baczkami rozsiane w partiach szczytowych wzniesień oraz wsie rozłożone w dolinach lub wzdłuż szczytów, zakładane najczęściej na prawie wołoskim. Na obszarze tym zachowało się dużo przykładów architektury drewnianej, zarówno świeckiej, jak i sakralnej, np. w Istebnej, Jeleśni, Milówce, Wiśle, Złatnej.

d) Krajobraz gospodarki stawowej

Obejmuje obszar Kotliny Raciborskiej, Kotliny Ostrawskiej, Doliny Górnej Wisły. Są to tereny podmokłe leżące na wododziale Odra – Wisła oraz w dolinach tych rzek i ich dopływów. Na tych terenach co najmniej od średniowiecza zakładano stawy przeznaczone do hodowli ryb. Obiekty te, w dużej części, zachowane są do

czasów współczesnych i nadal wykorzystywane dla celów hodowlanych. Niektóre z nich objęte są ochroną na podstawie ustawy o ochronie przyrody, np. w Łęczoku, Wielikacie.

d) Krajobraz górnictwa i hutnictwa kruszcowego oraz rudy darniowej żelaza

- Górnictwo kruszcowe na terenie Garbu Tarnogórskiego rozwijało się przede wszystkim wokół Tarnowskich Gór. Przynajmniej od XIII w. prowadzono tam eksploatację kruszców (srebro i ołów). Zachowane są ślady dawnej działalności górniczej w postaci: pól górniczych z piargami, warpami i hałdami, licznych sztolni, w tym najdłuższej „Sztolni Fryderyka”, drenującej wody z terenów wydobywania do rzeki Dramy.

- Górnictwo rudy darniowej żelaza sięga swymi korzeniami czasów starożytnych, większe ożywienie tej działalności miało miejsce w średniowieczu. Z późniejszego okresu zachowały się niewielkie zmiany rzeźby terenu, takie jak: piargi, warpie i hałdy. Ślady po kuźnicach znajdują się w okolicach Bytomia, Tarnowskich Gór, w rejonie lublinieckim, a także w dolinach Liswarty, Małej Panwi, Stoły, Bierawki i Rudy. Hutnictwo żelaza rozwijało się również w rejonie pasma rudonośnego Wieluń – Zawiercie. W krajobrazie widoczne są zabudowa i pozostałości zakładów wydobywczych, a także charakterystyczne hałdy. O prowadzonej dawniej działalności górniczej i hutniczej świadczą zachowane nazwy wielu miejscowości, np. Cynków, Huciska. Rozwój przemysłu przyczynił się do powstania m.in. Poręby, Zawiercia, Myszkowa i Częstochowy.

e) Krajobraz rolniczy o cechach historycznych

Obszary krajobrazu rolniczego o cechach historycznych to tereny położone na północnym wschodzie i północy województwa, wcinające się w okolicach Lublińca pomiędzy tereny leśne dolin Liswarty i Małej Panwi, położone na zachód od Tarnowskich Gór i Gliwic; położone w rejonie Raciborza; tereny rolnicze obszarów górskich.

Krajobrazy tych terenów są wypadkową panujących tam warunków przyrodniczych oraz stosunków społeczno-gospodarczych. Na przestrzeni wieków podlegały one ewolucji związanej z rozwojem kultury rolnej (trójpólowy system uprawy), tworzeniem się wielkiej własności ziemskiej od XV do XVI w. i uwłaszczeniem chłopów w XIX w. Teraz podlega przemianom czasów współczesnych. Wnętrza krajobrazu terenów rolniczych tworzą wyznaczone granicami lasów polany rozłogów pól i pastwisk, przecięte układem alei i dróg, strugami wodnymi, stawami, wilgotnymi łąkami. Węzłami kulturowymi tych obszarów są wsie i osady zaznaczone w krajobrazie przez skupiska dachów zabudowy wtopionej w korony drzew, nad którymi górują wieże kościołów.

f) Krajobraz leśny o cechach historycznych

Obszary kulturowego krajobrazu leśnego obejmują wszystkie lasy województwa śląskiego, w tym duże kompleksy leśne, takie jak: lasy Beskidu Śląskiego, Żywieckiego i Małego, lasy pszczyńskie i raciborskie, a także lasy w dolinie Małej Panwi i dolinie Liswarty. Intensywne antropogeniczne przemiany kompleksów leśnych rozpoczęły się w XIX w. i związane były z dużym zapotrzebowaniem na drewno w związku z rozwojem hutnictwa i górnictwa oraz przemysłu drzewnego. Stosowane, na dużych obszarach, zręby zupełne oraz wprowadzanie obcych gatunków dla uzyskania żądanych cech drewna spowodowały zmiany gatunkowe lasów. Pierwotne biocenozy leśne zachowały się jedynie w nielicznych trudno dostępnych rejonach.

g) Krajobraz XIX-wiecznego okręgu przemysłowego

Jest to obszar położony na Wyżynie Katowickiej, obejmujący jeden z największych XIX-wiecznych okręgów przemysłowych Europy. Należą do niego m.in. miasta: Będzin, Bytom, Chorzów, Gliwice, Katowice, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice i Zabrze. Charakterystycznymi elementami krajobrazu tego obszaru są:

- pochodząca w większości z przełomu XIX i XX w. zabudowa śródmiejska większych miast z ukształtowanymi wnętrzami urbanistycznymi, wybitnymi dziełami architektury i budownictwa, terenami zieleni miejskiej, np. w Bytomiu, Chorzowie, Gliwicach, Katowicach, Zabrzu,
- wiejskie układy funkcjonalno-przestrzenne pełniące funkcje miejskie, np. w Rudzie Śląskiej, Siemianowicach Śląskich, Świętochłowicach, dzielnicach większych miast,

- liczne budownictwo patronackie – osiedla i kolonie robotnicze. Były one często kształtowane w nawiązaniu do idei „miasta ogrodu” (Ebenezer Howard) lub jako kwartały zabudowy włączone w układ miejski,
- XIX-wieczne zespoły obiektów przemysłu ciężkiego, w tym zakłady obecnie niepracujące,
- tereny poprzemysłowe,
- obszary przekształcone w wyniku działań przemysłu, np. hałdy, wyrobiska, składowiska,
- liczne trasy przemysłowych linii kolejowych.

h) Krajobrazy miejskie

Stanowią obszary węzłowe krajobrazu otwartego. Obejmują tereny miast będące obszarem dużej koncentracji nawarstwień kulturowych. Teren ośrodka historycznego miasta oraz pierścień zabudowy śródmiejskiej z okresu historyzmu są obszarami nagromadzenia obiektów zabytkowych w dużej części chronionych przez wpis do rejestru zabytków. Stan zachowania historycznych przestrzeni miejskich jest różny i zależy od okresu oraz stopnia intensywności przemian dziejowych związanych z rozwojem funkcji miejskich.

2) HISTORYCZNE TRAKTY

1. „Dolina Odry” – najdawniejszy szlak handlowy przecinający dzisiejsze województwo śląskie, łączący południe i północ Europy Środkowej. Najważniejszym miastem tego szlaku, położonym w granicach dzisiejszego województwa śląskiego, jest Racibórz, wzmiankowany już przez Galla Anonima w 1108 r. jako wczesnośredniowieczny gród położony przy przeprawie przez Odrę. Trakty drogowe prowadzone były po obu stronach doliny rzeki w kierunku północ-południe. Odgałęzieniem tego szlaku był trakt z Raciborza w kierunku wschodnim do Krakowa przez Rybnik, Żory, Pszczynę.
2. „Strata Magna” – jeden z najważniejszych szlaków drogowych średniowiecza łączący Gniezno i Poznań z Krakowem. Prowadził przez miasta: Żarnowiec – gród wzmiankowany w 1100 r., Lelów – wzmiankowany w 1193 r., Mstów – wzmiankowany w 1193 r., Kłobuck i Krzepice. Droga ta w XV w. straciła swe znaczenie na rzecz nowego połączenia Wielkopolski z Krakowem przez Ogrodzieniec, Włodowice, Żarki, Częstochowę i dalej Kłobuck i Krzepice. Od tego szlaku w Żarkach odchodziła droga do Wrocławia przez Koziegłowy, Woźniki, Koszęcin, Lubliniec.
3. Trakty łączące zachodnią Europę ze Wschodem przez Wrocław i Kraków. Pierwszy – „górny” biegł przez Toszek, Pyskowitz, Bytom, Czeladź, Będzin i Sławków. Drugi – „dolny” przechodził przez Toszek, Pyskowitz, Gliwice, Mikołów i Bieruń.
4. Szlaki łączące Kraków z Wiedniem:
 „Trakt cesarski” – pierwsza bita szosa, zbudowana w latach 1776–1790, biegnąca przez Cieszyn, Skoczów, Bielsko. W Skoczowie trakt ten pokrywa się z wcześniejszym „traktem solnym”,
 „Gościniec kocierski” – bita szosa, zbudowana w latach 1784–1788, wytyczająca najkrótsze połączenie pomiędzy Krakowem i Wiedniem przez Przełęcz Kocierską, Żywiec, Miłówkę, Rajcę, Sól.
5. Droga doliną Olzy z Miłówki do Jabłonkowa.
6. Dawna droga z Żywca do Krakowa doliną Łękawki.
7. Połączenie Żywca z Bielskiem przez Kotlinę Żywiecką.
8. Szlak miedziany, inaczej droga Turzonów, z Żywca na Węgry doliną Koszarawy.

3) ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Stanowiska archeologiczne w województwie śląskim pochodzą z różnych okresów: od czasów najdawniejszych (paleolit środkowy) do współczesnych. Dotychczas zarejestrowano około 9 tys. obiektów. Funkcji większości (ponad 3 tys. stanowisk) nie da się sprecyzować. Wśród tych, o których wiemy nieco więcej, sporo jest osad otwartych (prawie 5 tys.), znacznie mniej cmentarzysk płaskich (250 szt.). Niewielką grupę stanowią m.in. widoczne na powierzchni ziemi grodziska, kurhany i jaskinie zamieszkałe przez człowieka.

Rezultatem prowadzonych od końca XIX w. prac archeologicznych, zarówno w trybie ratowniczym, jak i stacjonarnym, jest zbadanie setek stanowisk. Znaczne uprzemysławianie regionu od 150 lat spowodowało duże straty w dziedzictwie archeologicznym.

W 2. połowie XX w. badania prowadzone w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski wypełniły luki w wiedzy o osadnictwie niektórych rejonów, niemniej nie zmieniły zasadniczo dotychczasowych poglądów dotyczących koncentracji zasiedlenia w południowej części województwa (powiat raciborski) i nad Liswartą (powiat kłobucki). Dotychczas metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) przebadano około 80% województwa śląskiego. Niemal zakończono prace w dawnych województwach bielskim i częstochowskim. Pozostały jeszcze do zbadania niektóre obszary dawnego województwa katowickiego.

Rejestr zabytków archeologicznych zawiera 241 wpisów, w tym obozowiska, osady, cmentarzyska, grodziska, a także ruiny zamków i twierdz.

4) DZIEŁA BUDOWNICTWA OBRONNEGO

Do dzieł budownictwa obronnego należą starożytne, średniowieczne i nowożytne grody, zamki, wieże, mury miejskie, twierdze bastionowe, dwory, folwarki i klasztory otoczone murami, a także fortyfikacje XX-wieczne.

Z około 50 grodzisk, które do dziś zostały rozpoznane w terenie, do najbardziej znanych należy obiekt w Łubowicach użytkowany przez plemiona kultury łużyckiej. We wczesnej fazie średniowiecza (wieki VIII–IX) funkcjonował świetnie do dziś zachowany gród w Lubonii. Nie mniej znana jest warownia z XI–XIII w. założona na Ostrogu w Raciborzu. W późnym średniowieczu liczba gródków znacznie wzrosła. Porozrzucane są po całym obszarze województwa śląskiego.

Przekazy historyczne informują o dużej liczbie zamków i strażnic zbudowanych w granicach obecnego województwa śląskiego. Obiekty te były wznoszone od XIII do XVI w. Cztery zamki (Bytom – nieokreślona lokalizacja, Racibórz, Rybnik, Sławków) pochodzą z XIII wieku. Większość powstała w XIV w. (np. Będzin, Bielsko, Bobolice, Cieszyn, Chałupki, Częstochowa-Mirów, Grodziec, Kobiernice, Koziegłowy, Krzepice, Lelów, Łutowiec, Mirów, Olsztyn, Ostreżnik, Podzamcze, Ryczów, Siewierz, Skoczów, Smoleń, Suliszowice, Świerkianiec, Toszek, Udórz, Zawiercie-Morsko, Żarki-Przewodyszowice, Żarnowiec). Największe ich zgromadzenie znajduje się na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Dwa z wymienionych zamków (Ryczów, Żarnowiec) nie są wpisane do rejestru zabytków.

Na wiek XV datowane są warownie m.in. z Dankowa, Dziegielowa, Gliwic, Kończyc Małych, Mirowa, Pszczyny, Sosnowca-Sielca, Żywca i Grojca k. Żywca.

W XVI w. zbudowano obiekty m.in. w Chudowie, Kamieńcu, Lublińcu, Tarnowskich Górach-Tarnowicach Starych i Tworkowie.

Część zamków jest w ruinie, a większość pozostałych przebudowano. Kilku nie zlokalizowano. Funkcję kilkunastu budowli określanych w literaturze i opracowaniach archiwalnych jako zamki w rzeczywistości trudno ustalić. Wynika to z braku badań i ubogich danych źródłowych. W niektórych przypadkach możemy mówić o wieżach mieszkalnych. Takich obiektów było wiele, jednak położenie większości z nich do dziś nie jest znane.

Początki otaczania miast murami obronnymi sięgają późnego średniowiecza. Dane źródłowe wskazują, że istniały w następujących miastach, m.in.: Będzin, Bielsko, Bytom, Cieszyn, Czeladź, Częstochowa, Gliwice, Kłobuck, Lelów, Lubliniec, Pszczyna, Pyskowice, Racibórz, Skoczów, Sławków, Toszek, Wodzisław Śląski, Żory. W opasujących miasta murach znajdowały się baszty i bramy. Na zewnątrz system obronny wzmacniały czasami obwałowania ziemne i fosy. Większość obwarowań rozebrano w wiekach XVII–XIX. Do czasów dzisiejszych mury miejskie przetrwały częściowo m.in. w Żorach, Gliwicach.

W województwie śląskim zlokalizowano 5 twierdz bastionowych (Częstochowa, Danków, Krzepice, Łodygowice i Pilica) pochodzących z XVII w., z których dwie (Danków, Krzepice) powstały w miejscu zniszczonych zamków wcześniejszych.

Znane są także dwory obronne, m.in. w Czańcu, Jastrzębiu-Bziu Zameckim, Markłowicach. Stan badań nad tego typu obiektami jest absolutnie niewystarczający, a wiedza o nich nikła.

Szczególnym obiektem jest klasztor w Wancerzowie (obecnie w granicach Mstowa) obwarowany w XVII w.

Na terenie województwa śląskiego znajdują się największy i ciągle jeszcze najlepiej zachowany w Polsce kompleks fortyfikacji z okresu międzywojennego oraz znacząca część fortyfikacji niemieckich z okresu II wojny światowej. Fortyfikacje te rozmieszczone są nierównomiernie na obszarze od Częstochowy przez obszar aglomeracji katowickiej po rejon Cieszyna i Beskidy. Część środkową pasa fortyfikacji stanowi Obszar Warowny „Śląsk”, ciągnący się 60 km, od Przeczyc do rzeki Gostynki. W 1939 r. składał się z 175 budowli, w tym 9 punktów oporu. W Węgierskiej Górze znajduje się fort artyleryjski „Waligóra”. Stanowił samodzielną formację obronną południowo-zachodniego skrzydła Armii Kraków.

Niemieckie fortyfikacje zaczepno-obronne z lat 40-tych XX w. rozmieszczono na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej oraz pomiędzy Bytomiem i Tarnowskimi Górami.

5) HISTORYCZNE MIASTA

a) Zabytkowe zespoły urbanistyczne

W granicach województwa śląskiego znajduje się 46 miast historycznych. Większość z nich leży przy historycznych traktach. Duża część miast pozostających w granicach zaboru rosyjskiego po powstaniu styczniowym, ok. roku 1870, utraciła prawa miejskie i tylko niektóre z nich odzyskały je w XX w. W granicach województwa śląskiego znajdują się:

- 32 historyczne miasta posiadające obecnie prawa miejskie, których układ urbanistyczny wpisany jest do rejestru zabytków: Będzin – prawa miejskie 1358, Biała – prawa miejskie 1723, Bielsko – prawa miejskie przed 1327, Bieruń – prawa miejskie 1387 do 1742 i ponownie 1865 z nazwą Bieruń Stary, Bytom – prawa miejskie 1254, Czeladź – prawa miejskie przed 1399, w okresie 1870–1919 pozbawiona praw miejskich, Częstochowa – prawa miejskie przed 1377, Gliwice – prawa miejskie przed 1276 (1254?), Kłobuck – prawa miejskie 1339–1344 – okres lokacji, w okresie 1870–1919 pozbawiony praw miejskich, Koziegłowy – prawa miejskie 1402, w okresie 1870–1950 pozbawiony praw miejskich, Krzepice – prawa miejskie przed 1357, w okresie 1870–1919 pozbawione praw miejskich, Lubliniec – prawa miejskie 1300, Miasteczko Śląskie – prawa miejskie 1561, w okresie 1742–1866 oraz 1945–1963 pozbawione praw miejskich, od 1975 do 1994 w granicach Tarnowskich Gór, Mikołów – prawa miejskie 1547, Mysłowice – prawa miejskie przed 1360, w okresie 1744–1861 pozbawione praw miejskich, Pilica – prawa miejskie przed 1394, w okresie 1870–1994 pozbawiona praw miejskich, Pszczyna – prawa miejskie 1327, Pyskowice – prawa miejskie 1327, Racibórz – prawa miejskie przed 1235 (1211–1217?), Rybnik – prawa miejskie przed 1308, Siewierz – prawa miejskie przed 1304, Skoczów – prawa miejskie przed 1327, Sławków – prawa miejskie 1286, w okresie 1870–1958 pozbawiony praw miejskich, w latach 1975–1984 w granicach Dąbrowy Górniczej, Sośnicowice – prawa miejskie 1506, w okresie 1742–1853 pozbawione praw miejskich, Strumień – prawa miejskie 1482, Tarnowskie Góry – prawa miejskie 1526 (wolne miasto górnicze), Toszek – prawa miejskie przed 1309, Wodzisław Śląski – prawa miejskie przed 1257, Woźniki – prawa miejskie przed 1310 (1270?), Żarki – prawa miejskie przed 1382, lokowane ponownie w 1720 na nowym miejscu, w okresie 1870–1949 pozbawione praw miejskich, Żory – prawa miejskie 1272, Żywiec – prawa miejskie przed 1327 (po 1272).
- 7 historycznych miast, które utraciły prawa miejskie, ale ich układ urbanistyczny wpisany jest do rejestru zabytków: Janów – prawa miejskie 1696–1870, Mrzyglód – prawa miejskie, włączony w granice Myszkowa, Mstów – prawa miejskie 1278–1870, Olsztyn – prawa miejskie 1488–1870, Przysów, Włodowice – prawa miejskie utraciły 1870, Żarnowiec – prawa miejskie przed 1340, utrata praw miejskich 1869.
- 4 historyczne miasta posiadające obecnie prawa miejskie, których układ urbanistyczny nie jest wpisany do rejestru zabytków: Cieszyn – prawa miejskie przed 1263, Koniecpol – prawa miejskie 1443, w okresie 1870–1927 pozbawiony praw miejskich, Ogrodzieniec – prawa miejskie 1386, w okresie 1870–1973 pozbawiony praw miejskich, Szczekociny – prawa miejskie 1398, w okresie 1870–1923 pozbawione praw miejskich.
- 3 historyczne miasta, które utraciły prawa miejskie i ich układ urbanistyczny nie jest wpisany do rejestru zabytków: Kromolów – prawa miejskie przed 1389 do 1870, od 1977 włączony w granice Zawiercia,

Krzanowice – prawa miejskie 1265–1878, Łelów – prawa miejskie 1340–1870, w 1354 miasto przeniesione na obecne miejsce.

Układy zabudowy małomiasteczkowej zachowane są w historycznych miastach, m.in. Blachownia, Kromolów, Mstów, Przyrów, Siewierz, Szczekociny, Żarki, Żarnowiec.

b) Rozwój przestrzenny miast

Zachowane średniowieczne układy miast powstały zazwyczaj w wyniku lokacji na prawie niemieckim. Charakterystyczne dla miast śląskich jest zachowanie układu owalnicowego dróg (np. Bytom, Gliwice, Pyskowice, Wodzisław Śląski, Żory), wywodzącego się z wczesnodziejowych osad obronnych i grodów. Rozwój przestrzenny większości miast średniowiecznych następował powoli. Ze względu na zmiany geopolityczne lub przyrodnicze niektóre z nich upadały (np. Łelów, Włodowice). Do XIX w. sporadycznie prowadzono planową rozbudowę miast, np. w Szczekocinach realizowano układ miejski powiązany z osią barokowego założenia pałacowego. Podobne rozwiązania przygotowane były dla Pilicy.

Począwszy od połowy XVIII w. rozwój przemysłu pociągnął za sobą szybki rozwój osadnictwa. Miasta średniowieczne znajdujące się w zasięgu terenów związanych z przemysłem rozwijały się poza obszarem średniowiecznej zabudowy – z czasem tworząc mieszczańskie dzielnice śródmiejskie, realizowane wg planów regulacji miast (np. Bytom, Gliwice, Bielsko-Biała, Cieszyn). Na terenie aglomeracji górnośląskiej w rejonie największej koncentracji przemysłu wokół powstających zakładów przemysłowych powstawały nowe osiedla i kolonie robotnicze. Zabudowa o charakterze miejskim wchłaniała istniejące układy ruralistyczne. Funkcję centrum nowo powstających miast przejmowała wytyczana siatka ulic i placów (Chorzów, Katowice, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Zabrze). W latach dwudziestych XX w. w części niemieckiej Górnego Śląska planowano połączenie miast: Bytomia, Zabrze i Gliwic w jeden zintegrowany organizm – trójmiasto – zakomponowany wg nowoczesnych norm urbanistycznych. Projekty te zostały tylko częściowo zrealizowane, m.in. zachowana do dziś zabudowa placu Akademickiego w Bytomiu i założenie placu Kamilianów w Zabrzu. W okresie międzywojennym dalszej zorganizowanej rozbudowie podlegały również Katowice.

O rozwoju układu urbanistycznego Częstochowy obok rozwijającego się przemysłu zadecydował kult Jasnej Góry.

c) Zabudowa miejska przełomu wieków XIX i XX oraz okresu międzywojennego

Obecną zabudowę centrum miast aglomeracji wielkoprzemysłowej stanowią przede wszystkim kamienice mieszczańskie, wille i obiekty użyteczności publicznej z przełomu wieków XIX i XX. Najliczniej reprezentowane są kamienice w stylu historyzmu, zgodnie z kanonami ówczesnej mody nawiązujące do neogotyku i tradycji architektonicznych środowiska berlińskiego. Pojawiają się także kamienice eklektyczne z wpływami secesji widocznej głównie w elementach dekoracyjnych (np. Bytom, Chorzów, Gliwice, Katowice, Racibórz). Osobną grupę zabudowy tych miast stanowią tzw. familoki – oszczędne budownictwo ceglane, z czasem wzbogacone elementami dekoracyjnymi zaczerpniętymi z historyzmu. Natomiast na terenie Bielska-Białej i Cieszyna dużym bogactwem form zaowocowała secesja, nawiązująca do wzorów wiedeńskich. Liczną grupę stanowią tu obiekty secesyjne w zespole z tradycyjnymi stylami historycznymi. Oprócz wystroju secesyjnych fasad zachowało się również wiele elementów dekoracyjnych wystroju wnętrz budynków, głównie klatek schodowych (kafelki, balustrady, kraty, witraże, mozaiki, sztukaterie).

W okresie międzywojennym dobrze rozwijającym się miastem były Katowice. Obok Warszawy i Gdyni, stały się one trzecim ośrodkiem nowoczesnej myśli i praktyki architektonicznej w Polsce. Z tego okresu zachowały się okazałe gmachy użyteczności publicznej oraz domy mieszkalne. W latach 1923–1929 powstały monumentalny gmach Urzędu Wojewódzkiego i Sejmu Śląskiego oraz zespół domów dla urzędników przy ul. Reymonta. Natomiast kolejne realizacje powstałe w latach 1928–1939 należą już do architektury nowoczesnej (modernizm, funkcjonalizm). Wymienić tu należy Dom Oświaty – Biblioteka Śląska, Śląskie Techniczne Zakłady Naukowe, Syndykat Polskich Hut Żelaza, Polskie Radio itd. W Katowicach powstał jeden z pierwszych w kraju „drapacz chmur” na rogu ulic Żwirki i Wigury oraz Curie-Skłodowskiej. Podobny „drapacz chmur” powstał w latach dwudziestych w Chorzowie przy ul. Wolności/Zjednoczenia. Wiele obiektów z okresu międzywojennego

zachowało się także na terenie Bytomia, Gliwic i Zabrza. Należą tu m.in. dom jedwabiu Weichmanna w Gliwicach przy ul. Zwycięstwa – dzieło Ericha Mendelssohna, gmach Muzeum Górnos Śląskiego czy kompleks łaźni miejskiej w Bytomiu oraz osiedle mieszkaniowe przy pl. Słowiańskim w Zabrzu. Zachowane zaś w Bielsku-Białej kamienice i gmachy użyteczności publicznej, odchodzące już od wzorów wiedeńskich, skłaniają się w kierunku form wywodzących się z Krakowa.

d) Wille miejskie

Wiek XIX stworzył – szczególnie na Górnym Śląsku – nowy typ domu mieszkalnego przeznaczonego dla elity przemysłowo-handlowej. Były to wille otoczone ogrodem usytuowane najczęściej przy zakładach przemysłowych właścicieli. Powstawały one głównie w 2. połowie XIX w., ale również w XX w. aż do lat 30-tych, kiedy prezentowały już style współczesne, jak np. modernizm i funkcjonalizm. Projektowane były przede wszystkim przez architektów polskich.

W Katowicach zachowane wille to m.in. willa architekta Juliusza Haasego przy ul. Warszawskiej, willa braci Goldstein przy pl. Wolności, willa przy ul. Wojewódzkiej projektu F. Schustera, willa przy ul. Warszawskiej projektu Ignacego Grünfelda. Z późniejszych lat 20-tych wille architekta Tadeusza Michejdy przy ul. J. Poniatowskiego w stylu modernizmu i funkcjonalizmu przy ul. Bratków i Kilińskiego.

W Bytomiu zachowały się m.in. ciekawy zespół willowy przy ul. Olejniczaka oraz willa przy ul. Wrocławskiej; w Gliwicach np. dawna willa przemysłowca Oskara Caro (obecnie siedziba muzeum przy ul. Dolnych Wałów); w Chorzowie wśród wielu przykładów założeń willowych wyróżnić trzeba obiekt przy ul. Powstańców (zwany willą Mościckiego), wille dyrektorów ówczesnej Huty „Bismarck” przy ul. Batorego oraz willę przy ul. Sobieskiego, zwaną willą parkową.

Wraz z rozwojem przestrzennym Bielska-Białej na przełomie wieków XIX i XX powstawało wiele obiektów willowych w samym mieście, jak również na jego obrzeżach, m.in. neorenesansowa willa przy ul. Mickiewicza, neobarokowa willa Karola Wenzla przy ul. Krasickiego czy willa przy ul. Słonecznej. Natomiast willa na rogu ulic Laskowej i Olszówki jest typowym przykładem architektury willowej typu *cottage*.

Część zachowanych założeń willowych wpisana została do rejestru zabytków.

e) Zespoły fabryczno-rezydencjonalne

Zespoły fabryczno-rezydencjonalne występują m.in. w Sosnowcu, Bielsku-Białej i w Częstochowie. Charakteryzują się one powiązaniem funkcjonalno-przestrzennym fabryki, osiedla robotniczego i pałacu właściciela. Najlepszym przykładem takiego rozwiązania jest zespół stworzony przez Henryka Dietla w Sosnowcu, którego budowę rozpoczęto w roku 1879. Złożony jest on z fabryki, rezydencji, parku, kaplicy luterkańskiej, szkoły i domów dla robotników. Innym przykładem może być zespół rezydencjonalny rodziny Schönow w Sosnowcu-Środuli, składający się z pałacu i zabudowań fabryki przędzalni wełny chesankowej.

Charakterystycznym przykładem zespołu fabryczno-rezydencjonalnego w Bielsku-Białej jest zespół wybudowany w 1860 r. przez Adolfa Mänhardta, składający się z gmachu fabryki i usytuowanych przed nim dwóch bliźniaczych budynków willowych.

f) Budownictwo patronackie

Na terenie województwa śląskiego – szczególnie w obszarze aglomeracji górnośląskiej – znajdowało się ok. 200 osiedli patronackich, takich jak kolonie i osiedla robotnicze. O koloniach można mówić wtedy, gdy mamy do czynienia z małym zespołem budynków mieszkalnych. Większe zespoły, do których należą również budynki użyteczności publicznej, to osiedla. Historia tego rodzaju budownictwa sięga końca XVIII w. i wiąże się z kierowaną przez państwo pruskie wieloletnią akcją zasiedlania przez osadników z Prus ziem m.in. Prowincji Śląskiej – tzw. osadnictwo fryderycjańskie. Kolonie te były niewielkie i zakładano je w pobliżu istniejących osad. Najstarsza kolonia robotnicza znajduje się w Chorzowie przy ul. Kalidego, a została założona w 1798 r. dla robotników Królewskiej Huty.

Obecnie tylko ponad dwadzieścia osiedli patronackich objętych jest ochroną konserwatorską. Inne zespoły nie są chronione, chociaż mają duże walory urbanistyczne i architektoniczne. Projektantami osiedli i kolonii byli znani architekci, m.in. Bruno Taut, Karl Henrici, Hans von Poellnitz, Georg i Emil Zillmannowie, Hans Poelzig i William Müller. Największe i najciekawsze realizacje w zakresie budownictwa patronackiego powstały m.in. w dzisiejszych miastach: Bytomiu, Chorzowie, Czerwionce-Leszczynach, Gliwicach, Katowicach (np. Giszowiec, Murcki, Nikiszowiec), Knurowie, Mysłowicach, Rudzie Śląskiej, Rybniku, Siemianowicach, Świętochłowicach, Wodzisławiu i Zabrze.

Na terenie Bielska w wyniku procesu uprzemysłowienia pod koniec XIX w. powstało kilka osiedli robotniczych. Kolonie najstarszych domów robotniczych skupiają się przy ul. Michałowicza i przyległych: Robotniczej i Kamińskiej. Rozbudowywane były później w latach 1903–1905.

6) ZABYTKI TECHNIKI

Województwo śląskie jest największym skupiskiem zabytkowych obiektów przemysłowych w Polsce. Zabytki techniki województwa stanowią integralną część jego dziedzictwa kulturowego.

Od czasów starożytnych na terenach obecnego województwa śląskiego rozwijało się górnictwo kruscowe, m.in. srebra i ołowiu (Bytom, Katowice-Bogucice, Tarnowskie Góry, Toszek) oraz górnictwo rudy darniowej żelaza (rejon dolin rzecznych Liswarty, Małej Panwi, Stoły, Bierawki, Rudy oraz pasmo rudonośne Wieluń – Zawiercie). Do XIV w. przetrwało kuźnictwo leśne z ziemnymi ogniskami dymarskimi, rozwijającymi się następnie w kuźnie warsztatowe z murowanymi piecami dymarskimi, a potem w kuźnie nadrzeczne wykorzystujące energię wodną.

Również cystersi, przybyli na Śląsk w XIII w., oprócz prowadzenia gospodarki rolnej, leśnej i hodowlanej, zajmowali się górnictwem i hutnictwem. Bogate w rudę darniową dobra klasztorne dostarczały surowca do kuźnic cysterskich w Trachach (gm. Sośnicowice) i Stanicy (gm. Pilchowice). Za sprawą cystersów rozwinęło się także hutnictwo szkła.

W połowie XVIII w. rozwój przemysłu w Europie przyniósł znaczne zmiany społeczno-ekonomiczne na Górnym Śląsku. Bogate w surowce tereny pokryły kopalnie i huty. Wraz z rozwojem przemysłu ciężkiego w XIX w. powstawały nowe miasta, w których rozwijały się również inne gałęzie przemysłu. W austriackiej części Śląska symbolem industrializacji było Bielsko, w którym powstawały przeważnie fabryki włókiennicze. Rozwój przemysłu wymusił rozbudowę infrastruktury, aby sprostać potrzebom rozwijającego się transportu surowców i gotowych wyrobów. Powstawały nowe trasy i dworce kolejowe. Przez cały XX wiek hutnictwo na Śląsku pod względem rozwoju technologicznego znajdowało się w czołówce europejskiej. W tym samym okresie górnictwo, integralnie związane z hutnictwem, ulegało znaczącym przeobrażeniom, m.in. na skutek rozwoju techniki wydobywania węgla. Koncentracja XIX-wiecznego przemysłu, a także kierunki panujące w gospodarce polskiej po 1945 r. spowodowały, że jeszcze pod koniec XX w. funkcjonowało wiele historycznych zakładów posiadających zabytkowe maszyny, urządzenia i całe ciągi technologiczne. Wraz z zachodzącymi obecnie procesami restrukturyzacji przemysłu, które rozpoczęły się w latach 90. XX wieku, a co za tym idzie ze zmianami własnościowymi i likwidacją dotychczas funkcjonujących zakładów, nastąpił proces ich dewastacji. Wiąże się to ze złomowaniem historycznych maszyn oraz wyburzaniem budynków. Przykładem zachowania dziedzictwa przemysłowego poprzez jego adaptację do nowych funkcji, np. Browar Mokrskich w Katowicach-Szopienicach, Szyb „Wilson” w Katowicach-Janowie, kopalnia „Murcki” w Katowicach. Zabytki techniki mogą także stać się atrakcjami turystycznymi, pod warunkiem przeprowadzenia ich rewaloryzacji i przystosowania do celów edukacyjnych, rekreacyjnych i kulturowych.

Społeczeństwo ma coraz większą świadomość wartości dziedzictwa przemysłowego, powstają liczne organizacje działające na rzecz zachowania dziedzictwa przemysłowego, np. Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Tarnogórskiej, Stowarzyszenie „Pro Futuro” na Rzecz Restauracji i Propagowania Sztolni „Królowa Luiza” w Zabrze, Stowarzyszenie Zabytkowej Kopalni „Ignacy” w Rybniku-Niewiadomiu, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Przemysłu Hutniczego – Komisja Historii i Ochrony Zabytków Hutnictwa, Polski Komitet Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH. Ponadto tworzone są i działają placówki muzealne i paramuzealne poświęcone dziedzictwu technicznemu, a w wielu muzeach miejskich i regionalnych istnieją działy prezentujące

przykłady kultury technicznej. Wśród najważniejszych można wyliczyć m.in. Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu z oddziałem Skansen Górniczy „Królowa Luiza” i „Szybem Guido”, Muzeum w Rybniku, Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa im. Jana Jarockiego w Ustroniu, Muzeum Piwowarstwa w Tychach, Muzeum w Gliwicach – Oddział Odlewnictwa Artystycznego, Muzeum Techniki i Włókiennictwa, Dom Tkacza – oddziały Muzeum w Bielsku-Białej, Muzeum Prasy Śląskiej w Pszczynie.

Pośród zabytków techniki województwa śląskiego najwięcej reprezentuje branżę górnictwem. Górnictwo stanowiło bazę paliwową dla pozostałych gałęzi przemysłu. Od końca XVIII do lat 70. XX wieku. nastąpił intensywny rozwój tej branży. Szczególnie cenne z racji wieku oraz z punktu widzenia architektury i techniki są obiekty powstałe w środkowym okresie rozwoju górnictwa, tj. w 2. połowie XIX wieku. oraz w początkach XX wieku, m.in. Kopalnia Rud Srebrnośnych i Sztolnia Czarnego Pstrąga w Tarnowskich Górach; kopalnia „Królowa Luiza”, kopalnia „Guido”, Główna Kluczowa Sztolnia Dziedziczna w Zabrzu, kopalnia „Pstrowski” w Zabrzu-Mikulczycach; kopalnia „Ignacy”, dawniej „Hoym” w Rybniku; kopalnia „Marcel” w Radlinie; kopalnia „Saturn” w Czeladzi; szyb „Pułaski” kopalni „Wieczorek” w Katowicach-Szopienicach; szyb „Bartosz” kopalni „Katowice”, kopalnia „Murcki” w Katowicach; szyb „Elżbieta” kopalni „Polska” w Chorzowie; szyb „Andrzej” w Rudzie Śląskiej-Wirku; szyb „Franciszek” w Rudzie Śląskiej.

Drugą, silnie rozwiniętą, branżą jest hutnictwo. Do jego rozwoju przyczyniła się budowa wielkiego pieca w Królewskiej Odlewni Żeliwa w Gliwicach (obecnie GZUT S.A.) w 1796 r. Jego współautorem był John Baildon. Istnienie tej huty wywarło znaczący wpływ na oblicze społeczno-gospodarcze Śląska, gdyż była ona ważnym elementem tworzonego przez państwo pruskie nowoczesnego zagłębia przemysłowego. Dzięki swojemu pionierskiemu charakterowi pod względem techniki i organizacji oraz dzięki profilowi produkcji rola huty daleko wykraczała poza granice regionalne. Kolejną, po gliwickiej, hutą fundowaną przez króla była „Królewska Huta” w Chorzowie. Na wzór zakładów rządowych w XIX w. powstawały prywatne huty żelaza, w których sąsiedztwie powstawały kopalnie węgla. Pośród zabytków hutniczych znajdują się liczne, które posiadają wartości historyczne czy artystyczne, są to m.in. budynek dawnej siłowni huty „Bobrek” w Bytomiu; „Huta Częstochowa” w Częstochowie; „Huta Bankowa” w Dąbrowie Górniczej; „Huta Łabędy” w Gliwicach; huta „Baildon” w Katowicach; zabudowania dawnej huty cynku „Uthemann” na terenie dzisiejszej Huty Metali Nieżelaznych w Katowicach-Szopienicach; Zakłady Metalurgiczne „Wełnowiec” w Katowicach-Wełnowcu; wieża wsadowa „Gichta” huty „Waleska” w Palowicach; wieża wyciągowa do wsadu wielkopieczowego w Porębie; zespół zabudowań walcowni cynku w Zakładach Metalurgicznych „Silesia” w Świętochłowicach-Lipinach; zabudowa dawnej „Huty Paprockiej” w Tychach-Paprocach; huta „Klemens” i „Teresa” w Ustroniu; zespół zabudowań „Huty Zabrze” w Zabrzu.

Rozwijający się przemysł wymógł powstawanie inwestycji pomocniczych, z których najważniejszą był Kanał Kłodnicki, łączący zabrzańskie kopalnie z Królewską Odlewnią Żeliwa w Gliwicach, a poprzez Odrę z innymi terenami państwa pruskiego. Kanał Kłodnicki rozpoczęto budować w 1792 r., oddano do użytku w 1822 r. Do dnia dzisiejszego czytelne są w terenie fragmenty kanału i urządzenia hydrotechniczne, zwłaszcza u jego wylotu w Kędzierzynie-Koźlu-Porcie. Kolejnym traktem wodnym jest Kanał Gliwicki, który wraz z sześcioma śluzami był budowany w latach 1933–1940. Kanał ma długość 40,6 km, jego największa śluza to „Dzierżno” (koło Pyskowic), która jest jedną z największych tego typu konstrukcji w kraju.

W 2. połowie XIX w. na skutek eksploatacji górnictwa następował odpływ wód do wyrobisk górniczych. Spowodowało to zanikanie wody w studniach przydomowych. Dodatkowo sytuację pogarszała ciągle powiększająca się liczba ludności. Rozpoczęto poszukiwania wiertnicze, których rezultatem było znalezienie zasobów wody w okolicach wsi Zawada, gdzie powstał Zakład Produkcji Wody „Zawada” w Karchowicach. Inne zabytkowe zespoły to m.in.: Zakład Produkcji Wody „Staszic” w Tarnowskich Górach; Zakłady Wodociągów i Kanalizacji w Raciborzu; oczyszczalnia ścieków w Bytomiu; Muzeum Techniki Sanitarnej w Gliwicach; żelbetowa zapora wodna i hydroelektrownia w Porąbce (1928–1937); urządzenia hydrotechniczne w dawnej fabryce tektury w Czańcu (gm. Porąbka).

Liczną grupę zabytków, biorąc pod uwagę nowatorstwo konstrukcyjne, formę i detal architektoniczny, stanowią wieże ciśnień. Pośród nich można wymienić m.in.: wieżę kominowo-wodną przy ul. Strzelców Bytomskich w Chorzowie; wieżę wodną przy ul. Korczaka w Katowicach, wzniesioną przez G. i E. Zillmannów w 1912 r.; wieżę wodną w Katowicach-Giszowcu; wieżę wodną na terenie dworca PKP w Katowicach; wieżę kominowo-wodną na

terenie szpitala klinicznego w Zabrze, zaprojektowaną przez A. Hartmanna; wieżę wodną przy ul. Zamoyskiego w Zabrzu, pochodzącą z lat 1909–1911; ponadto liczne wieże wodne w Rybniku, Gliwicach, Świętochłowicach.

W XIX w. nastąpił także gwałtowny rozwój sieci kolejowej, w 1846 r. została uruchomiona linia kolejowa Mysłowice–Wrocław, w 1855 r. linia kolejowa Bohumin–Oświęcim, w 1859 r. powstało odgałęzienie linii kolei warszawsko-wiedeńskiej. Wtedy wybudowano dworce kolejowe, m.in. w Bielsku-Białej, Chorzowie-Batorym, Katowicach, Rudzie Śląskiej-Chebzu, Rybniku-Paruszowcu, Sosnowcu, Sosnowcu-Maczkach, Zawierciu. Powstawały także koleje wąskotorowe, m.in. na trasach: Tarnowskie Góry – Rudy, Bytom-Karb – Chorzów, Bytom – Miasteczko Śląskie. Do dnia dzisiejszego zachowały się liczne budynki, torowiska oraz tabor, a wieloma z nich opiekują się powstające muzea i skanseny, np.: Górnośląskie Koleje Wąskotorowe w Bytomiu, Skansen Kolei Wąskotorowej w Rudach, Skansen Taboru Kolejowego w Pyskowicach.

W Bielsku-Białej, Częstochowie i Sosnowcu rozwinął się przemysł włókienniczy. W XIX w. powstawały liczne przędzalnie, tkalnie, farbiarnie. Do najważniejszych zakładów należą m.in.: Fabryka Adolfa Mänhardta, fabryka sukiennicza Franza Vogta (obecnie Urząd Miejski), tkalnia Fryderyka Tyslovitza w Bielsku-Białej; Przędzalnia Czesankowa „Wełnopol”, Częstochowskie Zakłady Przemysłu Wełnianego „Elanex” w Częstochowie; Sosnowiecka Przędzalnia Czesankowa „Politex” w Sosnowcu. W dawnej fabryce sukna Büttnera w Bielsku-Białej powstało Muzeum Przemysłu i Techniki Włókienniczej, które wraz z „Domem Tkacza” stanowią oddziały Muzeum w Bielsku-Białej.

Unikatowym w skali Europy zabytkiem techniki łączności jest zespół radiostacji w Gliwicach. Zespół składa się z trzech budynków i drewnianego masztu. W budynku głównym radiostacji nadawczej zachowała się oryginalna aparatura. Najcenniejszym obiektem kompleksu jest wieża telekomunikacyjna z 1933 roku, która obecnie jest najwyższą tego typu budowlą na świecie. Wieża ma wysokość 110,7 m, została wzniesiona jako przestrzenna konstrukcja kratowa w całości z drewna modrzewiowego. Wszystkie połączenia wykonano na śruby i sworznie mosiężne. Jest chroniona ze względu na wartości inżynierskie i historyczne (miejsce słynnej „prowokacji gliwickiej”).

Ciekawymi przykładami zachowanego przemysłu drzewnego są, m.in.: Zakłady Przemysłu Zapalczanego w Częstochowie powstałe w latach 1880–1882, z czynną linią technologiczną pochodzącą z lat 30. XX wieku (w 2002 r. utworzono Muzeum Produkcji Zapalek); tartak w Katowicach-Murckach pochodzący z XIX wieku.

Na terenie województwa śląskiego znajdują się również zabytki przemysłu papierniczego, są to m.in.: Żywieckie Zakłady Papiernicze „Solali” w Żywcu; fabryka tektury w Czańcu (gm. Porąbka) i dawna fabryka tektury w Kopcu (gm. Kłobuck).

Do cennych obiektów przemysłu i techniki należy także zespół zabudowań dawnej cementowni „Grodziec” w Będzinie. Cementownia powstała w 1856 roku, była jednym z pierwszych tego typu obiektów w Europie, dostarczała cementu do realizacji prac budowlanych związanych z budową kolei warszawsko-wiedeńskiej. Inne zabytki przemysłu cementowo-wapienniczego to m.in.: cementownia w Jaworznie-Szczakowej, wapienniki w Dąbrowie Górniczej-Strzemieszycach, Mikołowie-Mokrem, Mysłowicach-Krasowych, Tarnowskich Górach, Sosnowcu.

Zachowały się także liczne zabytki przemysłu energetycznego powiązanego z innymi dziedzinami przemysłu. Są to m.in.: elektrownia „Szombierki” i elektrownia „Miechowice” w Bytomiu; elektrownia na terenie kopalni „Anna” w Pszowie; elektrownia „Jaworzno III” w Jaworznie; elektrownia „Chorzów” S.A. w Chorzowie; elektrownia „Zabrze” w Zabrzu; elektrownia kopalni „Hrabia Renard” w Sosnowcu. Na terenie elektrowni „Łaziska” w Łaziskach Górnych w 2002 r. otwarto Muzeum Energetyki, które gromadzi eksponaty dawnej energetycznej kultury technicznej, m.in. lampy, żarówki, liczniki, silniki.

W województwie śląskim zachowało się także wiele zabytków przemysłu spożywczego. Pośród nich najliczniejszą grupę stanowią browary, które są nadal użytkowane. Najstarszym z nich jest browar zamkowy w Raciborzu, który był wzmiankowany już w XVI w. Z kolei największy jest browar Książęcy w Tychach. Na jego terenie zachowało się wiele budynków z końca XIX i początku XX w., m.in. słodownia, warzelnia, bednarnia ze stolarnią, kasyno, willa dyrektora. W 2004 r. zostało otwarte Muzeum Piwowarstwa, mieści się ono w budynku

dawnej kaplicy ewangelickiej, pochodzącym z około 1820 r. Inne browary to m.in.: browar w Cieszynie; Browar Mokrskich w Katowicach-Szopienicach; browar w Żywcu, założony w połowie XIX w. przez Albrechta Fryderyka Habsburga. Drugą gałęzią przemysłu spożywczego licznie reprezentowanego jest przemysł spirytusowy. Na terenie województwa znajduje się duża liczba gorzelni (z czego tylko część jest czynna). Usytuowane są one głównie na terenach założen pałacowo-(lub dworsko-)-parkowych i folwarcznych, m.in. w Cieleńnikach (gm. Dąbrowa Zielona), Dzimierzu (gm. Lyski), Frelichowie (gm. Chybie), Kochcicach (gm. Kochanowice), Simoradzu (gm. Dębowiec) i Świbiu (gm. Wielowieś). Ponadto zachowały się: dawna winiarnia w Raciborzu założona w 1872 r.; fabryka rumu i likierów Arnolda Grossa w Bielsku-Białej powstała w 1854 r.

Warte wymienienia są także inne zabytki, m.in.: mennica w Cieszynie (1719); Porcelana Śląska S.A. w Katowicach-Bogucicach (powstała w 1920 r., od 1929 r. jako „Giesche” Fabryka Porcelany S.A.); Centralne Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach (założone w 1975 r., posiada liczne eksponaty dokumentujące rozwój techniki pożarniczej od połowy XIX w. do dnia dzisiejszego) oraz fabryka fajek we wsi Zborowskie (gm. Ciasna), która rozpoczęła pracę w 1753 r.

Odrębną, liczną grupę zabytków techniki stanowią przykłady przemysłu wiejskiego. Są to występujące na terenie całego województwa: młyny (m.in. Kluczo, gm. Przystajń; Rybarzowice, gm. Buczkowice; Sławków, Lgota Nadwarcie gm. Koziegłowy), spichlerze (m.in. Bytom-Stolarzowice; Hadra, gm. Herby; Gliwice; Mizerów, gm. Suszec; Świbie, gm. Wielowieś), kuźnie (m.in. Kozłów; Miłówka; Pszczyna-Rudołtowice), wiatraki (m.in. Grzawa, gm. Miedźna), a także pstrągarnia w Złotym Potoku, założona na rzece Wiercicy w 1881 r. przez Edwarda Raczyńskiego, która była pierwszą w Europie niziną hodowlą pstrąga (czynna do dzisiaj).

7) HISTORYCZNE WSIE

Układy ruralistyczne w województwie śląskim były kształtowane na kanwie zróżnicowanych warunków środowiska przyrodniczego oraz uwarunkowań społeczno-gospodarczych i ustroju prawnego historycznych ziem województwa. Na przestrzeni lat podlegały przekształceniu, rozbudowie, zatarciu. Niemniej w wielu wsiach można odczytać ich pierwotny kształt.

Za kształt wsi o najstarszej genezie uważa się okólnice. Ślady tego typu kształtu można odczytać np. w Dzimierzu (gm. Lyski), Żyglinie (dzielnica Miasteczka Śląskiego). Cechą charakterystyczną tego układu jest okólny układ dróg wywodzący się jeszcze z archaicznej, obronnej lokalizacji domostw skupionych przy kolistym placu. Z kształtem tym związany jest promienisty układ rozłogów pól. Częściowo zachowane fragmenty takiego układu możemy znaleźć np. we wsi Lyski.

Na terenie województwa zachowało się wiele kształtów wsi sięgających średniowiecza. Są to np. wsie pasmowe – ulicówki, np. Pstrężna (gm. Lyski), wielodrożnice – wieś kupowa, np. Grabowa (gm. Łazy), wieś śródpalcowa, np. Lyski, oraz wieś sakowa, np. Wiry, z rozchodzącymi się w trzech kierunkach niwami pól. Wsie lokowane na surowym korzeniu najczęściej przybierały postać owalnicy z łanowym układem pól, np. Łany Wielkie (gm. Sośnicowice), lub łańcuchówki, np. Miedźna. Szczególną odmianą owalnicy jest wieś z prostokątnym placem zwanym „nawsie”, np. Ciągowice (gm. Łazy). Powstawały też wsie folwarczne, np. Hadra (gm. Herby). Od XVI w. rozpoczęło się zasiedlanie terenów górskich. Mamy tu do czynienia z tzw. osadnictwem wołoskim, np. Istebna. W okresie reformy rolnej powstawały nowe zespoły zabudowy kmiecy (bauerskiej), np. w Kobiórze, zazwyczaj w formie widlicy. Od XVIII w. rozwijało się także budownictwo fryderycjańskie z regularnymi kształtami wsi i tzw. kolonialne.

Wsie zawsze lokalizowano nad wodą, np. źródłem, potokiem. We wsiach znajdowały się stawy wiejskie. Przy niektórych wsiach powstawały stawy rybne, np. Pstrężna (gm. Lyski), Lyski, lub zbiorniki małej retencji, np. na Stole w gminie Tworóg. W okresie reformy rolnej niektóre nowo powstające zespoły, np. o kształcie widlicy, wyposażone były w systemy oczyszczania i odprowadzania ścieków przez staw tzw. kaczok do płynącego opodal strumienia.

Podstawowym elementem układu wiejskiego jest zagroda. Przez wieki była ona miejscem pracy rolnika. Podlegała ewolucji, dostosowując się do poziomu rozwoju cywilizacyjnego, kultury rolnej i warunków społeczno-politycznych. Na terenie województwa występuje wiele różnych rodzajów zagród. Do najbardziej

charakterystycznych można zaliczyć zagrody „śląską” i tzw. bauerską, występujące w zachodniej części województwa, zagrody wołoskie, związane z osadnictwem wołoskim, a także zagrody „okólne” z terenów Jury Krakowsko-Częstochowskiej (np. gm. Niegowa).

8) ZESPOŁY SAKRALNE I KLASZTORNE, CMENTARZE, KAPLICZKI, KRZYŻE PRZYDROŻNE I POKUTNE

a) Zespoły sakralne

Do dzieł architektury sakralnej murowanej znajdującej się na terenie województwa śląskiego zaliczamy m.in.: katedry, kościoły, założenia kościelne i klasztorne, plebanie, krzyże przydrożne, krzyże pokutne, kapliczki oraz cmentarze (kaplice cmentarne, kaplice grobowe, nagrobki).

Do naszych czasów zachowała się nieliczna grupa świątyń romańskich. Do najstarszych obiektów sakralnych zaliczymy np.: kaplicę w kształcie rotundy w Cieszynie z 1. połowy XI w., kościół cmentarny w Siewierzu-Kuźnicy Świętojańskiej p.w. św. Jana Chrzciciela z 1. połowy XII w., przebudowany w XVII w., kościół w Gieble p.w. św. Jakuba z XII w.

Z budowli gotyckich na uwagę zasługują m.in. kaplica zamkowa w Raciborzu z XIII w., kościół pocysterski w Rudach z XIII w. oraz późnogotycki kościół w Gliwicach p.w. Wszystkich Świętych z przełomu wieków XV i XVII. Większość zachowanych obiektów z okresu gotyku utraciła już pierwotny styl w wyniku późniejszej przebudowy w okresie renesansu i baroku. Mimo iż ulegały przekształceniom, w każdym można doszukać się fragmentów z pierwszego etapu budowy. Najczęściej są to wielobocznie zamknięte prezbiteria (np. Lelów, Złoty Potok), oskarpowane ściany czy detale architektoniczne (np. Kłobuck, Krzepice), a w kościele w Koziegłowach, Sierotach polichromia gotycka. Zachowały się również gotyckie wnętrza, m.in. w kościele św. Stanisława w Starym Bielsku. Śladem późniejszych przekształceń są czworoboczne renesansowe kaplice, dostawione do gotyckich świątyń, np. kościół w Żywcu p.w. Narodzenia NMP z XV w.

Styl późnogotycki z wyraźnymi już cechami renesansowymi reprezentują m.in. kościoły w Lubczy (XV/XVI w., przebudowany na początku XX w.), Żarkach-Leśniewie (z końca XVI w.) i Woźnikach (z początku XVII w.). Budowlą sakralną o najlepiej zachowanych cechach renesansowych jest kościół w Dąbrowie Zielonej, zbudowany na planie krzyża greckiego, z kopułą na skrzyżowaniu nawy i ramion transeptu.

Barok nie rozwinął i nie wzbogacił architektury kościelnej na terenach Górnego Śląska. Cechowały go umiar i spokojniejsze formy, np. fasada kościoła pojezuickiego w Cieszynie. Silniej zaznaczył się jedynie w bogatych wnętrzach, m.in. w kaplicy Mariackiej przy kościele cystersów w Rudach. Natomiast na obszarze północno-wschodnim obecnego województwa śląskiego zachowały się liczne kościoły barokowe, powstałe w okresie kontrreformacji, wzniesione z inicjatywy magnatów oraz zakonów paulinów, dominikanów i bernardynów. Przykładami takimi są m. in. kościół p.w. Świętej Trójcy w Koniecpolu (1633–1640), renesansowo-barokowy kościół w Mrzygłodzie (1653–1662), bogate rozwiązanie przestrzenne kościoła bernardynów w Świętej Annie (1609–1668) oraz kościół w Dankowie (1650). Najwybitniejszym pomnikiem architektury barokowej jest zespół klasztorny oo. paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Jego przebudowa w XVII i XVIII w. była dziełem artystów związanych z głównymi ośrodkami kulturalnymi Rzeczypospolitej i nadała zespołowi klasztornemu – rozbudowywanemu od XIV stulecia po wiek XX – okazały barokowy charakter. Wzniesiono skrzydła północne, zachodnie i południowe wraz z Salą Rycerską. Odbudowano zniszczoną pożarem trójnawową bazylikę, którą ozdobiła bogata dekoracja Karola Dankwarta. W latach 1614–1644 powstał trójnawowy korpus kaplicy Najświętszej Marii Panny. Z XVII w. pochodzą także trzy kaplice: Relikwii Świętych, Serca Jezusowego i Świętego Pawła Pustelnika, o bogatej dekoracji z czarnego marmuru dębnickiego, zbudowana na wzór kaplicy Zygmuntowskiej. Bardzo interesujące jest również wnętrze barokowo-rokokowe kościoła w Pilicy.

Z okresu klasycyzmu wyróżnić należy fasadę kościoła NMP w Cieszynie oraz zachodnią fasadę przebudowanego kościoła parafialnego w Szczekocinach.

Dużą grupę kościołów na terenie województwa śląskiego stanowią obiekty o charakterze neostylowym, budowane na przełomie XIX i XX w., przeważnie w przemysłowej części ówczesnego pruskiego Górnego Śląska. Zakaz budowy z drewna obowiązujący na terenach pruskich od roku 1862 spowodował powstanie obiektów

murowanych w stylu neoromańskim, neogotyckim, neobarokowym. Projektowane były przez architektów przyjezdnych: Josefa Ebersa (m.in. kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Katowicach), uczniów i współpracowników Karla Friedriecha Schinkla, oraz przez miejscowych budowniczych – Paula Jackischa (ponad 10 kościołów) i Ludwiga Schneidera (ok. 30 kościołów). Również w części północnej obecnego województwa śląskiego powstało kilka obiektów sakralnych, które w swej formie nawiązują do stylów historycznych. Jako najciekawsze wymienić należy naogotycką katedrę p.w. Świętej Rodziny i kościół ewangelicki w Częstochowie oraz kościół w Rędzinach i Konopiskach; neobarokowy kościół w Borowni i wieczernik w zespole klasztornym na Jasnej Górze.

Na terenie województwa śląskiego spotykamy kilka ciekawych kościołów powstałych w okresie międzywojennym, np. katedra Chrystusa Króla w Katowicach, zaprojektowana przez Zygmunta Gawlika przy współpracy Franciszka Mączyńskiego i Xawerego Dunikowskiego. Obiekty z lat 20. i 30. XX wieku miały różnorodne formy wywodzące się z nurtu modernizmu określone tradycją architektury niemieckiej, wiedeńskiej czy polskiej. Przykładem może być kościół św. Józefa w Zabrze, zaprojektowany przez Dominikusa Böhma – architekta niemieckiego funkcjonalizmu, oraz w Katowicach kościół garnizonowy p.w. św. Kazimierza, zaprojektowany przez Leona Dietz d'Armę.

Na terenie dzisiejszego województwa śląskiego przed II wojną światową znajdowało się wiele synagog, do dnia dzisiejszego zachowały się nieliczne, m.in. w Krzepicach, Lelowie. W Sosnowcu znajduje się pochodząca z lat 1888–1889 cerkiew prawosławna p.w. Wiary, Nadziei i Miłości.

b) Założenia klasztorne

Wśród najbardziej znanych założeń klasztornych znajdujących się w województwie śląskim możemy wyróżnić: zespół klasztorny bonifratrów w Cieszynie (XVII/XVIII, XIX–XX); zespół klasztorny jezuitów w Cieszynie (XVIII, XIX); zespół klasztoru paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, zespół klasztorny redemptorystów w Częstochowie; zespół klasztorny kanoników regularnych w Częstochowie (XIII, XV, XVIII, XVIII/XIX), w Kłobucku XV–XIX; w Mstowie-Wancerzowie (XVII); zespół klasztorny cystersów w Rudach; zespół klasztorny dominikanek w Świętej Annie; zespół klasztorny franciszkanów (XV/XVI, XIX) w Wodzisławiu Śląskim; zespół klasztorny paulinów w Żarkach-Leśniowie.

c) Cmentarze

Większość cmentarzy województwa stanowią cmentarze wyznaniowe, przede wszystkim rzymskokatolickie. W południowo-zachodniej i zachodniej części województwa od 2. połowy XVI w. lokalizowane były również cmentarze ewangelicko-augsburskie. Do grupy najliczniejszych cmentarzy wyznaniowych należy zaliczyć również cmentarze żydowskie (kirkuty), obecnie w większości nieczynne. Na terenie województwa znajdują się również pojedyncze cmentarze prawosławne – 2 (Sosnowiec), mariawickie – 2 (Gniazdów gm. Koziegłowy), Świadków Jehowy – 1 (Kozy). Oddzielną grupę cmentarzy stanowią cmentarze epidemiczne. Od końca XIX w. na terenie województwa, najczęściej w miastach, obok cmentarzy wyznaniowych powstawały cmentarze komunalne, przyszpitalne, przyklasztorne. W województwie znajdują się również pojedyncze kaplice rodowe oraz groby członków wielkich rodów ziemiańskich lokalizowane najczęściej w parkach rezydencjonalnych, np. w Krowiarkach (gm. Pietrowice Wielkie), Świerklańcu i Nakle (gm. Świerklaniec) – mauzoleum Donnersmarcków z XIX/XX w.; w Pszczynie groby Anhaltów z XVIII w. oraz grób księcia Hohberga von Pless z XX w.; w Grodźcu (gm. Jasienica) kaplica rodowa Zobla z XIX w.; w Wędzinie (gm. Ciasna), Koszęcinie – kaplice rodowe.

Pierwsze cmentarze powstawały na terenach poświęconych, najczęściej w obrębie ogrodzenia kościoła. Zakładano je do końca XVIII w. Charakteryzowały się nieregularnym (przypadkowym) układem mogił. Do naszych czasów zachowało się ok. 100 pierwotnych założeń cmentarnych zlokalizowanych przy kościołach. Do najstarszych, z XIII w., zachowanych cmentarzy przykościelnych należą m.in.: cmentarz w Simoradzu (gm. Dębowiec) przy kościele p.w. św. Jakuba, Lesznej Górnej (gm. Goleiszów), Karchowicach (gm. Zbrostawice), Syryni (gm. Lubomia), Lelowie, Dankowie (gm. Lipie).

Na przełomie XVIII i XIX w. ze względów sanitarnych i ekonomicznych rozpoczęto likwidację cmentarzy przykościelnych i zaczęto zakładać cmentarze na wydzielonych terenach podmiejskich. Nowe nekropolie

charakteryzowały się uporządkowanym układem przestrzennym, najczęściej na planie prostokąta, z alejami na osi prowadzącymi od bram wjazdowych do kaplic lub krzyży. Najbardziej rozbudowany układ miały cmentarze miejskie.

Najstarsze zachowane cmentarze ewangelicko-augsburskie pochodzą dopiero z XIX w. Zazwyczaj zakładane były przy dawnych domach modlitw, z których po rozbudowie i dobudowie wieży tworzone kaplice cmentarne. Kaplice w większości stanowią punkt centralny cmentarza. Mogiły lokalizowane są w kwaterach lub w układzie swobodnym. Cmentarze ewangelickie znajdują się m.in. w Molnej (gm. Ciasna), w Katowicach.

Cmentarze żydowskie w większości zakładane w miastach otoczone były wysokimi murami, w których obrębie znajdowały się budynki o specjalnym przeznaczeniu. Do dnia dzisiejszego zachowały się m.in. w Katowicach, Gliwicach, Lublińcu i Krzepicach.

Do najciekawszych XIX-wiecznych cmentarzy województwa śląskiego należą m.in.: cmentarz „Mater Dolorosa” w Bytomiu przy ul. Piekarskiej (kaplica cmentarna, mauzoleum Goetzlerów, mauzoleum Hakuby, kaplica grobowa Garusów, kaplica grobowa Schastoków, rzeźba nagrobna, mur, ogrodzenie z bramami); cmentarz komunalny w Cieszynie z 1891 r. zrealizowany według planów Leopolda Hutka i Markusa Dolfi (regularny układ przestrzenny typu parkowego z dużym, neobarokowym budynkiem bramnym), Cmentarz Centralny w Gliwicach przy ul. Kozielskiej; cmentarz w Bielsku-Białej.

Wiele założeń cmentarnych zarówno rzymskokatolickich, jak i żydowskich (np. Bielsko-Biała, Cieszyn, Częstochowa, Janów, Krzepice, Żarki, Zabrze) i ewangelickich (np. Bielsko-Biała) jest wpisanych do rejestru zabytków.

d) Kamienne krzyże pokutne

Krzyże pokutne rozsiane są po całej zachodniej Europie. Górny Śląsk leży na wschodniej granicy ich występowania. Zachowane krzyże na terenie województwa śląskiego pochodzą z wieków XIII–XIX. Wykonane z piaskowca lub granitu stanowią milczący dowód popełnionej zbrodni. Zwyczaj stawiania krzyży dotarł na Śląsk z Niemiec i Czech. Zachowane krzyże pokutne znajdują się m.in. w Mikołowie-Bujakowie, Bytomiu-Łagiewnikach, Grzegorzowicach, Lekartowie, Lyskach, Łaziskach, Olzie, Rogowie (2 krzyże), Rudyszwałdzie, Rydułtowach (2 krzyże), Sośnicowicach, Studzionce (2 krzyże), Syryni, Wodzisławiu Śląskim (4 krzyże) i Żorach.

e) Kapliczki, krzyże i figury przydrożne

Kapliczki, krzyże i figury przydrożne (mała architektura sakralna) w województwie śląskim należą do najpiękniejszych dzieł sztuki rodzimej. Związane nierozdzielnie z krajobrazem są nie tylko formą sztuki ludowej, ale przede wszystkim dowodem ciągłej tradycji i wiary poprzednich pokoleń. Kapliczki i krzyże przydrożne były zaczątkiem budowy kościołów parafialnych. Krzyże spełniały swe podstawowe funkcje: atropoiczne, memoratywne i sakralizujące. Upamiętniają również miejsce, gdzie dawniej stała świątynia, miejsce potyczek itd. Ich największy rozkwit przypadł na XVIII i XIX w. Obecność figur, krzyży przydrożnych i kapliczek w Polsce będącej pod zaborami urosła niemal do rangi symbolu narodowego.

Formy kapliczek na terenie Śląska ulegały wyraźnym zmianom pod wpływem zmian stylowych w architekturze. Uwidocznia się to przede wszystkim w kapliczkach domkowych – w kształcie szczytów, dachów, hełmów, sposobie podziałów pionowych i w zdobnictwie.

Najczęściej na terenie województwa śląskiego spotyka się kapliczki i figury św. Jana Nepomucena. Na niektórych obszarach województwa śląskiego występują charakterystyczne dla nich przedstawienia i formy kapliczek, np. przedstawienie Chrystusa upadającego pod krzyżem, co związane jest z oddziaływaniem sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej (miejscowość w województwie małopolskim), a krzyże i figury przydrożne z wizerunkiem Chrystusa malowanym na blasze związane z opactwem cystersów w Rudach.

9) ARCHITEKTURA DREWNIANA

a) Kościoły drewniane

Kościół drewniany zachowany do dziś w województwie śląskim wznoszony był według miejscowych tradycji. Najstarsze z nich pochodzą z XV w., jak np. świątynia w Księżym Lesie (1494 r.) czy Poniszowicach (1499).

Kościół w znacznej większości reprezentują tzw. „typ śląski”. Są to obiekty orientowane, wznoszone na prostym planie (nawa w kształcie prostokąta zbliżonego do kwadratu z węższym kwadratowym prezbiterium oraz z prostokątną zakrystią od strony północnej), konstrukcji zrębowej. Nawa i prezbiterium nakryte są odrębnymi dachami o zróżnicowanej wysokości. W późniejszym okresie do kościołów tych od strony zachodniej dostawiano wieże – dzwonnice, w konstrukcji słupowej, których przyziemie pełniło rolę kruchty wejściowej. Przy części kościołów zachowały się starsze, wolnostojące dzwonnice (np. kościół z Syryni, dzisiaj Katowice, 1510; Poniszowice).

Do części kościołów wokół nawy i prezbiterium dodawano tzw. soboty lub przydaszki. Z biegiem czasu bryła kościoła drewnianego była coraz bardziej rozbudowana, zmieniał się również wyposażenie. Wpływ renesansu i manieryzmu zauważalny jest w zdobnictwie (np. odrzwia i stalle kościoła w Boronowie). W okresie baroku wieże i sygnaturki nakrywano baniastymi hełmami (np. Bełk, 1753; Bielowicko, 1701). W XIX w. ograniczono wznoszenie kościołów drewnianych, częstokroć rozbierano je, by w ich miejscu wznosić nowe świątynie murowane. Sytuacja ta miała miejsce także w XX w. Aby ustrzec kościoły przed zniszczeniem, przenoszono je na inne miejsca (np. z Knurowa do Chorzowa, z Przyszowic do Istebnej).

Na terenie województwa śląskiego licznie występują kościoły drewniane. Zachowało się około 100 obiektów (w tym kaplice i dzwonnice wolno stojące), w większości wpisane do rejestru zabytków. W licznych kościołach drewnianych województwa śląskiego zachowały się polichromie, ołtarze, obrazy i rzeźby o bardzo dużej wartości artystycznej.

b) Architektura drewniana świecka

Tradycyjna zabudowa drewniana, najczęściej o konstrukcji zrębowej, z wysokim czterospadowym dachem, wznoszona była jeszcze do końca XIX w., lecz jako forma zanikająca. Duże skupiska budownictwa drewnianego (np. chałupy, stodoły, budynki gospodarcze, karczmy) występują na terenach górskich, m. in. w Wiśle (chałupy, zameczek myśliwski), Istebnej (np. chałupa Kawuloków, koniec XIX w.), Koniakowie (chałupy), Milówce (np. chałupa o konstrukcji zrębowej z 1739 r.), Jeleśni (np. karczma z XVIII w.). Z kolei w powiecie raciborskim zachowało się dużo spichlerzy (np. Bieńkowice, Bojanów, Bolesław, Krzanowice) i lamusów drewnianych z XVIII i XIX w. (np. Bieńkowice, Bolesław, Borucin, Krzanowice, Ligota Książęca, Sudół). Jeden z najpiękniejszych drewnianych spichlerzy folwarcznych, jakie budowano w XIX w., zachował się w Strzybniku – o konstrukcji zrębowej i sumikowo-łątkowej, trzykondygnacyjny, kryty dachem mansardowym. W powiecie pszczyńskim budowano wieloboczne stodoły o sochowo-ślemieniowej konstrukcji dachu (np. stodoła z Kryr w Pszczynie, stodoły z Kobióra w Chorzowie).

Pojedyncze obiekty świeckiego budownictwa drewnianego zachowane są przede wszystkim w północnej i północno-wschodniej części województwa. Stosunkowo najwięcej tradycyjnej zabudowy drewnianej znajduje się m.in. w granicach Kłomnic, Irządz i Szczekocin. Ciekawym zjawiskiem jest występowanie zagród „okólnych” (np. gm. Niegowa) oraz dziewiętnastowiecznych zespołów drewnianych stodoł, lokalizowanych poza obrębem zagrody, na terenach tzw. wspólnot (np. Lelów, Mstów, Olsztyn, Żarki).

W różnych rejonach województwa zachowało się kilka młynów wodnych (np. Złoty Potok) oraz drewniana zabudowa małomiasteczkowa (np. Wilamowice, Żarki.).

W rejonie Żywca i Milówki znajdują się drewniane obiekty projektowane przez Karola Pietschkę – nadwornego architekta Habsburgów, pochodzące z 2. połowy XIX w., są to głównie leśniczówki i gajówki (np. Złatna), a także kościoły (np. Cięcina).

10) ZAŁOŻENIA REZYDENCJONALNE

Założenia rezydencjonalne województwa są zróżnicowane pod względem epoki, w której powstały, i stylu, który reprezentują. W wielu z nich siedziba (pałac) powstała w wyniku przebudowy obiektów wcześniejszych, najczęściej zamku, a park został założony na terenach otaczających zamek (np. Chałupki, Pszczyna, Żywiec). Część obiektów powstała na surowym korzeniu, ale i ona z upływem czasu była przebudowywana.

Na terenie województwa w zasadzie nie zachowały się obiekty o czystej formie barokowej. Styl ten z niewielkimi późniejszymi zmianami reprezentują m.in. rezydencje w Czechowicach Południowych (Czechowice Dziedzice), Gzichowie (Będzin), Irządach, Kruszyń. Cechy barokowego założenia, pomimo późniejszej rozbudowy, można również odczytać w założeniu w Siemianowicach Śląskich.

W XVIII i XIX wieku większość wcześniejszych rezydencji została przekomponowana – zgodnie z nowymi prądami artystycznymi – w układy krajobrazowe o różnych odmianach i formach.

Do naszych czasów najliczniej zachowały się założenia rezydencjonalne o formach nadanych im w 2. połowie XIX w. oraz na przełomie wieków XIX i XX. Był to okres powrotu do stylów historycznych. Wznoszone lub przebudowywane wówczas pałace przybierały formy neoromańskie, neogotyckie, neorenesansowe, neobarokowe i neoklasycystyczne (np. Brynek, Miechowice, Nakło – gm. Świerklaniec, Pławniowice, Promnice, Rudy). Towarzyszyły im parki krajobrazowe: romantyczne, neoklasycystyczne, naturalistyczne, często przechodzące w krajobraz komponowany całego dominium (np. Koszęcin, Świerklaniec). Bardzo interesującym przykładem połączenia założenia rezydencjonalnego i terenów sąsiednich w naturalistyczną kompozycję krajobrazową jest Złoty Potok.

W województwie śląskim zidentyfikowano ok. 250 obiektów rezydencjonalnych, w tym:

- blisko 100 założeń pałacowo-parkowych, w tym wybitne zespoły o charakterze barokowym [Bycina – XVIII wieku, Czechowice, Gzichów (obecnie w granicach Będzina),] Kruszyń – XVII w., Sośnicowice, Szczekociny] i krajobrazowym, z których 6 zostało określonych jako obszary krajobrazu komponowanego (np. Koszęcin, Pszczyna, Repty, Rudy, Świerklaniec, Żywiec),
- blisko 150 założeń dworsko-parkowych oraz liczne założenia folwarczne.

11) ZAŁOŻENIA ZIELENI O CHARAKTERZE PUBLICZNYM

Znaczący rozwój założeń zieleni o charakterze publicznym przypada na wiek XIX i należy go wiązać z rozwojem miast. Zazwyczaj przybierały one formy krajobrazowe, a w okresie późniejszym modernistyczne. Można je podzielić na założenia ogólnodostępne i założenia o specjalnym przeznaczeniu. Wśród założeń ogólnodostępnych wyróżniono:

- parki miejskie - 15 obiektów, największe ich skupisko znajduje się na terenie XIX-wiecznego okręgu przemysłowego, np. Bytom, Katowice, Mikołów, Siemianowice Śląskie,
- parki przy kościele – 2 obiekty, Istebna, Przylęg.

Do założeń o specjalnym przeznaczeniu zaliczono:

- parki uzdrowiskowe – 3, Goczałkowice, Jastrzębie Zdrój, Ustroń,
- parki sanatoryjne – 1, Rajcza,
- parki szpitalne – 12 obiektów, np. Chorzów, Koziegłowy, Rudy, Rybnik, Rydułtowy, Siemianowice Śląskie, Tarnowskie Góry, Zabrze,
- kalwarie – 2 obiekty, Katowice-Panewniki, Piekary Śląskie.

II. WPŁYWY INNYCH OŚRODKÓW METROPOLITARNYCH NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ KRAJOBRAZU KULTUROWEGO REGIONU

W ciągu wieków na terenie województwa śląskiego nie powstał żaden silny ośrodek metropolitalny kształtujący wizerunek kulturowy tego obszaru. Przez wieki, w zależności od sytuacji geograficzno-politycznej, poszczególne

obszary województwa podlegały zróżnicowanym wpływom. W wiekach średnich były to wpływy trzech silnych regionów: Śląska (Wrocław), ziemi krakowskiej (Kraków) oraz Czech i Moraw (Praga, Opawa). W okresie późniejszym zaznaczyły się wpływy niemieckie i austriackie.

Wpływy czesko-morawskie widoczne były przede wszystkim w okresie średniowiecza i wynikały z przynależności tych terenów do Czech i Moraw. Najstarszy zabytek architektury murowanej na Śląsku, jakim jest kaplica św. Mikołaja w Cieszynie, należy do znanego kręgu rotund rozsianych dość licznie w Czechach i na Morawach, dla których prototypem była zapewne pierwotna katedra św. Wita na Hradczanach w Pradze. Kolejnym przykładem wpływów czesko-morawskich jest późnogotycki kościół w Gliwicach p.w. Wszystkich Świętych. Wpływ szkoły parlerowskiej (Praga) daje się zauważyć również w rzeźbie gotyckiej, m.in. na masywnym krenelażu wieży zamkowej w Cieszynie – dekoracja rzeźbiarska w postaci heraldycznego orła piastowskiego na Wieży Piastowskiej oraz rzeźba kamienna *Madonny z Dzieciątkiem* w Cieszynie.

Kontakty Górnego Śląska z ziemią krakowską owocowały kontaktami kulturalnymi z innymi krajami (wpływy w architekturze). Przybywało tu wielu włoskich i niemieckich muratorów. Idea tworzenia klasztorów dominikańskich na Górnym Śląsku wyszła z Krakowa już w 1225 r., a wspólnoty założone w Raciborzu, Cieszynie należały potem, przez wieki średnie, do polskiej prowincji dominikańskiej. Również budownictwo cysterskie (Rudy, 1255) wykazuje cechy wczesnogotyckiej architektury realizowanej na ziemiach krakowskich, skąd przybyli cystersi (Jędrzejów), powiązani z burgundzkim Morimondem. Kościół w Rudach porównywany jest również do tzw. gotyku katedralnego wywodzącego się z Francji przy zachowaniu wielu cech romańskich. Wpływ sztuki krakowskiej widoczny jest także w gotyckim malarstwie sztalugowym zachowanym w województwie śląskim, m.in. na tryptyku w kościele w Wielowsi (1430), malowidłach ołtarza św. Mikołaja w Zarzeczcu (1440), pozostałościach ołtarza w Żywcu, tryptyku św. Mikołaja w Wilczycy Górnej oraz *Ogrodzie mistycznym* w Bziu Zameckim.

Pojawienie się myśli reformacyjnych w XVI w. miało znaczący wpływ na późniejszą sztukę i architekturę Górnego Śląska. Pierwsze kościoły protestanckie nawiązywały do form gotyckich, np. kościół św. Wawrzyńca w Orzeszu (1590). Natomiast w okresie baroku jeden z sześciu na Śląsku tzw. kościołów Łaski wybudowano w Cieszynie. Cieszyński protestancki kościół Jezusowy (ukończony w 1750 r.) nawiązuje do wzorów morawsko-czeskiego jezuickiego baroku, tyle że pozbawionego wszelkich akcentów malowniczej, plastycznej artykulacji, tworząc tym sposobem ascetycznie prosty „antybarok”. Późniejsze realizacje powstawały już w duchu form klasycyzmu, m.in. w Bielsku, Golezowie, Jaworzu, Wiśle, Ustroniu.

Najwybitniejszym pomnikiem architektury barokowej w województwie jest zespół klasztorny paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Jego przebudowa w XVII i XVIII w. była dziełem artystów związanych z głównymi ośrodkami kulturalnymi Rzeczypospolitej (mecenat artystyczny dworu królewskiego i dworu magnackiego).

Wraz z rozwojem przemysłu górnośląskiego w XIX wieku nastąpił tutaj napływ ludności wyznania ewangelickiego z Prus. Powstawały nowe parafie, czego przykładem mogą być Bytom-Miechowice ze znaną fundacją charytatywną Ewy Thiele-Winckler (Matka Ewa), kościoły w Mikołowie, Siemianowicach Śląskich, Świętochłowicach, Żorach, a przede wszystkim w Katowicach. Kościół ewangelicki w Katowicach (połowa XIX w.) jest dziełem znakomitych architektów ze szkoły poschinklowskiej Richarda Lucae i Augusta Sollera. W tym czasie również w Bielsku powstało wybitne dzieło wiedeńskiego architekta Heinricha Ferstla – przebudowa józefińskiego kościoła ewangelickiego w duchu neogotyckim. Kościoły protestanckie budowane w 2. połowie XIX w. powstawały podług norm budownictwa ewangelickiego, ustalonego przez tzw. Regulatyw z Eisenach w 1861 r. Ich ukształtowanie zależało w pewnym stopniu od uwzględnienia wymogów liturgicznych tego wyznania.

Zarówno ruch reformatorski, jak i przynależność części terenów obecnego województwa śląskiego do Prus miały istotny wpływ na krajobraz artystyczny regionu. Rozwój przemysłu w XIX w., a wraz z nim rozbudowa miast śląskich spowodowały przyływ budowniczych i projektantów pochodzenia niemieckiego. Projekty kościołów i budynków sprowadzane były często z Berlina czy Monachium. Wpływ sztuki niemieckiej widoczny jest najbardziej w architekturze międzywojennej Gliwic (np. dom jedwabiu E. Mendelsohna), w Zabrze (np. kościół św. Józefa D. Böhma).

Śląsk Cieszyński pozostający w XIX w. pod panowaniem austriackim znajdował się pod znacznym wpływem sztuki wiedeńskiej. Przełom wieków XIX i XX przyniósł wiele przykładów architektury o wystroju historycznym, neostylowym i secesyjnym w Bielsku-Białej, Cieszynie zwanym „małym Wiedniem” oraz w Skoczowie.

Zwrot w dziedzinie sztuki i kultury nastąpił po roku 1920, kiedy część Górnego Śląska wróciła do macierzy. Zaczęto wznosić, wg projektów architektów krakowskich, gmachy użyteczności publicznej, m.in. Urząd Wojewódzki w Katowicach (Kazimierz Wyczynski, Ludwik Wojtyczko, Stefan Żeleński, Piotr Jurkiewicz), Polskie Seminarium Nauczycielskie w Bielsku-Białej (Sławomir Odrzywolski).

II.1. TWÓRCY EUROPEJSCY DZIAŁAJĄCY NA TERENIE WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Od XVIII do XX w. na terenie województwa śląskiego działali znani europejscy twórcy, m.in.:

- pochodzenia austriackiego: Max Fabiani, Franciszek von Gruber, Johann Melchior Österreich, Camill Sitte,
- pochodzenia niemieckiego: Dominikus Böhm, Karl Henrici, Ernest Wilhelm Knippel, Peter Joseph Lenne, Erich Mendelsohn, Gustaw Meyer, Hans Poelzig, Karol Fryderyk Schinkel, Bruno Taut, Emil i Georg Zillmanowie,
- pochodzenia włoskiego: Franciszek Maria Lanci,
- pochodzenia francuskiego: Hipolit Aleksander Destailleur, Emanuel Fremiet, Hektor Lefel,
- pochodzenia polskiego: Stefan Celichowski, Walerian Kronenberg, Franciszek Krzywda- -Polkowski, Tadeusz Michejda, Sławomir Odrzywolski, Karol Pietschka, Józef Pomian- -Pomianowski, Jan Raszka, P.R. Salmann, Franciszek Szanior, Adolf Szyszko-Bohusz, Ludwik Wojtyczko.

III. ELEMENTY NIEMATERIALNE WPLYWAJĄCE NA OBRAZ REGIONU

1) ZRÓŻNICOWANIE ETNOGRAFICZNE

Dzisiejsze województwo śląskie obejmuje fragmenty ziem śląskiej i małopolskiej. Według Z. Kłodnickiego ziemie województwa śląskiego zamieszkują następujące grupy etnograficzne:

1. Ślązacy zamieszkują zachodnią część województwa śląskiego:
 - grupa bytomsko-rozbarska, ludność nazywana też Górczanami; zamieszkuje okolice Bytomia, Gliwic, Piekar Śląskich, Rudy Śląskiej, Siemianowic Śląskich, Tarnowskich Gór,
 - Opolanie, podgrupa Kobylorze; mieszkają na zachodzie województwa na terenie powiatu pyskowickiego,
 - Lachy śląskie, Dolanie; zamieszkują południowo-zachodni fragment powiatów wodzisławskiego i raciborskiego,
 - Raciborzanie i Krawaki; reprezentują okolice Raciborza,
 - Wałasi; zamieszkują okolice Cieszyna i Skoczowa,
 - Górale śląscy; występują w tzw. Trójwsi beskidzkiej: w Istebnej, Jaworzynce, Koniakowie i okolicach,
 - grupa pszczyńsko-rybnicka; występuje w okolicach Pszczyny, Rybnika i Żor.
2. Małopolanie zamieszkują wschodnią część województwa:
 - Górale żywieccy zamieszkują górzyste okolice Bielska-Białej i Żywca,
 - Krakowiacy zachodni; żyją w powiatach częstochowskim, myszkowskim, zawierciańskim, części południowej i południowo-wschodniej kłobuckiego oraz na terenie Zagłębia Dąbrowskiego,
 - Wilamowiczanie; odrębna grupa etnograficzna wywodząca się z przybyłych w XIII w. Flamandów, żyje wśród Krakowiaków zachodnich w okolicach Wilamowic.
3. Sieradzanie zamieszkują północno-wschodni skrawek województwa przemieszani z ugrupowaniem Małopolan.

Odrębnym zjawiskiem etnograficznym są grupy osadnicze, takie jak:

- Żydzi. Osiedlili się tutaj już w XII–XIII w., głównymi ośrodkami ich kultury stały się Bielsko, Cieszyn, Lelów, a w późniejszych wiekach wraz z rozwojem przemysłu również Królewska Huta (dzielnica Chorzowa), Katowice, Sosnowiec, Będzin, Czeladź, Pilica. Po I wojnie światowej większość wyemigrowała do Prus, pozostawiając po sobie dziedzictwo kultury.
- Cyganie. Na początku XX w. z Rumunii przywędrowała grupa Kelderaszów, która osiedliła się w Bytomiu, Rudzie Śląskiej i Katowicach, oraz po II wojnie światowej z terenów Niemiec nieliczna grupa Sintów, która zamieszkała w Siemianowicach Śląskich.
- Przesiedleńcy z dawnych kresów II RP, skupieni w miejskich ośrodkach, w szczególności w Gliwicach i Bytomiu, a także w Katowicach i Zabrzu.
- Nowi osadnicy przybyli po II wojnie światowej z Polski centralnej w wyniku migracji zarobkowych.

Tożsamość kulturową regionu wyznaczają obok czynników materialnych wartości niematerialne: kultura duchowa i społeczna, znajdujące odzwierciedlenie w wierzeniach, języku, obrzędowości, obyczajach i zwyczajach.

Na terenie województwa śląskiego w przeważającej większości mamy do czynienia z dialektem śląskim, na którego kształtowanie największy wpływ wywarł język czeski. Dialekt ten występuje na dużym obszarze Polski południowo-zachodniej oraz na małym skrawku Słowacji i Czech w rejonie Zaolzia. Dialekty śląskie wg Alfreda Zaręby dzielą Śląsk na tzw. Śląsk Południowy i Północny. W obrębie województwa do dialektów Śląska Południowego zaliczyć można:

- dialekt jabłonkowski; występuje w tzw. Trójwsi beskidzkiej: w Wiśle, Istebnej, Koniakowie,
- dialekt cieszyński; okolice Cieszyna, Skoczowa, Brennej po Jaworze,
- dialekty z pogranicza czeskiego:
 - dialekty północne; występują w powiecie raciborskim na zachód od Odry,
 - dialekty laskie; spotykane w okolicach Krzanowic, Pietrowic Wielkich, (południowo-zachodni fragment powiatu raciborskiego),
- dialekty gliwickie:
 - dialekty centralne; występują na terenie aglomeracji górnośląskiej na zachód od rzeki Brynicy, obejmują powiaty mikołowski, pyskowiński, rybnicki,
 - dialekty z pogranicza śląsko-małopolskiego; obejmują zasięgiem Katowice, Tychy, powiat pszczyński,
 - dialekty z pogranicza gliwicko-opolskiego; występują w powiatach tarnogórskim i lublinieckim.

Dialekty te graniczą od północy i wschodu z dialektami małopolskimi; wschodnia granica dialektów śląskich przebiega między Sycowem a Kępem, dalej linią na wschód od Kluczborka, Olesna, Lublińca, Zabrze, Pszczyny, na zachód od Bielska-Białej i dalej na południe do Istebnej, Koniakowa i Czadcy. Na północ od Częstochowy przemieszane są gwary sieradzkie z małopolskimi. Od południowego zachodu i południa dialekty śląskie graniczą z obszarem językowym czeskim i słowackim.

Współcześnie zanikają tradycyjne gwary wiejskie, a nowe gwary miejskie tworzą się w silniejszej więzi z ogólną polszczyzną niż z podłożem regionalnym. Jedynie dialekty gliwickie, w szczególności odmiany centralne, w przeważającej części pełnią w swoim regionie funkcję języka potocznego.

Poprzez folklor (czyli formę przekazów ustnych) społeczność wyrażała swój światopogląd, twórczość, wzorce zachowań. Podobnie jak obrzędowość folklor, korzystając z różnych form: pieśni, opowiadań, przysłów, bajek itp., utrzymywał więź międzyludzką. Koncentrował się na treściach etycznych, moralnych, patriotycznych i nadal funkcjonuje w życiu codziennym.

Na obszarze województwa śląskiego przetrwało do dziś wiele skarbów kultury ludowej, oprócz zabytków architektury i sztuki ludowej kultywuje się niektóre obrzędy i zwyczaje, występuje bogactwo folkloru muzycznego.

Decydujące o specyfice regionu wartości niematerialne stanowią część dziedzictwa kulturowego, z którą stykamy się również współcześnie w życiu codziennym. Przykładem może być obrzędowość doroczna, która najdłużej oparła się upływowi czasu, choć już nie jest tak barwna jak dawniej. Spośród wielu obrzędów, które zachowały

się do dzisiaj, do najbardziej znanych należą m. in.: wielkanocny konny objazd pól w Pietrowicach Wielkich koło Raciborza, wielkanocne odwiedzanie domów w Syryni przez tzw. kompaników, podczas świąt Bożego Narodzenia kolędują współczesne grupy obrzędowe, takie jak: Mikołaje z ziemi pszczyńskiej i Beskidu Śląskiego; Dziady i Szlachcice ze Zwardonia, a na Górnym Śląsku odgrywane jest widowisko „Herody”. W zapusty w okolicach Gliwic i Raciborza odbywa się „wodzenie niedźwiedzia”. Innym zwyczajem wieńczącym ostatnie chwile karnawału (mięsopustu) jest nadal praktykowany babski comber (ongis był zabawą karnawałową kobiet, której głównym celem było wprowadzanie młodych, świeżo poślubionych mężatek w poważny stan małżeński). Nadejście wiosny świętuje się na Górnym Śląsku paląc lub topiąc marzannę (bądź męskiego odpowiednika marzanioka), a także chodząc z gaikiem.

Inną częścią składową dziedzictwa kulturowego i jednocześnie wyznacznikiem tożsamości regionalnej jest strój ludowy (rozpatrywany w szerszym kontekście niż tylko jako element kultury materialnej). Na terenie województwa, a zwłaszcza na Górnym Śląsku, są jeszcze miejsca, gdzie przedstawicielki starszego pokolenia do tej pory nie rozstały się ze swoim tradycyjnym chłopskim strojem i noszą go na co dzień i od święta. Młodsze kobiety, dziewczęta oraz mężczyźni wkładają go czasem na uroczyste okazje. Jednak obecnie strój regionalny najczęściej zdobi jedynie artystów z grup folklorystycznych. Dawniej noszenie stroju manifestowało przynależność etniczną, kulturową i narodową. Na obszarze województwa śląskiego wyróżnić można następujące odmiany strojów regionalnych:

- strój bytomski (zwany czasem rozbarskim lub górzańskim),
- strój Górali śląskich,
- strój Lachów śląskich (całkowicie zaginiony),
- strój cieszyński (zwany też wałaskim),
- strój pszczyński,
- strój rybnicki,
- strój żywiecki,
- strój raciborski,
- strój siewiersko-będziński,
- strój częstochowski,
- strój mieszkańców powiatu lublinieckiego,
- strój wilamowicki,
- strój kolonistów bielskich.

Stroje te wyróżniają się bogactwem odmian, a w ich obrębie różnorodnością wersji oraz różnorodnością charakterystycznych elementów dekoracyjnych. Ta różnorodność wynika z kolei nie tylko z odmiennych losów politycznych poszczególnych części omawianych ziem, ale w głównej mierze z ich gospodarczego oraz fizjograficznego zróżnicowania. Odmiany te zasięgiem występowania związane są z granicami historycznych ziem-księstw i państw stanowych.

W wyniku migracji ludności po I, a zwłaszcza po II wojnie światowej oraz wskutek rozwoju przemysłu i komunikacji na niespotykaną wcześniej skalę nastąpiło wymieszanie się ludności, a z nim różnych zjawisk etnograficznych. Dość daleko posunęły się unifikacja i zanik kultury ludowej. Zjawisko to najbardziej jest widoczne w pobliżu większych aglomeracji miejskich i okręgów przemysłowych (GOP, okolice Bielska-Białej i Częstochowy).

Istnieją jednak dość dobrze zachowane oazy kultywowanego nadal folkloru, a w regionach, gdzie znajdują się większe naturalne przeszkody (w tym przypadku góry), sprzyjające pewnej lokalnej izolacji ludności, folklor i sztuka ludowa żyją autentycznym życiem.

2) SANKTUARIA I DROGI PIELGRZYMEK

Ruch pielgrzymkowy w województwie śląskim nasilił się dopiero w 2. połowie XIX w. Głównym miejscem, do którego zmierzali Ślązacy, była Jasna Góra w Częstochowie. Pielgrzymujący tam po drodze zatrzymywali się w

Gidlach. Pielgrzymowano również do sanktuariów w Piekarach Śląskich, na Górze Świętej Anny oraz w Kalwarii Zebrzydowskiej, najstarszego na ziemiach polskich. Celem pielgrzymek były również Bardo i Czerna.

Na terenie województwa śląskiego znajdują się następujące miejsca kultu religijnego:

- Jasna Góra – pomnik historii,
- sanktuaria ponadregionalne – 4 obiekty (Piekary Śląskie, Pszów, Turza Śląska i Żarki-Leśniów),
- sanktuaria regionalne – 9 obiektów (Bujaków, Święta Anna, Chorzów, Jankowice Rybnickie, Kamyk, Mstów, Lubecko, Rudy, Racibórz),
- sanktuaria diecezjalne – 18 obiektów (Częstochowa – 4, Dąbrowa Górnicza, Dąbrowa Górnicza-Golonóg, Bielsko-Biała, Rychwałd, Koziegłówki, Myszków-Mrzyglód, Będzin-Syberka, Dąbrowa-Górnicza Strzemieszyce, Jaworzno, Ogrodzieniec, Pilica-Biskupice, Sosnowiec, Sosnowiec-Zagórze, Wojkowice Kościelne),
- sanktuaria lokalne – 13 obiektów (Katowice-Bogucice, Cieszyn, Chybie, Kończyce Małe, Pierściec, Szczyrk „na górze”, Częstochowa – 2, Rybna, Wąsosz, Zawiercie-Skarżyce, Lelów, Pietrowice Wielkie),
- miejsca szczególne, ale nie sanktuaria – 3 obiekty (Katowice-Panewniki, Gliwice, Skoczów).

3) MIEJSCA UPAMIĘTNIAJĄCE WYDARZENIA HISTORYCZNE

Celem ochrony pamięci jest zachowanie i utrwalenie wszelkich znaczących dla tożsamości narodowej wydarzeń, faktów, postaci z dziejów państwa i narodu polskiego, walk o zjednoczenie i niepodległość. Do miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne należą m.in.:

- Szlak Husarii Jana III Sobieskiego – Będzin, Piekary, Gliwice, Racibórz, Rudy, Krzanowice
- kopiec wyzwolenia w Piekarach Śląskich,
- wieża spadochronowa w Katowicach,
- radiostacja w Gliwicach,
- szlak męczenników oświęcimskich – Ówiklice, Pszczyna, Żory, Rybnik.

ZAŁĄCZNIK 2 SZLAKI KULTUROWE

Szlak Architektury Drewnianej

W 2002 r. na wniosek marszałka województwa śląskiego powstał Szlak Architektury Drewnianej. Na szlaku jest 5 pętli, łączy przede wszystkim najciekawsze przykłady drewnianej architektury sakralnej – od wieku XVI po okres dwudziestolecia międzywojennego (kościół św. Jadwigi w Zabrze-Porębie), obydwa skanseny: Górnośląski Park Etnograficzny i Zagrodę Wsi Pszczyńskiej, oraz ciekawe przykłady drewnianej architektury świeckiej – Dom Tkacza w Bielsku-Białej i starą karcznię w Jelesni. Jego trasa główna łączy się z podobnym szlakiem w województwie małopolskim.

- **Pętla Częstochowska:** Częstochowa – Olsztyn – Zrębyce – Janów – Żarki – Koziegłowy – Cynków – Woźniki – Sośnica – Koszęcin – Boronów – Bór Zapilski – Truskolasy – Kłobuck – Mokra – Miedźno – Częstochowa (180 km). Pętla ma połączenie z trasą główną przez Koszęcin i Pętlą Gliwicką (Sośnica – Miasteczko Śląskie – Tarnowskie Góry – Gliwice).

- **Pętla Gliwicka:** Gliwice – Ostropa – Smolnica – Sośnicowice – Sierakowice – Rudziniec – Poniszowice – Pacyna – Zacharzowice – Sieroty – Zacharzowice – Łubie – Księży Las – Szalsza – Gliwice – Zabrze – Ruda Śląska – Halemba – Paniowy – Borowa Wieś – Bojków – Żernica – Smolnica – Ostropa – Gliwice (160 km). Pętla jest fragmentem trasy głównej i ma połączenie z Pętlą Częstochowską (Szalsza – Tarnowskie Góry – Koszęcin) i z Pętlą Rybnicką (Żernica – Wilcza lub Paniowy – Bełk).

- **Pętla Rybnicka:** Rybnik – Wielopole – Ochojec – Wilcza – Czerwionka-Leszczyny – Bełk – Palowice – Żory – Szeroka – Jastrzębie Zdrój – Gołkowice Rybnickie – Chwałowice – Ligocka Kuźnia – Rybnik (130 km). Pętla ma połączenie z Pętlą Gliwicką (Wilcza – Żernica i Bełk – Paniowy) oraz z Pętlą Pszczyńską (Jastrzębie Zdrój – Pielgrzymowice).

- **Pętla Pszczyńska:** Pszczyna – Ćwiklice – Grzawa – Miedźna – Góra – Jawiszowice – Wilamowice – Stara Wieś – Bestwina – Bielsko-Biała-Komorowice – Jasienica – Bielowicko – Skoczów – Ogrodzona – Zamarski – Kończyce Wielkie – Kaczyce – Zebrzydowice – Pielgrzymowice – Strumień – Wisła Mała – Łąka – Pszczyna (135 km). Pętla jest fragmentem trasy głównej i ma połączenie z Pętlą Rybnicką (Pielgrzymowice – Jastrzębie Zdrój lub Zebrzydowice – Gołkowice) oraz odcinek wspólny z Pętlą Beskidzką (Bielsko-Biała Komorowice – Skoczów).

- **Pętla Beskidzka:** Bielsko-Biała-Komorowice – Bielowicko – Skoczów – Ustroń Nierodzim – Wisła – Istebna – Koniaków – Laliki Pochodzita – Miłówka – Cięcina – Żywiec – Łodygowice – Bielsko-Biała-Mikuszowice – Bielsko-Biała centrum (120 km). Pętla jest fragmentem trasy głównej i ma odcinek wspólny z Pętlą Pszczyńską (Bielsko-Biała Komorowice – Skoczów).

Szlak Zabytków Techniki w Województwie Śląskim

Szlak Zabytków Techniki w Województwie Śląskim został utworzony w 2006 r. Tworzą go 36 obiektów, z których 4 znajdują się w Zabrzu, 3 w Katowicach, Gliwicach i Częstochowie, po 2 znajdują się w Częstochowie, Bielsku-Białej, Tarnowskich Górach. Najwięcej obiektów reprezentuje branżę górniczą (8) i kolejową (3), oprócz tego reprezentowane są branże hutnicza, spożywcza i inne, a także osiedla i kolonie robotnicze.

W skład Szlaku wchodzi następujące obiekty:

Bielsko-Biała - Stara Fabryka - Oddział Muzeum w Bielsku-Białej. Placówka została utworzona w 1979 roku, ale dopiero w 1996 roku udostępniono ją zwiedzającym. Muzeum mieści się w halach fabryki sukna braci Karola i Gustava Büttnerów, które pochodzą z końca XIX wieku. W zbiorach placówki znajdują się maszyny tkackie, przędzalnicze, farbiarskie, ciąg technologiczny do produkcji kapeluszy, kolekcja krosien. Ponadto Muzeum posiada bogaty zbiór sprzętu radiowo-telewizyjnego, gospodarstwa domowego, sportowego, pożarniczego, poligraficznego i fonograficznego.

Bytom – Elektrociepłownia Szombierki. Obiekt powstał w 1917 roku z inicjatywy koncernu Gräfflich Schaffgotsch'sche Werke GmbH. Do współpracy nad poszczególnymi budynkami zaproszono projektantów Georga i Emila Zillmannów. Uruchomienie elektrowni miało miejsce 29 listopada 1920 roku. Głównym celem elektrowni było zaopatrywanie zakładów należących do koncernu w energię. W latach 70. XX wieku obiekt przekształcono w elektrociepłownię. Dzisiaj stanowi istotny element przemysłowego krajobrazu regionu.

Bytom - Górnośląskie Koleje Wąskotorowe. Koleje zostały zbudowane w połowie XIX wieku. Rozstaw szyn kolei wąskotorowej wynosi 30 cali pruskich, czyli 785 mm. Dzisiaj trasa turystyczna biegnie z Bytomia do Miasteczka Śląskiego, ma długość 23 km, pociąg jedzie z prędkością 20 km/h.

Chorzów – Szyb „Prezydent”. Wieżę zbudowano w 1932 roku na terenie powstałej w 1814 roku kopalni „Król”. Zaprojektowana została przez Ryszarda Heilemana. Konstrukcja wieży wykonana jest z żelbetu, co wyróżnia ją spośród wielu stalowych wież wyciągowych. Jej wysokość wynosi około 42 m.

Cieszyn – Muzeum Drukarstwa. Muzeum powstało w 1996 roku dla zachowania dóbr kulturowych i materialnych cieszyńskiego drukarstwa. W placówce można podziwiać zachowaną typograficzną drukarnię z całym bogactwem czcionek, matryc, klisz chemigraficznych i drzeworytniczych, urządzeń i maszyn odlewniczych, urządzeń drukujących, pras dociskowych i urządzeń introligatorskich. **Czeladź - Galeria Sztuki Współczesnej „Elektrownia”.** Galeria funkcjonuje w budynku dawnej elektrowni kopalni „Saturn”, która została wybudowana przez Towarzystwo Górnictwo-Przemysłowe o tej samej nazwie. W budynku zachował się park maszynowy służący do eksploatacji szybu wydobywczego.

Częstochowa - Muzeum Górnictwa Rud Żelaza. w Częstochowie, zlokalizowane na terenie Parku im. Stanisława Staszica. Jest to rekonstrukcja kopalni rud żelaza mieszcząca się w wyrobisku chodnikowym w obudowie drewnianej i stalowej. Ekspozycja składa się z fragmentów ścian eksploatacyjnych wraz z maszynami i urządzeniami górnictwymi (m.in. tabor górniczy, ładowarki, klatka szybowa, szybowski, tachograf, oświetlenie, narzędzia, sprzęt ratowniczy).

Częstochowa - Muzeum Historii Kolei. W 1995 roku w Częstochowie powstało Towarzystwo Przyjaciół Kolei Warszawsko Wiedeńskiej, które jako swoje główne zadanie przyjęło uchronienie od zniszczenia pamiątek kolejowych. W 2001 roku zostało utworzone Muzeum Historii Kolei, które mieści się na pierwszym piętrze budynku dworca Częstochowa-Stradom. Stacja Stradom wchodziła w skład Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej.

Częstochowa - Muzeum Produkcji Zapalek. Zakłady Przemysłu Zapalczanego założyli Karol von Gehlig i Julian Huch w latach 1880–1882. Muzeum Produkcji Zapalek powstało w 2002 roku, znajduje się na terenie tychże zakładów. W Muzeum można obejrzeć czynną linię technologiczną pochodzącą z lat 30-tych XX wieku (m.in. automaty zapalczane z lat 1930–1931, ładownice zapalek do pudełek z lat 1926–1933), budynki industrialne z początku XX wieku oraz zapoznać się z całym procesem powstawania zapalek.

Dąbrowa Górnicza - Kopalnia Ćwiczebna Muzeum Miejskiego „Szttygarka”. W latach 1927–1929 w południowo-wschodniej części terenów górniczych dawnej kopalni węgla „Paryż”, powstała Kopalnia Ćwiczebna. Służyła głównie jako obiekt szkoleń pobliskiej Państwowej Szkoły Górniczej i Hutniczej, prowadzone na jej terenie zajęcia teoretyczne i praktyczne miały przybliżyć studentom specyfikę pracy oraz zaznajomić z urządzeniami górnictwymi. Podczas prac drażeniowych studenci wykonywali pomiary wentylacyjne i podziemne, jak również zdjęcia geologiczne.

Gliwice - Muzeum Techniki Sanitarnej. Pierwszą oczyszczalnię ścieków w Gliwicach wybudowano w 1909 roku. Muzeum Techniki Sanitarnej jest zlokalizowane w budynku starej pompowni, należącej do dawnej oczyszczalni, w którym zainstalowane są zabytkowe urządzenia, działające od początku istnienia obiektu. Nowe obiekty wybudowane obok starej pompowni ścieków zostały zaprojektowane w stylu nawiązującym do pierwotnego obiektu.

Gliwice - Muzeum Odlewnictwa Artystycznego Obiekt jako filia Muzeum w Gliwicach powstał w 1991 roku. Od 2010 Oddział mieści się w dawnej maszynowni Kopalni Węgla Kamiennego Gliwice zbudowanej w latach 1912-1914 według projektu Emila i Georga Zillmanów. Stała wystawa muzeum prezentuje kolekcję odlewów artystycznych z żeliwa i brązu, głównie dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych oraz drobne formy artystyczne, tzw. galanterię produkowaną w Królewskiej Odlewni Żeliwa w Gliwicach należącej do grupy trzech największych, pruskich odlewni artystycznych.

Gliwice - Radiostacja. Kompleks obiektów radiostacji został wzniesiony w latach 1934–1935 przez budowniczych niemieckich. W budynku głównym radiostacji nadawczej zachowało się sporo oryginalnej aparatury. Najcenniejszym obiektem kompleksu jest będąca zabytkiem techniki wieża telekomunikacyjna, najwyższa na świecie budowla tego typu. Wieża ma wysokość 110,7 m, została wzniesiona jako przestrzenna konstrukcja kratowa w całości z drewna modrzewiowego. Na początku 2005 roku Radiostacja Gliwicka stała się kolejnym Oddziałem Muzeum w Gliwicach i nosi nazwę Muzeum Historii Radia i Sztuki Mediów.

Karchowice - Zabytkowy Zakład Produkcji Wody „Zawada”. W 1874 roku zrobiono pierwsze odwierty w okolicach wsi Zawada i Karchowice, a osiem lat później zakończono prace wiertnicze przy najgłębszej studni - tzw. Karchowickiej Studni Głębinowej (o głębokości 215 m). W latach 1894–1895 przystąpiono do budowy kompleksu wodociągowego w Karchowicach. Wzniesiono wolno stojące budynki: stacji pomp, kotłowni parowej i

administracyjne. Zainstalowano również konieczne zespoły pompowe o napędzie parowym oraz kotły do produkcji pary. W zakładzie zachowało się zabytkowe wyposażenie wnętrz.

Katowice - Galeria Szyb „Wilson”. Szyb był częścią kopalni „Wieczorek”, której początki sięgają 1826 roku. Szyb zaczęto drążyć w 1864 roku, w 1899 roku wybudowano wg projektu braci Georga i Emila Zillmannów zakład przeróbczy „Wilson”, na który składały się m.in. dwie sortownie. Swoją siedzibę ma tu, powstała w 2001 roku, Galeria Szyb „Wilson”.

Katowice - Osiedle Giszowiec. Osiedle zostało wybudowane w latach 1906- -1910, podobnie jak Nikiszowiec dla robotników kopalni „Giesche”. Jego projektantami byli także bracia Zillmannowie. Giszowiec jest unikatowym przykładem realizacji idei miasta-ogrodu Ebenezera Howarda. Jedno-, dwu- i czterorodzinne domy dla robotników i urzędników wzorowano na chałupach wiejskich, angielskich cottage’ach i architekturze małomiasteczkowej. Po 1975 roku zburzono prawie dwie trzecie osiedla, wznosząc na miejscu małych domów bloki z wielkiej płyty.

Katowice - Katowice - Osiedle Nikiszowiec. Osiedle powstało w latach 1908-1912 według projektu architektów braci Emila i Georga Zillmannów. Wybudowane zostało dla robotników kopalni „Giesche” (obecnie kopalnia „Wieczorek”). Osiedle składa się z 6 kwartałów połączonych arkadowymi przewiązkami, złożonych ze zwartych, czterobocznych bloków wielomieszkańczych. Zespół mieszkalny zachował się do dnia dzisiejszego w niemal niezmiennym stanie, całość osiedla ma jednolity charakter.

Łaziska Górne - Muzeum Energetyki. Muzeum mieści się w budynku rozdzielni 60 kV z 1926 roku. Muzeum posiada ponad 2500 eksponatów (m.in. silnik spalinowy Deutz z 1937 roku, żarówka latarni morskiej w Świnoujściu o mocy 4200 W, duży zbiór liczników kilowatogodzin, najmniejsza książka o elektrowni autorstwa Zygmunta Szkocnego oraz pamiątki związane z historią Elektrowni „Łaziska”).

Mysłowice - Centralne Muzeum Pożarnictwa. Muzeum powstało dzięki powołanemu w 1974 roku Społecznemu Komitetowi Organizacyjnemu Budowy Muzeum. Otwarcie placówki nastąpiło w 1975 roku. Ekspozycja muzealna pokazuje historię polskiego pożarnictwa od połowy XIX wieku do czasów współczesnych. Wśród eksponatów można znaleźć liczne pojazdy konne, samochody pożarnicze, pompy, sprzęt alarmowy, umundurowanie, sztandary. Na szczególną uwagę zasługuje sikawka konna z 1717 roku pochodząca z klasztoru cystersów w Henrykowie.

Pszczyna - Muzeum Prasy Śląskiej. Muzeum powstało w 1985 roku. Ekspozycja muzealna ukazuje dzieje prasy śląskiej od jej początków aż do 1939 roku. Muzeum gromadzi zabytkowe maszyny, urządzenia drukarskie (m.in. maszyny arkuszowe z początku XX wieku, linotypy, odlewarki tytułów i linii) i intrologatorskie, a także prasę pszczyńską i cieszyńską. Muzeum jest jedną z najstarszych oficyn wydawniczych w województwie śląskim.

Radzionków - Muzeum Chleba, Szkoły i Ciekawostek. Muzeum powstało w 2000 roku dzięki inicjatywie Piotra Mankiewicza. Muzeum zgromadziło kilka tysięcy eksponatów, m.in. maszyny, urządzenia i narzędzia piekarskie pochodzące z XIX i XX wieku, wyposażenie wnętrz mieszkalnych i usługowych, dokumenty archiwalne, grafiki, pocztówki, fotografie i wiele innych. Atrakcją Muzeum jest możliwość własnoręcznego wypieku chleba przez zwiedzających, co przyciąga głównie dzieci i młodzież.

Ruda Śląska - Kolonia Robotnicza „Ficinus”. Kolonia powstała ok. 1860 roku dla pracowników kopalni „Gottessegen” (obecnie kopalnia „Pokój”). Właścicielami kopalni byli przemysłowcy z rodu Donnersmarcków, którzy byli również fundatorami osiedla. Kolonia składa się z szesnastu domów i stanowi jeden z najstarszych zachowanych zespołów budownictwa patronackiego na Górnym Śląsku. Wszystkie zbudowano z piaskowca, a otwory okienne i drzwiowe ozdobiło ceglanym obramieniem. W ostatnich latach zespół został poddany gruntownej rewitalizacji wraz ze zmianą funkcji na pasaż usługowo-handlowy.

Rudy - Zabytkowa Stacja Kolei Wąskotorowej. W 1899 roku została uruchomiona linia kolejki wąskotorowej z Gliwic do Rud, półtora roku później oddano do użytku odcinek Rudy–Paproć. Najwięcej pasażerów (około 2 mln rocznie) korzystało z kolejki w latach pięćdziesiątych XX wieku. Dziś kolejką opiekuje się Towarzystwo Służby Ochrony Zabytków Kolei. Kolejka kursuje na trasie Rudy–Paproć, podróż w obie strony trwa około godziny.

Rybnik - Zabytkowa Kopalnia „Ignacy”. Kopalnia powstała w 1792 roku. Początkowo nosiła nazwę „Hoym”, pochodzącą od nazwiska pruskiego ministra prowincji śląskiej Karola von Hoyma, Po I wojnie światowej nazwę zakładu zmieniono na „Ignacy”, na cześć prezydenta RP Ignacego Mościckiego. Na terenie kopalni zachowały się dwie parowe maszyny wyciągowe z 1900 roku i 1920 roku.

Siemianowice Śląskie – Park Tradycji. Park Tradycji powstał w budynku dawnej maszynowni zlikwidowanej kopalni „Michał” w Siemianowicach Śląskich, której historia sięga połowy XIX wieku. Budynkowi towarzyszy 56-metrowa metalowa wieża wyciągowa szybu „Krystyn”.

Tarnowskie Góry - Sztolnia Czarnego Pstrąga. Sztolnia stanowi fragment dawnej sztolni „Fryderyk”) wykutej w skale dolomitowej w latach 1821–1835. Nazwa sztolni pochodzi od ryb wpływających tam z rzeki, które przy ograniczonym świetle pracującym tam górnikom wydawały się czarne.

Tarnowskie Góry - Zabytkowa Kopalnia Rud Srebrnośnych. Staraniem Towarzystwa Miłośników Ziemi Tarnogórskiej w 1976 roku Zabytkową Kopalnię przekształcono w obiekt turystyczny. Dostępne dla zwiedzających wyrobiska pochodzą z wieków XVI–XIX, sięgają 40,5 m poniżej poziomu terenu.

Tychy – Tyskie Browarium. Pierwsza wzmianka o tyskim browarze pochodzi z *Urbarza państwa pszczyńskiego* z 1629 roku. Pod koniec XIX i na początku XX wieku był największym browarem w Europie. Na jego terenie zachowało się wiele budynków z końca XIX i początku XX wieku, m.in. słodownia, warzelnia, bednarnia ze stolarnią, kasyno, willa dyrektora. W 2004 roku zostało otwarte Muzeum Piwowarstwa, mieści się ono w budynku dawnej kaplicy ewangelickiej pochodzącym z około 1820 roku.

Tychy – Browar Obywatelski. W latach 90. XIX wieku mieszkańcy wsi Tychy zawiązali z towarzystwem budowy browarów w Brzegu komitet budowy nowego browaru. Wybrano teren sąsiadujący z dworcem kolejowym. Nazwa zakładu brzmiała: Browar Obywatelski, a głównym udziałowcem była spółka piwowarska „Bieger Aktien Brauerei Gesellschaft”. Browar rozpoczął produkcję w 1898 roku i w szybkim czasie stał się poważną konkurencją dla pobliskiego Browaru Książęcego.

Ustroń - Muzeum Ustrońskie im. Jana Jarockiego. Muzeum powstało w 1986 roku dzięki Ustrońskim Zakładom Kuźniczym. Siedziba Muzeum mieści się w zabytkowym budynku dawnej dyrekcji Huty „Klemens”. Gromadzi eksponaty z zakresu techniki hutniczej i kuźniczej, historii, etnografii, lecznictwa uzdrowiskowego oraz sztuki.

Zabrze - Kopalnia „Guido” . Kopalnia została założona w 1855 r., po zakończeniu eksploatacji pełnił funkcję węzła odwadniającego, kopalni doświadczalnej, a od 1982 - Skansenu Górniczego. W 1987 roku obiekt został wpisany do rejestru zabytków, a w kolejnych latach powstawały liczne inicjatywy mające na celu uratowanie skansenu i jego adaptację na cele muzealno-turystyczne. Przetrwwały zespół zabudowań kopalni Guido składa się szybu „Kolejowy” z budynkiem nadszybowym z wieżą ciśnień oraz sąsiadującym budynkiem maszynowni, szybiku „Guido” oraz przyległych wyrobisk podziemnych, sięgających na poziom 170 m i 320 m głębokości. W 2007 roku Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido” została otwarta, oferując zwiedzającym bogatą ofertę turystyczną.

Zabrze - Muzeum Górnictwa Węglowego. Siedziba Muzeum mieści się w zabytkowym gmachu dawnego starostwa zabrzańskiego, wzniesionego w 1874. Muzeum zostało powołane w 1981. Zasadniczą część kolekcji stanowią m.in. muzealia techniczne reprezentujące różne działy górnictwa, archiwalia (z unikatową kolekcją XVIII- i XIX-wiecznych rysunków technicznych), zbiory geologiczne i etnograficzne.

Zabrze- Kopalnia „Królowa Luiza” w Zabrzu. Kopalnia „Królowa Luiza” jest jedną z najstarszych kopalni na Górnym Śląsku, jej początki sięgają XVIII wieku. Najcenniejszym zabytkiem w nadziemnej części skansenu jest parowa maszyna wyciągowa wyprodukowana w 1915 roku w hucie „Prinz Rudolf” w Dülmen. W sztolni, której długość chodników wynosi 1,5 km, można zobaczyć wyrobiska zarówno XIX-, jak i XX-wieczne.

Zabrze- Szyb „Maciej”. Szyb był jednym z szybów kopalni „Concordia”. W XVII wieku właścicielem miejscowych dóbr ziemskich był Maciej Wilczek i najprawdopodobniej od jego imienia szyb wziął nazwę. Szyb „Maciej” zgłębiany został w latach 1905–1915, a jego głębokość wynosiła 198 m. Ostateczna likwidacja szybu i przekształcenie go w studnię nastąpiło w 1993 roku.

Zawiercie - Huta Szkła „Zawiercie”. Huta Szkła prowadzi produkcję szkła nieprzerwanie od 1884 roku. Huta produkowała formowane ręcznie w drewnianych formach wyroby kryształowe. Uzupełnieniem oferty dzisiaj są wyroby prasowane. Zakład został udostępniony zwiedzającym.

Żywiec- Muzeum Browaru „Żywiec”. Tradycje piwowarskie Żywca wywodzą się już z wieków średnich. W 1268 roku miasto wraz z prawem lokacyjnym otrzymało przywilej warzenia piwa, który w 1448 roku potwierdził książę oświęcimski Przemysław. Browar został założony przez Albrechta Fryderyka Habsburga w 1856 roku. Browar jest udostępniony dla ruchu turystycznego, można oglądać ciąg technologiczny, liczne eksponaty dokumentujące historię zakładu oraz Muzeum Browaru.

Grupa osiedli i kolonii robotniczych reprezentowana jest przez:

ZAŁĄCZNIK 3

MIEJSCA PAMIĘCI

Na obszarze województwa śląskiego znajdują się liczne miejsca, które są objęte ochroną na podstawie następujących aktów prawnych:

Ustawy i rozporządzenia:

1. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. nr 39 poz. 311 z późn. zm.)
2. Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z dnia 23 października 1936 r. wydane w porozumieniu z Ministrami Spraw Wojskowych i Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych.
3. Ustawa z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz.U. nr 2 poz. 2 z późn. zm.).
4. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1988 r. w sprawie organizacji, trybu działania i zasad finansowania Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz.U. nr 22 poz. 154).
5. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś o ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar wojen i represji, sporządzona w Brześciu dnia 21 stycznia 1995 r.
6. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o grobach i miejscach pamięci ofiar wojen i represji, sporządzona w Krakowie dnia 22 lutego 1994 r.
7. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o ochronie miejsc pamięci i spoczynku ofiar wojny i represji politycznych, sporządzona w Warszawie dnia 21 marca 1994 r.
8. Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o grobach ofiar wojen i przemocy totalitarnej z dnia 2003-12-08 r. (M.P. 2005 Nr 55, poz. 749).
9. Uchwała Nr 1 Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa z dnia 25 stycznia 1995 roku.
10. Uchwała Nr 2 Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa z dnia 25 stycznia 1995 roku

Przepisy miejscowe:

1. Zarządzenie nr 31 /10 wojewody śląskiego z dnia 3 lutego 2010r. w sprawie powołania Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Katowicach zmienione Zarządzeniem Nr 132/11 Wojewody Śląskiego z 21 kwietnia 2011 r. Nr 114/12 z dnia 18 kwietnia 2012 r. oraz Nr 34/13 z dnia 8 lutego 2013 r.
2. Wykaz instytucje współdziałających z Wojewódzkim Komitetem Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Katowicach.

Celem ochrony miejsc pamięci jest zachowanie wszelkich śladów i utrwalenie znaczących dla tożsamości narodowej wydarzeń, faktów, postaci z dziejów państwa i narodu polskiego, walk o zjednoczenie i niepodległość ze szczególnym uwzględnieniem celów wychowawczych i edukacyjnych, tak aby służyły popularyzacji wiedzy o dokonaniach Polaków, stanowiły trwałe elementy tożsamości narodowej i składnik współczesnego życia.

Miejsca, obiekty i znaki pamięci narodowej jako ważny składnik tożsamości powinny być chronione przez wszystkich obywateli.

Zadaniem wojewody jest zapewnienie nienaruszalności integralności tych miejsc i zabezpieczenie ich przed wystąpieniem nieodwracalnych skutków dotyczących ich sytuacji prawnej lub faktycznej. W związku z tym w Wydziale Spraw Obywatelskich i Migracji Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego powstał wykaz miejsc pamięci, uwzględniający numer ewidencyjny obiektu, opis oraz położenie. Obiekty oznaczono następującymi symbolami:

GW – groby i cmentarze wojenne oraz ofiar wojen,

U – upamiętnienie w formie pomników, krzyży pamiątkowych, tablic pamiątkowych, głazów, kopców, kurhanów, symboli religijnych lub innych symboli (służące upamiętnieniu wydarzeń, faktów lub postaci z dziejów państwa i narodu polskiego oraz innych narodów, tzw. znaki pamięci),

G – groby ofiar systemów totalitarnych, nie będące grobami wojennymi, groby wybitnych Polaków, groby wybitnych zasłużonych obywateli, znajdujące się pod opieką władz samorządowych.

Informacja o grobach i miejscach pamięci znajdujących się na terenie województwa śląskiego na dzień 31 grudnia 2013 r – 3386 obiektów. Upamiętnień – 2599.

Na terenie województwa śląskiego znajduje się 787 obiektów grobownictwa wojennego, w tym:

- cmentarze wojenne – 24,
- mogiły indywidualne – 238,
- kwatery wojenne – 52,
- mogiły zbiorowe – 473.

ZAŁĄCZNIK 4

MUZEA O CHARAKTERZE REGIONALNYM, KTÓRYCH ORGANIZATOREM JEST WOJEWÓDZTWO ŚLĄSKIE

- Bielsko-Biała – Muzeum w Bielsku-Białej
- Bytom – Muzeum Górnośląskie
- Chorzów – Górnośląski Park Etnograficzny
- Katowice – Muzeum Śląskie
- Pszczyna – Muzeum Zamkowe w Pszczynie
- Zabrze – Muzeum Górnictwa Węglowego

ZAŁĄCZNIK 5

PARK ŚLĄSKI³⁵

Park Śląski zwany dawniej Wojewódzkim Parkiem Kultury i Wypoczynku powstał z inicjatywy gen. Jerzego Ziętka. Projekt założenia urbanistycznego opracował Władysław Niemirski. Park ma powierzchnię około 630 ha. Obszar parku charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu, znacznym zróżnicowaniem warunków siedliskowych i bogactwem gatunkowym flory i fauny. Park ma wyjątkowe wartości krajobrazowe, przyrodnicze, architektoniczne i kulturowe.

Na terenie Parku Śląskiego znajduje się szereg budynków i urządzeń oraz liczne przykłady małej architektury, które są reprezentatywnymi przykładami sztuki 2. połowy XX w. Należą do nich, m.in.: budynek dyrekcji, Stadion Śląski (proj. Julian Brzuchowski), Śląski Ogród Zoologiczny, Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika (proj. Zbigniew Solawa), budynki OPT (proj. Jerzy Gottfried, Krystian Adamczyk, Włodzimierz Fajferek, Wiesław Ligęza), Ośrodek Harcerski (proj. Adam Huebner, Ryszard Koczy, Jan Kozub, Mieczysław Paneth), Górnos Śląski Park Etnograficzny, kąpielisko „Fala” (proj. Ryszard Koczy, Jan Kozub, Alojzy Wróblewski), hale wystawowe, kolejka linowa „Elka” oraz restauracje.

Na terenie parku znajduje się duża liczba rzeźb plenerowych powstałych w 2. połowie XX w. Rzeźby zlokalizowane są przy restauracji „Łania” i tworzą kolekcję „Śląska Galeria Rzeźby Plenerowej”. Pośród nich znajdują się rzeźby takich twórców, jak: A. Dyrda, G. Grzywaczyk, Z. Brachmański.

³⁵ Załącznik 4. został opracowany na podstawie: *Program ochrony i opieki nad zabytkami dla miasta Chorzów na lata 2006–2010*, Chorzów 2006.

LITERATURA (wybór)

1. *Architektura przemysłowa i zabytki techniki na Śląsku w dobie restrukturyzacji*, Katowice 2000
2. Bazieli ch B., *Śląskie stroje ludowe*, Katowice 1988
3. Bystroń J.S., *Wstęp do ludoznawstwa polskiego*, Lwów 1939
4. Dobrowolski T., *Sztuka województwa śląskiego*, Katowice 1984
5. Filip E.T., Bielski „Dom Tkacza” – przesłanki i niejasności, „Bielsko-Bialskie Studia Muzealne” 1993, t. I
6. Głazek D., Kucia R., *Górny Śląsk. Ziemia nieznana*, Katowice 1999
7. Graczyk J., Jankiewicz A., Porębska J., *Wodzisław Śląski. Studium historyczno-urbanistyczne*, Warszawa (maszynopis w Muzeum w Wodzisławiu Śląskim)
8. Kłodnicki Z., *Polskie grupy etnograficzne*, [w:] *Ginące zawody. Program*, Warszawa 1995
9. Mackiewicz E., Gątkowska D., *Zabytki techniki województwa śląskiego*, Katowice 2003
10. Mackiewicz E., Gątkowska D., Walker M., *Tarnowskie Góry. Podziemia zabytkowej kopalni rud srebrnożelaznych oraz sztolnia „Czarnego Pstrąga”*, [w:] *Pomniki historii*, Warszawa 2004
11. *Moc energii*, pod red. J. Bonka, E. Nowaka, K. Rackiego, K. Romana, Katowice 2003
12. *Muzea województwa katowickiego. Informator*, Katowice 1998
13. *Muzea województwa śląskiego. Informator*, Katowice 2000
14. Owczarek J., *Zabytki techniki*, [w:] *Górny Śląsk. Skarby kultury*, Katowice 2000
15. *Ruda Śląska. Tradycja i teraźniejszość dla przyszłości*, pod red. W. Świątkiewicza, M. Lubiny, Ruda Śląska 2003
16. Soida K., Halor J., *Górnośląskie koleje wąskotorowe*, Bytom 2003
17. Szaraniec L., *Śląsk: Dolny, Górny, Opawski*, Katowice [b.r.w.]
18. Szaraniec L., *Zabytki architektury Górnego Śląska*, Katowice 1986
19. *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*, pod red. E. Chojckiej, Katowice 2004.
20. Wybraniec P., *Zabytki architektury przemysłowej w województwie katowickim*, Katowice [b.d.w.]
21. *Zakład produkcji wody „Zawada” w epoce ruchu parowego*, Katowice 2004
22. Zaręba, A., *Szkice z dialektologii śląskiej*, Katowice 1988
23. *Z dziejów sztuki Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*, pod red. E. Chojckiej, Katowice 1982
24. Zieliński M., *Z dziejów częstochowskiej zapalczarni*, Częstochowa 2003

Opracowanie wykonane przez Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach
Dyrektor Jacek Owczarek

ZESPÓŁ AUTORSKI

Kierownik zespołu – Martyna Walker

Członkowie zespołu:

1. Ewa Caban
2. Danuta Cholewa
3. Aleksandra Goniewicz
4. Irena Kontny
5. Anna Syska
6. Agnieszka Woźniakowska